

GİRİŞ

TÜRK-ERMENİ İLİŞKİLERİNE GENEL BİR BAKIŞ

Ermeniler XI. yüzyıla kadar Kafkaslar, Armenia Majör (Fırat Nehri'nin doğusu) ve Armenia Minör (Fırat Nehri'nin batısı) denilen bölgede, bazen bölgeye hakim çeşitli devletlere tâbi, bazen de bağımsız olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bu bölgenin Bizans ile İran arasında sürekli olarak mücadele sahası olması nedeniyle, Ermeniler zaman zaman batıya göç etmişlerdir. Bu göçler Fırat'ın batısına ve Kilikya bölgesine yapılmıştır.

301 tarihinde Ermeni Kralı III. Tiridates (Dırtad) zamanında Hıristiyanlığı resmi din olarak kabul eden Ermeniler, İznik, İstanbul ve Efes konsillerinin kararlarıyla Ermeni Kilisesi'nin iman yasaının temelini oluşturdu. Bununla birlikte 451 tarihinde Kadıköy (Kalkedon) Konsili'nin kararlarını kabul etmeyen Ermeni Kilisesi bu sebepten sürekli olarak Bizans'ın baskılarına maruz kalmıştır.

Bu durum Selçukluların Anadolu'ya hakim olmalarına kadar devam etmiştir. XI. yy.da bölgeye hakim olan Selçukluların Ermenileri vergiye bağlayıp, din ve mezheplerinde serbest bırakmaları, Ermenilerin Selçukluları bir kurtarıcı olarak görmelerine sebep olmuştur. Selçuklularla başlayan bu ilişkiler Osmanlı döneminde de devam etmiştir. Osmanlı devletinin kuruluş döneminde Ermeniler çoğunlukla Kilikya'da, Doğu ve Orta Anadolu (Konya) ile Kafkasya bölgelerinde yaşamaktaydılar. Osmanlılarla ilk ilişki Anadolu'nun Batı bölgesinde başlamıştır. Osman Gazi 1324 tarihinde Bursa'yı başkent yapınca, Kütahya'daki Ermenilerin çoğu ve Ermeni Ruhanî Reisliği Bursa'ya nakledilmiştir¹. Nakledilenlerin çoğu Kilikya Krallığı'nın dağılmasından sonra Karaman ve Kütahya'ya göç etmiş Ermenilerdi.

¹ Arşak Alboyacıyan, "Azkayin Sahmanatrutyuni, İr Dzakumı Yev Girargutyuni", [Milli Nizamname, Başlangıcı ve Tatbiki], **Intartsag Oraytsuyts Azkayin Hivantanotzi-1910** [Ermeni Hastanesi Kapsamlı Takvimi-1910], H. Mateosyan Basımevi, İstanbul, 1910, s.86.

Batının, hatta dünya tarihinin akışını değiştiren İstanbul'un fethi Ermenilerin de kaderini değiştirdi. Fatih şehri ele geçirdikten sonra, Rumlardan boşalan yerlere ticarette, mimaride ve zanaatta başarılı unsur olarak Ermeni ve Yahudileri yerleştirme politikasını güttü. Zira şehir alındıktan sonra Rumlar kalabalık gruplar halinde şehri terk etmişlerdir. Çok sayıda Ermeni usta Agın (Eğın), Kilikya, Arapkir, Bursa ve Amasya'dan İstanbul'a göçürüldü². Böylece Ermeniler İstanbul'da kalabalık bir cemaat oluşturdular.

Aslında kaynaklar Ermenilerin İstanbul'daki varlığını çok daha eskilere, Bizans'a dayandırmaktadırlar. Keltser'e göre Justinianos II. zamanında Hosrov Nuşirvan'a karşı isyan eden Ermeni prenslerden oluşan kalabalık bir grup, rahipler ve soydaşlarıyla beraber Bizans'a kaçtılar. İranlı Marzban Suren'i öldürmüş olan önderleri Vartan, arkadaşlarıyla İstanbul'a gelerek ve Aya Sofia Kilisesi'nin yakınlarında yerleşti³. VII. Yüzyılda ise Müslümanların Armenia Majör'e akınlar yapmaları kalabalık bir Ermeni topluluğun Bizans ülkesine geçmesine ve pek çok ailenin Bizans topraklarına yerleşmesine sebep oldu. Bu ailelerin fertlerinden Bizans tahtına yükselenler bile oldu⁴. Bu bilgiler, Bizans İmparatorluğu'nun ilk günlerinden itibaren İstanbul'da Ermeni bulunduğunu göstermektedir. Ancak bunlar dağınık halde yaşadıklarından, kendilerinden daha kalabalık olan Bizans toplumuna karıştılar ve Ortodokslaştılar. Bununla beraber Ermeni seyyah Polonyalı Simeon fetih öncesinde İstanbul'da sadece 80 hane Ermeninin yerli olarak yaşadığını, Ermenilerin değil yerleşmek, ticaret yapmak için geçici olarak şehre girmelerine bile izin verilmediğini kaydetmektedir⁵.

İstanbul'un fethinden sonra, İstanbul'da eskiden beri var olan Ermeni Başepiskoposluğu'nun Fatih Sultan Mehmet'in fermanıyla Patrikliğe dönüştürülmesi, Ermenilerin Katolik ve Ortodoksların dinî baskılarından kurtulmasını sağladı. Bursa Episkoposu Hovagim ilk Ermeni Patriği oldu. Fatih'in 1461 tarihli fermanıyla Hovagim Osmanlı sınırları dahilindeki tüm Ermenilerin Patriği ilan edilerek İstanbul'a nakledildi⁶. Patrikle beraber Bursa'nın belli başlı aileleri de İstanbul'a yerleşti⁷. Patrik Hovagim'i takiben

² Eremya Çelebi Kömürcüyan, **İsdambolo Badmutyün** [İstanbul Tarihi], cilt I, s. 210.

³ Arşak Alboyacıyan, "Azkayin Sahmanatrutyuni...", s.76-77.

⁴ Aynı makale, s.77.

⁵ Simeon, **Tarihte Ermeniler 1608-1619**, çeviri Hrand. D. Antreasyan, Çivi yazıları, İstanbul, 1999, s.21.

⁶ Mikayel Çamçıyan Patrikliğinin kuruluşunu 1461 kabul etmektedir Bakınız: Mikayel Çamçıyan, **Hayots Badmutyün** [Ermeni Tarihi], cilt II, Pietro Valvaziani Basımevi, Venedik, 1785, s.500.

⁷ Hırant Asadur, "Gosdantnubolso Hayerı Yev İrentz Badriarknerı" [İstanbul Ermenileri ve Patrikleri], **İntartzag Oratzuytz Azkayin Hivantanotzi** [Ermeni Hastanesi Kapsamlı Takvimi], Der Minasyan Matbaası, İstanbul, 1901, s.79.

İstanbul'a gelen Ermeniler (Kumkapı, Yenikapı, Samatya, Narlıkapı, Edirnekapı, Balat Kapı'sına yerleştiler⁸.

Osmanlı ordusu 1475'te Kırım'ın Kefe şehrini fethedince, orada bulunan pek çok Ermeni de Edirnekapı yakınlarındaki Salmatomruk taraflarına naklolundu. Burada Surp Nigoğayos⁹ adlı bir Latin Kilisesi bulunmaktaydı. 1474 tarihinde Ermenilerin, bu kilisenin içinde kendilerine ait bir dua yerleri bulunmaktaydı. Bu kilise çevresine yerleşen Ermeniler, İstanbul'a göç eden Ermenilerin ilk grubunu oluşturdular. Bu Kefeli Ermeniler “*şehirliler*” ya da “*yerliler*” diye adlandırıldılar. İkamet ettikleri semt 19. yüzyılın başına kadar “*Şehirlilerin Senti*” olarak adlandırılmaktaydı¹⁰. Fatih Sultan Mehmet Bursa ve Kefe dışında başka yerlerden de Ermeniler getirterek İstanbul'a yerleştirdi. Böylece İstanbul'un fethinden sonra altı Ermeni semti oluştu. Bu sebeple de Ermeni patriklerine verilen fermanlarda Ermeni halkı altı gruba bölünmüş kabul edilerek, “*Altı Cemaat*” diye adlandırılmış ve bu isim XVIII. yüzyılın sonlarında bile, “*İstanbul'un Altı Odaları*” ifadesinde izlerini devam ettirmiştir¹¹. Bu altı odalar; Karagümrük Odaları, Malta Odaları, Çarşamba Odaları, Aya Kapı Tekke Odaları, Kömürcü Odaları, Ahır Kapı Odaları olarak bilinmekteydi¹².

İkinci Ermeni Patriği Episkopos Nigoğayos'un (1478-1489) Patrikliği esnasında 1479'da İstanbul'un Samatya semtine yeni ve önemli sayıda bir Ermeni topluluğu yerleşti. Fatih Sultan Mehmet 1460'ta Karaman'ı fethetmiş, 1479'da oradaki Ermenilerin Samatya'ya yerleştirilmesini emretmiş ve orada bulunan Surp Kevork Kilisesi'ni de Ermenilere tahsis etmişti. Surp Kevork Kilisesi 1641'e kadar Ermenilerin ilk Patrikhânesi vazifesini görmüş ve buranın yanması sebebiyle Patrikhâne aynı yıl Patrik Erivanlı Giragos zamanında Kumkapı'ya taşınmıştır¹³.

Yavuz Sultan Selim 1513'te İran Şahı İsmail'i yenilgiye uğratarak Tebriz'i kuşatınca, oradan kalabalık bir zanaatkar grubunu İstanbul'a gönderdi. Bu zanaatkarların çoğu Ermeniydi. İran Şahı Tahmaz, Erzincan'a saldırınca Osmanlı orduları karşısında yenilgiye uğradı (1554). Ayrıca Erivan ve Nahçıvan şehirlerini de ele geçiren Osmanlılar buradaki Ermenilerin bir kısmını İstanbul'a getirdiler. 1557'de İran üzerine yürüyen Os-

⁸ Esat Uras, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, Yeni Matbaa, Ankara,1950, s.151.

⁹ İstanbul'daki ilk Ermeni matbaası burada kurulmuş ve pek çok dini el yazma eser kopyalanmıştır.

¹⁰ Asadur, aynı makale, s.80.

¹¹ Aynı makale, s.81.

¹² Uras, aynı eser, s.151.

¹³ Kömürcüyan, **Isdambolo...**, s.209.

manlı ordusu Nahçıvan ve Tebriz şehirlerini kuşattı. Bu esnada da binlerce Ermeni göç ederek İstanbul'a yerleşti. 1605'te ise İran ordusunun geçtiği yerlerdeki Ermenilerin bir kısmı İstanbul'a göç etti. İzmir Ermeni nüfusunun bir kısmı bu göçler sonucu oluştu. 1606-1607'de süren kıtlık esnasında ise Kemah'taki Ermeni halkın bir kısmı Rodosto'ya (Tekirdağ) yerleşti. Bu suretle batıda kalabalık bir Ermeni topluluğu ortaya çıktı¹⁴.

Ermeniler, batıda kalabalık bir cemaat haline geldikten sonra sahip oldukları zanaatkar ruhu, bilime ve kültüre olan meraklarını ve becerilerini her şekilde ortaya koydular. Osmanlı İmparatorluğu tarihinde bu olguyu açıkça görmekteyiz. Fatih'in saray hekimi Amasyalı Amirdovlat bir Ermeniydi¹⁵. Osmanlı sınırları içinde ilk matbaalardan birini 1567 tarihinde Roma'dan İstanbul'a gelen Tokatlı Apkar Tıbir¹⁶ kurdu. XVII. yüzyılda devlet hizmetinde iki Ermeni dikkat çekmektedir. Bunların ilki Doğancı Kara Mehmet Paşa¹⁷ (Kubbe veziri olmuş), ikincisi ise "Ermeni" lakabını taşıyan Sadrazam Malatyalı Süleyman Paşa'dır¹⁸. Bu dönemin diğer önemli bir şahsiyeti ise Girit Adası'nın kuşatması esnasında Osmanlı ordusunun iâşe temininden sorumlu Abro Çelebi'dir¹⁹. Osmanlı Devleti'nin "millet-i sâdika" olarak nitelendirdiği Ermeniler, bu sifata her zaman layık olmaya çalıştılar. Bunun karşılığı olarak da devletin en hassas müessesesi ve güvenilir kişilere teslimi mutlak olan Darphânenin idaresi bile ilk zamanlardan başlayarak Ermenilere teslim edilmişti. XVIII. yüzyılda Düzyan ailesi Saray kuyumcubaşı ve Darphâne sorumlusu olarak adını duyurdu²⁰. Darphane konusunda diğer ünlü bir isim ise II. Mahmud'un malî işlerinden sorumlu kişi, kişisel sarrafı ve danışmanı olan, ayrıca Surp Pırgiç Ermeni Hastahânesi'nin de kurucusu Harutyun Amira Bezciyan ya da diğer nâmıyla Kazaz Artin idi²¹. Baruthânenin idarecisi ise yine bir Ermeni

¹⁴ Asadur, aynı makale, s.88.

¹⁵ Arsen Yarman, **Osmanlı Sağlık Hizmetlerinde Ermeniler ve Surp Pırgiç Ermeni Hastanesi Tarihi**, Surp Pırgiç Ermeni Hastanesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001, s.149.

¹⁶ Tokatlı Apkar 1563'te İtalya'ya yerleşerek matbaacılıkla uğraştı. 1567'de İstanbul'a gelerek Karagümrük'teki Surp Nigoğayos Kilisesi'nin bodrumunda ilk Ermeni matbaasını kurdu.

¹⁷ Kevork Pamukçıyan, "Türk Devleti ve Kültürüne Ermenilerin Hizmetleri", **Şoğagat** [Işın Dergisi], Sayı: 2 (Temmuz-Aralık 1962), s.55.

¹⁸ Aynı makale, aynı yer.

¹⁹ Aynı yer.

²⁰ Düzyanlar hakkında bilgi için bkz. P. Kapriyel Menevişyan, **Azkapanutyun Aznivagan Zarmin Düzyants**, [Asil Düzyan Ailesinin Hikayesi], Mehitarist Basımevi, Viyana, 1890; V. K. Zartaryan [der.], **Hişadagaran** [Anı Kitabı], cilt II, V. ve B. Zartaryan Kardeşler Matbaası, İstanbul, 1911, s. 314-326.

²¹ Harutyun Amira Bezciyan hakkında bilgi için **Hişadagaran**, cilt I, İstanbul, V. ve B. Zartaryan Kardeşler Matbaası, 1910, s.7-9.

aile Dadyan sülalesinin elindeydi²². XIX. yüzyıl mimarisine damga vuranlar ise, dört nesil hassa mimarı yetiştirmiş Ermeni Balyan ailesiydi²³.

Osmanlı sanayiinde önemli bir yer tutan ipekçiliğin geliştirilmesi ve eğitimi için ilk ipekçilik okulunu Bursa'da açan Kevork Torkomyan Efendi (1859-1950) olmuştur. XVIII. yüzyılın sonlarına doğru ise Ermeniler İstanbul'da ilk olarak tülbent üzerine resim çizerek yazmacılığın temelini attılar²⁴. 1800'lü tarihlerde Ermeni cemaatinin çoğunluğu esnaftı. Bu esnafların merkezi de Vezir Han, Çuhacı Han'dı. Bu merkezlerdeki zanaatkarlar arasından kuyumcular Kilikya'dan, sarraflar ve ekmekçiler Eğin'den, terzi ve hancılar ise Sivas ve Kayseri'den gelme Ermenilerdi. Onlar, Türkiye için büyük önemi olan çiftçilik konusunda da bilgi ve becerilerini hizmete sundular. 1848'de kurulan Ziraat Okulu'nun kurucusu ve idarecisi, Fransa'daki Grinyon Ziraat mektebinden mezun Krikor Ağaton Efendi idi²⁵.

Ticarette de Ermeniler etkin rol oynamışlardır. 1821 Rum isyanından sonra Rum-lara güven kalmadığından, onların yerini diğer gayr-ı müslim tebaadan Ermeniler ve Yahudiler aldı. Özellikle Ermeniler iç ticarette ve devlet kademelerinde boşluğu doldurarak nüfuzlu konuma sahip oldular²⁶. Özellikle de Tanzimat döneminde Rumların yanı sıra Ermeniler Avrupa sermayesinin Anadolu'ya girmesinde etkili oldular. Ticarette zenginleşmeleri sonucu İstanbul başta olmak üzere İzmir, Adana gibi önemli ticaret merkezlerinde bir "Ermeni Burjuvası" ortaya çıktı. Bu durum milliyetçiliğin de yavaş yavaş gelişmesine sebep oldu²⁷.

Osmanlı devlet katında yüksek mevkilere gelmiş yüzlerce Ermeni arasından Agop Mikayel Portakalyan Paşa²⁸ (1842-1897), Sakız Ohannes Paşa²⁹(1836-1912), Kapriel

²² Dadyan Sülalesi hakkında bilgi için Toros Azadyan, **Dadyan Sülalesi ve Tanınmış Simaları**, Varol Matbaası, İstanbul, 1952; P. Tuğlacı, **Dadyan Ailesi'nin Osmanlı Toplum, Ekonomi ve Siyaset Hayatındaki Rolü**, Pars Yayın, İstanbul, 1993.

²³ Balyan ailesi hakkında bilgi için bkz. Pars Tuğlacı, **Osmanlı Mimarlığında Batılılaşma Dönemi ve Balyan Ailesi**, İnkılap ve Aka Yayınevi, İstanbul, 1981.

²⁴ Kevork Mesrob, "Hayeri Arvestneru Daradziç" [Zanaatları Yayan Ermeniler], **Hayrenik Dergisi**, New York, 1925, Sayı: 5, s.121.

²⁵ V. K. Zartaryan, aynı eser, cilt I, s.94-100.

²⁶ Ali İhsan Gencer, "İhtilâlcî Ermeniler'in -Kaza İhtilâl Teşkilatı- Talimatnâmesi", **Tarih Enstitüsü Dergisi**, İstanbul, 1987, s.582

²⁷ Aynı makale, s.585.

²⁸ Devlet adamı, iktisatçı.Bâbîâli'de çevirmenlik, Galata Gümrüğünde memurluk , Meclis-i Rüşumât âzâlığı yapmıştır. Ziraat Bankası'nın kurucularındandır.Hazine-i Hassa Nâzirliği, Mülkiye'de hocalık yapmış, burada verdiği derslerin notları kitap halinde yayınlanmıştır.

²⁹ Hazine-i Hassa Nâzirliği, Şûrây-ı Devlet âzâlığı, Dîvân-ı Muhasebât reisliği, Cebel-i Lübnan Sancağı mutasarrıflığı görevlerinde bulunmuştur. Cemiyet-i İlmiyye'nin de kurucularındandır.

Noradunkyan³⁰ (1852-1936), Garabet Artin Davud Paşa³¹ (1816-1873), Manuk Azaryan Efendi³² (1850-1922) ilk aşamada sayılabilecek birkaç isimdir.

Devlet hizmetinde adını duyuran Ermeniler, kültür sahasında da varlıklarını gösterdiler. Bu sahanın önemli kişiliklerinden biri tarihçi, şair, yazar, mütercim ve matbaacı Eremya Çelebi Kömürçüyan'dır³³. Türk kültürüne hizmette bulunmuş isimler arasında, Osmanlı Tarihi yazmış olan Muradca d'Ohson (Tosunyan)³⁴ (1740-1807), Türkçe şiirler yazan Patrik Hagop Nalyan³⁵ (1706-1764) ve Sarkis Nurluyan diğer adıyla "Şair Sarkis", Mecmua-ı Havadis'i yayımlayan Hovsep Vartan Paşa³⁶ (1816-1879), hukuk sahasında önemli eserler vermiş bulunan Sarkis Karakoç³⁷ (1865-1944) sadece bir kaç isimdir.

İlk Ermenice gazete, Takvim-i Vakayi'nin Ermenicesi olan *Lro Kir Medzi Derutyann Osmanyann* (Büyük Osmanlı Devleti Gazetes'i) adıyla 1832'de yayımlanmaya başladı³⁸. Türk operasının temelini atan Dikran Çuhacıyan (1836-1898) oldu³⁹. XIX.

³⁰ 1870-1875'te Paris'te hukuk ve siyaset bilimi okumuştur. II. Meşrutiyet döneminde Ticaret, Nafia ve Hariciye nâzırlığında bulundu. *Recueil d'Actes Internationaux e l'Empire Ottoman (Osmanlı İmparatorluğu'nun Beynelmilel Muhadeler Külliyyâtı)* adlı 4 ciltlik bir eseri vardır.

³¹ Berlin Sefareti kâtip ve tercümanlığı, Sansür müdürü, telgraf müdürü, Lübnan valisi, Posta-Telgraf ve Nafia Nâzırlığı görevlerinde bulundu. Rumeli Demiryol'unun inşasında önemli hizmetler yaptı.

³² 1873'te sadaret tercümanlığı yapmıştır. 1876 Hersek İhtilali ve Türk-Rus Harbinde Balkan Ordularında diplomatik kurye olmuştur. 1879'da Petersburg Seferathanesi başkatini, 1883-1889 Korfı ve 1890-1908 tarihlerinde Galatz başkonsolosu olmuştur. 1908'de Belgrat sefiri, 1909'da Hariciye Nezareti müsteşarlığına tayin edilmiştir.

³³ Ermeni tarihçi, şair, yazar, tercüman ve matbaacıdır. Kömürçüyan'ın önemli eserleri arasında 1648-1662 arasındaki olayları kapsayan *Rûznâme, İstanbul'un 1660 Yangını Tarihi, 400 Yıllık Muhtasar Osmanlı Padişahları Tarihi, İstanbul Tarihi*, 1648-1690 olaylarını kapsayan *Vekayinâme* sayılabilir.

³⁴ Diplomat, tarihçi ve dilci. İstanbul İsveç Elçiliğinde tercümanlık yaptı daha sonra İsveç vatandaşlığına geçti.1795'te İstanbul'da İsveç Elçisi oldu. *Tableau général de l'Empire Ottoman* adlı üç ciltlik bir eseri bulunmaktadır.

³⁵ Türkiye Ermenileri'nin 50. patriği. 9'u basılı 14'ü yazma 23 eser bırakmıştır.Kâtip Çelebi'nin Cihânuma'sını Ermeniceye çevirmiştir. Ancak eser basılmamıştır. *Nihaî* mahlasıyla Türkçe şiirler kaleme almıştır.

³⁶ Devlet adamı, gazeteci,müellif ve mütercim.Bahriye tercümanlığı, Encümen-i Daniş harici azalığı, Divan-ı Ahkam-ı Adliye azalığı yaptı. Ermeni Katolik Patrikhanesi yönetim kurulu üyesi idi. Ermenice harfli Türkçe mecmua Mecmua-i Havadis dergisini çıkartmıştır. Ayrıca Türkçe Tercüman-ı Efkar gazetesi başmuharrirliğini yapmıştır. Eserleri arasında Nizamname-i Millet-i Ermeniyân'a Dair Hakikatler, 1863 adlı Ermenice eser bulunmaktadır.

³⁷ Avukat ve hâkim. Adliye Nezareti'nde çeşitli görevlerde bulunmuştur. Külliyyât-ı Kavânîn, Düstur, Tahşiyeli Kavânîn, Sicill-i Kavânîn, Tahşiyeli Ceza Kanununun da bulunduğu birçok hukuk kitabı ve derlemesi bulunmaktadır.

³⁸ Ermeni basını hakkında bilgi için bkz. Toros Azadyan, **Jamanak 40. Yıl Hatırası 1908-1948**, Becid Basımevi, İstanbul, 1948.

³⁹ Türkiye'de ilk defa opera ve operet besteleyen ve sahneye koyan müzik adamıdır. En tanınmış eseri *Leblebici Horhor Ağa* adlı operetidir.1878'de Türk-Rus Antlaşması imzalandıktan sonra Rus Çarı Nikola şerefine tertiplenen merasime eserlerinden oluşan bir programla katılmış ve orkestrayı da kendisi idare etmiştir. Bu vesileyle de hem Sultan Abdülhamid, hem de Çar Nikola tarafından nişanla taltif edilmiştir.

yüzyılın ortalarında İstanbul'da Ermenice yayınlanan gazete sayısı 20'yi, okul sayısı ise 40'ı aşarken, aralarında okul ve dernek gibi kuruluşların bulunduğu Ermeni kültür kurumlarının sayısı 688'i bulmuştu.

Emperyalizmin Osmanlı topraklarını hedef almasına kadar Ermeniler, kendilerine layık görülen "millet-i sâdıka" deyimine gerçekten de layık olduklarını ispatlayacak işlere imza attılar. XVIII. yüzyılda özellikle Fransa'nın önderliğinde, Osmanlı topraklarında yoğun olarak sürdürülen Katoliklik propagandası (misyonerlik faaliyetleri) en fazla Ermenileri etkilemiş, Ermeni patriklerinin bu konuda Bab-ı Ali'ye yaptıkları şikayetler sonunda Katolik Ermeniler 1828 tarihinde topluca İstanbul'dan sürülmüşlerse de, olaylar 1830'da Katolik Ermeni kilisesinin ve cemaatinin resmen tanınması ile sonuçlanmıştır⁴⁰. Böylece Ermeni Kilisesi'nden ve cemaatinden ilk kopma gerçekleşmiş, iki cemaat arasındaki mücadeleler ise uzun zaman süregitmiştir.

XIX. yüzyıl başlarında ise İngiliz, özellikle de Amerikalı misyonerlerin yürüttükleri Protestanlık faaliyetleri Ermeni Kilisesi ve cemaatinin ikinci kez bölünmesine sebep olarak 1 Temmuz 1846'da İstanbul'da ilk Protestan kilisesinin kurulmasıyla sonuçlanmıştır. 13 Aralık 1850'de ise Protestanlara bir vekil tayin edilmesiyle de bu cemaat resmen tanınmış oldu.⁴¹

Ermeni cemaati, sosyal ve kültürel meseleleriyle ilgili talepleri sonucunda, Padişah Abdülmecid zamanında, 1847 tarihinde "Ruhani ve Cismani Meclisler" oluşturma hakkını elde etti. Ruhani ve Cismani Meclis dönemi 24 Mart 1860'a kadar devam etti. Bu tarihte Ermeni Milleti Anayasası kabul edildi. 1876 Anayasası'nın mimarı Mithad Paşa'nın samimi arkadaşı ve danışmanı olan Krikor Odyan⁴² 1860 Ermeni Anayasası'nın mimarlarındanı. Bab-ı Ali bu metni çeşitli değişikliklerle "Nizamnâme-i Millet-i Ermeniyan" adıyla 17 Mart 1863'te onayladı⁴³. Bu Nizamnâme'nin yürürlüğe girişiyle, Ermeni milleti özellikle okul ve kiliselerini serbestçe yönetebildi. Nizamnâmenin 57.

⁴⁰ Ermeniler arasında Katolik propagandası, Ana kilisenin tepkileri ve alınan önlemler hakkında daha fazla bilgi için bkz. Kemal Beydilli, **II. Mahmut Devrinde Katolik Ermeni Cemaati ve Kilisesi'nin Tanınması (1830)**, Harvard Üniversitesi, 1995.

⁴¹ Gülden Sarıyıldız, "Osmanlı Devleti'nde Protestan Ermeni Milleti ve Kilisesinin Tanınması", **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, sayı: 2(2002), s.265.

⁴² (1834 İstanbul-1887,Paris) Ermeni yazar ve hukukçu. 1855'te Patrikhane bünyesinde kurulan Anayasa Komisyonu'nda ve 1860 Anayasa'sı metninin kontrolü için kurulan Ulusal Komisyon'da bulundu. Mithad Paşa'nın danışmanlığını yaptı. Kanun-i Esasinin hazırlanmasında etkin oldu. 1878 Berlin Kongresinden önce Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı vilayetlerde idari reformu öngören proje taslağı hazırladı. II. Abdülhamid döneminde istibdat sebebiyle 1880'de yurt dışına çıktı.

⁴³ **Azkayın Sahmanatrutyun Hayots** [Nizamnâme-i Milleti Ermeniyan], Zare B. Berberyan Basımevi, İstanbul, 1908.

maddesine göre 140 kişilik Genel Meclis'in 20 üyesini ruhaniler, kalan 120 üyenin 40'ını taşradan gelen milletvekilleri, 80'ini ise İstanbul'daki kilise cemaatları tarafından seçilecek milletvekilleri oluşturacaktı. Nizamname-i Milleti Ermeniyan Osmanlı Devleti içinde Ermenilere tanınmış çok önemli bir hakkı göstermesi açısından önemlidir⁴⁴. Ermeniler ayrıca 1864 Vilayet nizamnâmesiyle de yerel yönetimlerde temsil hakkını kazanmışlardı.

23 Aralık 1876'da I. Meşrutiyet'in ilanından sonra kurulan Meclis-i Mebusan'a İstanbul'dan Hovhannes Allahverdi Efendi (1823-1915) hem mebus, hem de ikinci reis seçildi. Diğer Ermeni mebusları ise Sebuhan Maksudyan Bey İstanbul, Rupen Yazıcıyan Edirne, Sahak Yavrumyan Bursa, Hamazasb Ballaryan Erzurum, Manuk Karcıyan Halep mebusu, Mikael Altıntop Ankara, Agop Şahinyan Sivas mebusu, Taniyel Karacıyan Erzurum mebusu idi⁴⁵.

Ermeni milleti, Türklerle irtibata geçtiği ilk günden itibaren onların güven ve sevgilerini kazanmış ve bunun karşılığını da, yaptığı hizmetlerle en iyi şekilde vermeye çalışmıştır. Dini cemaatlerin koruyuculuğunu üstlenen büyük devletlerin Osmanlı içişlerine müdahaleleri, özellikle Rusya'nın Türkiye üzerindeki emellerine ulaşmak için azınlıkları ayaklandırma politikası XIX. yy.a damgasını vurdu. 1868'de Rusya'nın doğu siyaseti ya Hıristiyanlara muhtariyet verilmesi, yahut Osmanlı İmparatorluğu'nun taksim edilmesiydi. Balkan devletlerinin Avrupa ve Rusya'nın yardımlarıyla bağımsızlıklarına kavuşması da Ermenilerin bağımsızlığa ermelerinde etkili oldu. Nihayet Osmanlı-Rus Harbi sonunda imzalanan Ayastefanos Antlaşması'na Ermenilerle ilgili hükümler konması ile Ermeni meselesi ilk kez uluslararası bir anlaşmaya girmişti.

Ermeni komitelerinin önde gelenlerinden Hınçak Komitesi⁴⁶, Rus vatandaşı Kafkasyalı Ermeni Avedis Nazarbeg ve Kafkasyalı Ermeni talebeler tarafından 1887'de İsviçre'de kurulmuştur. Görüldüğü gibi örgüt Rus uyuğunda olup, Anadolu'da hiç yaşamamış Ermeni gençleri tarafından kurulmuştu. Kendilerini sosyalist olarak niteleyen Hınçakların, 1888'de yayınlanan programına göre, birincil amaçları Türk hakiyeti altındaki Batı Ermenistan'ı kurtararak Ermeni topraklarıyla birleştirip hür ve müstakil bir Ermenistan yaratmak; ikincil amaçları ise sosyalist bir düzene kavuşmaktı.

⁴⁴ Vartan Artinian, **Osmanlı Devleti'nde Ermeni Anayasası'nın Doğuşu 1839-1863**, Çeviren Zülal Kılıç, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2004.

⁴⁵ Sadi Koçaş, **Tarih Boyunca Ermeniler ve Türk-Ermeni İlişkileri**, Altınok Matbaası, Ankara, 1967, s. 95.

⁴⁶ Hınçak Komitesi'nin adının tam açılımı Sosyal-Demokrat Hınçak Partisidir.

Özellikle Türk toprakları ile ilgili amaçlarına ihtilaller ve isyanlar yoluyla ulaşmaya çalışan bu parti, 1890'da merkezi İstanbul'da olmak üzere Türkiye'nin pek çok vilayetlerinde şubeler açarak teşkilatlanıp faaliyete geçmiştir. Nitekim Zeytun ve Sasun olayları, Kumkapı ve Bab-ı Ali olayları da bu komite tarafından tertiplenmiştir. Ancak partinin Türkiye'deki faaliyetlerinde başarısız oluşu parçalanmayı da beraberinde getirmiş, partinin bir kısmı birincil, diğer kısmı ise ikincil amacın esas alınmasını istemiştir. 1896'da parçalanma gerçekleşerek sadece "hür ve müstakil bir Ermenistan" üzerinde hareket edilmesini savunan sağ kanat ayrılarak yeni bir oluşum olarak ortaya çıkmıştır.⁴⁷

Taşnaksutyun (Taşnaksagan) Komitesi ise Hınçaklardan ayrılan grubun 1890'da Tiflis'te kurduğu bir cemiyetti. 1892'de kabul edilen nizamnamesine göre amacı isyanlar çıkartarak, Batı Ermenistanı'ndaki (Türkiye Ermenistan'ı) Ermenilerin haklarını korumak, Batı'nın ve Rusya'nın da yardımıyla Ermenistan'ı özgür kılmaktı. Taşnakların Kafkasya, Avrupa ve Ortadoğu'da büroları bulunmaktaydı⁴⁸. Taşnakların karıştığı en önemli olaylardan biri 21 Temmuz 1905 Cuma günü Yıldız Camii'ndeki selamlıktan çıkan Padişah II. Abdülhamid'i öldürmek amacıyla bomba patlatılmasıdır.

Ermenilerin 1878'de Berlin Kongresi'ne bir Ermeni heyeti göndermeleri⁴⁹, 15 Temmuz 1890'da Hınçak Komitesi tarafından Kumkapı'da düzenlenen olay, 18 Eylül 1895'te yaklaşık 5.000 Ermeninin katıldığı Babı- Ali önündeki nümayiş, 1895 Zeytun İsyanı, 1896'da Osmanlı Bankası baskını, 21 Temmuz 1905 günü Yıldız'daki bombalama üzücü olaylara neden olarak ilişkilerin gerginleşmesine yol açmıştır.

Gerginleşen bu ilişkiler yine de Türklerle Ermenilerin ortak hareket etmelerine engel olmadı. Nitekim 1908'de İkinci Meşrutiyetin ilanı Genç Türkler kadar, onlarla işbirliği yapmış olan azınlıkların ve bu arada meşrutiyet yanlısı Ermenilerin başarısı olarak algılanmaktadır. Meşrutiyetin ilanı hem İstanbul, hem de taşra Ermenileri tarafından coşkuyla kutlanmış, en büyük kutlamalar da Pera'da gerçekleştirilmiştir. 13 Temmuz Pazar günü, semt sakinleri Kilisenin vakıf yönetim kuruluna başvurmuş, bölgenin merkez karakoluna giderek teşekkür etmek istediklerini belirtmişlerdir.

⁴⁷ **Haygagan Sovedagan Hanrakidaran** [Sovyet Ermenistan Ansiklopedisi], Erivan, 1980, cilt VI, s. 495.

⁴⁸ Aynı eser, 1977, cilt 3, s.285.

⁴⁹ Bu kongreye Ermeniler temsilci olarak Patrik Mıgırđıç Hırimyan (1869-1873 tarihleri arasında Patriklik yapmıştır), Episkopos Narbey, İstapan Papazyan ve Minas Çeraz'dan oluşan bir heyet göndermişlerdir.

Kilisenin din görevlisinin de katılımıyla cemaat, Galatasaray'a gelerek "Yaşasın Padişah" diye haykırmış, Peder Tavit Movsesyan da bir minnet konuşması yapmıştır⁵⁰. 21 Temmuz'da ise şehitler için mevlit okunmuştur. Bu vesileyle de Pangaltı Mezarlığı girişinde Taşkıyla askeri bandosu marşlar çalmıştır. Aynı ayın 27'sinde Pera Kiliseleri din görevlileri, vakıf yönetim kurulu, mezarlık yönetimi Şişli mezarlığında hazır bulunmaktaydılar. Ayrıca Saray askeri okul talebeleri de kendi arzularıyla orada yer almışlardı. Türk ve Ermenilerden oluşan bu kalabalık grup Türk ve Ermeni şehitler için yapılan mevlit merasiminde birlikte dua etmişlerdi⁵¹. Ayrıca 31 Temmuz'da da *Meşrutiyet Birliği Ermeni Derneği* öncülüğünde Müslüman şehitler için Surp Yerrortutyun (Üç Horan) Kilisesi'nde tertiplenen törene Patriklik Kaymakamı Episkopos Yeğişe Turyan'ın yanı sıra, Türk ileri gelenleri, siyasi ve askeri yüksek rütbeli görevliler ve ulema da katılmıştır⁵².

1908'de, II. Meşrutiyet Meclisi'nde şu Ermeni mebuslar bulunmaktaydı:

Krikor Zohrab (İstanbul Mebusu), Bedros Hallacyan (İstanbul Mebusu), Agop Babikyan (Tekirdağ Mebusu), Agop Boyacıyan (Tekirdağ Mebusu), Artin Boşgezenyan (Halep Mebusu), Dr. Nazaret Dağavaryan (Sivas Mebusu), İstapan Ispartalıyan (İzmir Mebusu), Hampartsum Boyacıyan (Kozan Mebusu), Keğam Der Garabetyan (Muş Mebusu), Karekin Pastırmacıyan (Erzurum Mebusu), Vahan Papazyan (Van Mebusu)⁵³.

Balkan Harbi'nde (1912-1913) ilk defa askere alınan Ermeniler memleket ve devletlerine karşı görevlerini yerine getirdiler. Yanya savunması esnasında orduda bulunan Ermeni subay ve askerlerin gösterdiği sadakat ve cesareti, o tarihlerde İstanbul'da yayınlanan Alman basın organı Osmanischer Loyd muhabiri, dört yıldır silah altında bulunan bir Ermeni askerinin vatan sevgisini "*dört yıl daha gönüllü olarak hizmet ederim, yeter ki Osmanlı kılıcı hep parlansın ve parçalanmasın*" ifadesiyle dile getirdiğini anlatmaktadır⁵⁴. Yine bu savaş esnasında, Delvino tümeninde yer alan Eskişehirli Dikran Efendi gösterdiği cesaret yüzünden Esat Paşa tarafından Mülazım-1

⁵⁰ Mardiros Hanesyan, **Harür Kısın yev Hink Amya Hopelyan Perayi S. Yerortutyun Yegeğetsvo 1807-1932** [**Pera S. Yerortutyun Kilisesinin 125. Yıl Jübilesi**], Selamet Matbaası, İstanbul, 1932, s.233.

⁵¹ Aynı eser, s.234.

⁵² Aynı eser, s.235.

⁵³ Koçaş, **Tarih Boyunca...**, s.96.

⁵⁴ Aram Andonyan, **Badgerazart Intarsak Badmutyün Balkanyan Baderazmin** [Balkan Harbinin Resimli Geniş Tarihi], cilt V, O. Arzuman Basımevi, İstanbul, 1913, s.890.

evvel rütbesine terfi ettirilmişti.⁵⁵ Yüzbaşı Baba Zühtü'nün Vizani taraflarında çarpışan ve ateş altında yılmadan mücadele ederek Arnavut arkadaşlarına örnek teşkil eden iki Ermeni asker hakkında (bunlardan biri Hovhannes Efendi idi) sarf ettiği sözler çok etkileyicidir: “*Ermeni soyunun sadakatine ve fedakarlığına çok şey borçluyuz*”⁵⁶.

1914 Meclis-i Mebusanı'nda ise İstepan Çıracıyan (Sadaret Dîvân kâtibi ve Ergani mebusu), Onnik İhsan (İzmir mebusu), Bedros Hallaçyan (İstanbul Mebusu), Krikor Zohrab (İstanbul Mebusu), Agop Hırlakyan (Maraş mebusu), Keğam Der Garabetyan (Muş mebusu), Artin Boşgezenyan (Halep Mebusu), Dikran Barsamyanyan (Sivas Mebusu), Matyos Nalbantyan (Kozan Mebusu), Karabet Tomayan (Kayseri Mebusu), Sasun (Bağdat Mebusu), Vartkes Serengülyan (Erzurum Mebusu) mebus olarak yer almışlardı⁵⁷.

I. Dünya Savaşı'nın arifesinde Türklerle Ermeni unsur arasındaki ilişkiler normal seyirini sürdürmekteydi. Nitekim Temmuz 1914'de İstanbul'dan Kırım Bahçesaray'a Türkçe konser vermeye giden müzisyen grubunun içinde kemancı Haçik ve Udi Manuk efendiler, hanende Elizabet Hanım bulunmaktaydı. Bahçesaray'ın büyük salonunda verilen konser çok beğenilmiş ve tekrarlanması için de Haçik Efendi'ye ricada bulunulmuştur⁵⁸. Osmanlı Devlet hizmeti geçen tebaası arasında ayırım gözetmemiş, Erzurum jandarma Alayı'nın Merkez Taburu efradından Mıgırdiç oğlu Vartan can kurtarmadaki başarısından dolayı tahlisiye madalyasıyla ödüllendirmiştir. Aynı şekilde, Van'ın Şirvan kazasının Bade köyünden bir Ermeni kızını kaçıran iki kişiyi yakalayan jandarma çavuşlarını ikişer lira ile ödüllendirmiştir⁵⁹.

Yine bu dönemde göreve başlayan Patrik Zaven de Türkiye Ermenilerine hitaben yazdığı ilk genelgesinde “...*Ermeni halkı, vatandaşlık görevlerini ihmal etme, Çünkü onlar kutsaldır....ülkemizde yapılacak reformları alkışla, ancak sabırlı ol, çünkü dökülen çabalar ve çalışmaların verimli olması zamana muhtaçtır. Haksızlıklara karşı şikayet hakkını, vatandaşlık sınırları içinde sakla... Askerlik bir vatandaşlık görevidir ve*

⁵⁵ Andonyan, **Badgerazart ...**, s.891.

⁵⁶ Aynı eser, s.892.

⁵⁷ Koçaş, **Tarih Boyunca...**, s.96.

⁵⁸ Sabahattin Özel, “Balkan ve Birinci Dünya Savaşları”, **Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, İstanbul, 1998, s.256.

⁵⁹ Aynı makale, aynı sayfa.

askerlikten kaçmak Ermeniye yakışmaz....”⁶⁰ diyerek halkına sorumluluklarını bir kez daha hatırlatmıştır.

Türk-Ermeni ilişkileri, I. Dünya Savaşı esnasında gerek bir kısım komiteci Ermenilerin Ruslarla işbirliği yapmaları, gerekse Osmanlı Devleti’nin, Ermeni kaynaklarının “Medz Yeğern” (Büyük Felaket) diye adlandırdıkları, 27 Mayıs 1915 tarihli Tehcir Yasası’nı (Vakt-ı seferde icraat-ı hükümete karşı gelenler için cihet-i askeriyece ittihaz olunacak tedabir hakkında kanun-ı muvakkat) çıkarması ve uygulaması sonucunda en gergin noktasına ulaştı.

I. Dünya Savaşı’nda cereyan eden olaylar her iki milletin maddi ve manevi büyük kayıplar ve acılar yaşamasına yol açtı. İşte bizim çalışmamızın esasını, her iki tarafın tarihtekinin aksine bozulan ilişkilerini onarmak, acılarını paylaşmak amacıyla kurdukları bir cemiyet oluşturmaktadır.

Gerçekten yaşanan tüm acı olaylara rağmen, iki millet arasındaki tarihi dostluk bağları tümüyle kopmamış, yüzyıllara dayanan dostluğun ve güvenin tekrar tesisi için Cumhuriyet öncesinde, 1922 tarihinde İstanbul’da Türk ve Ermeni ileri gelenlerinden ve aydınlarından oluşan bir grup tarafından “Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti” adında bir dostluk cemiyeti kurulmuştur.

⁶⁰ Der-Yeğyayan, Başepiskopos Zaven, “Antranik Gontak Amen. S. Badrairk Hor” [Patrik Hazretlerinin İlk Genelgesi], **Dacar Degisi**, sayı:13, İstanbul, 1914, s.290.

BÖLÜM I

TÜRK-ERMENİ TEALİ CEMİYETİ'NİN KURULUŞU, AMACI VE NİZAMNAMESİ

A-Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti'nin Kuruluşu Esnasında Ülkedeki Genel Durum

Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti'nin ilk aşaması olarak kabul edebileceğimiz Garabet-yan Okulundan Mezunlar Derneği'nin kuruluşu mütareke yıllarına ve Kurtuluş Savaşı'nın ilk adımlarının atıldığı tarihlere rastlamaktadır. Derneğin kurulduğu 28 Eylül 1919'dan aylar önce, 15 Mayıs 1919'da Yunan ordusunun İzmir'e çıkmasına izin verilmesi ve yaşanan üzücü olaylar üzerine hükümet 16 Mayıs'ta istifa etmişti. İzmir'in işgali memleket genelinde protestolara sebep olmuş, *Milli Mücadele açısından milli potansiyeli harekete geçirmiş, milletin heyecanını doruk noktasına çıkarmıştı*⁶¹. Anadolu ve Trakya'da direniş ve bağımsızlığı amaçlayan hareketleri hızlandırmış, yurdun pek çok yerinde müdafaa-i hukuk cemiyetleri kurulmuştu. 1 Aralık 1918'de Edirne'de kurulan Trakya Paşaeli Cemiyeti, 10 Şubat 1919'da Trabzon'da kurulan Trabzon Muhafaza-i Hukuk-i Milliye Cemiyeti, Vilâyat-ı Şarkiyye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti, Kilikyalılar Cemiyeti, Azm-i Milli Yurdu, İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti belli başlı cemiyetlerdi. 5 Kasım 1918 - 8 Ekim 1920 tarihleri arasında yurt dahilinde 28 kongre toplanmıştı⁶². Başlarda barışçı mücadele yöntemini benimseyen bu cemiyetler, İzmir'in işgali üzerine silahlı mücadele kararı almışlardı. Bölgesel kurtuluşu hedefleyen ve aralarında koordinasyon olmayan bu cemiyetler, Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçmesinden ve Kurtuluş hareketini ateşlemesinden sonra toplu harekete katılmışlardır.

⁶¹ Ali İhsan Gencer - Sabahattin Özel, **Türk İnkılâp Tarihi**, Der Yayınları, İstanbul, 2001, s.98.

⁶² Bülent Tanör, **Kurtuluş Kuruluş**, Çağdaş Matbaacılık ve Yayıncılık, İstanbul, 2000, s.60.

Mustafa Kemal Paşa 16 Mayıs 1919'da IX. Ordu müfettişi ünvanıyla İstanbul'dan ayrılmış ve 19 Mayıs 1919'da Samsun'a ayak basmıştı. Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a ayak basışından sonra bölgede milli teşkilatın kurulmasına başlanmıştı. Garabetyan Okulundan Mezunlar Derneği Mustafa Kemal Paşa'nın milli hareketi başlatıp, Erzurum Kongresi (23 Temmuz 1919) ve Sivas Kongresi'ni (4 Eylül - 11 Eylül 1919) tamamlamasının akabinde kurulmuş olması bakımından dikkat çekicidir. Garabetyan Okulundan Mezunlar Derneği 1919 yılında Kadıköy'de kurulmuştu ve kısaca "Garabetyan Cemiyeti" olarak bilinmekteydi.

Garabetyan Okulundan Mezunlar Derneği'nin kuruluşundan sonraki tarihlerde gelişen olaylarla yeni Türk devletinin temelleri atılmış oldu. Erzurum ve Sivas kongrelerinde alınan kararlara dayanılarak hazırlanan Misak-ı Milli'nin Meclis-i Mebusan'da kabulü, Osmanlı Meclisi'nin de Anadolu'nun görüşlerini onayladığı anlamına geliyordu. Misak-ı Milli'nin kabulünü hazmedemeyen İtilaf Devletleri tepkilerini 16 Mart'ta İstanbul'u fiilen ve resmen işgal ederek gösterdi. İzmir'in işgalinden sonra İtilaf devletlerinin en büyük gafı olarak görülen İstanbul'un işgali TBMM'nin doğmasına neden oldu. 5 Nisan'da padişah tarafından Damat Ferit Paşa'nın tekrar sadaret makamına getirilmesi ve 11 Nisan'da Meclisi feshi, Milli Mücadele'de itici bir güç oldu⁶³.

Batı Anadolu'nun işgal edildiği, azınlıkların bölücü faaliyetlerde bulunduğu ve idarenin Damat Ferit Hükümetine geçtiği bir sırada, 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışıyla Türk Devleti'nin temeli atılmış oldu. Garabetyan Okulundan Mezunlar Derneği'nin Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti'ne dönüştüğü Aralık 1922 tarihinden önce, yeni Türk Devleti tüm cephelerde galibiyeti çoktan yakalamıştı. Doğu cephesinde 2 Aralık 1920'de imzalanan Gümrü Antlaşması ile Ermeni Sorunu sonuçlandırılmıştı. Güney cephesinde ise Fransızlarla mücadele 20 Ekim 1921'de imzalanan Ankara Antlaşması ile son bulmuştu. Batı cephesinde Yunanlılarla yapılan I. İnönü Savaşı (6-10 Ocak 1921) ve II. İnönü Savaşı (23 Mart-12 Nisan 1921), Sakarya Meydan Savaşı (23 Ağustos-13 Eylül 1921) ve nihayet 30 Ağustos'ta kazanılan Başkomutanlık Meydan Savaşı'yla askeri alandaki mücadele başarıyla noktalanıyor ve siyasi mücadele dönemi başlıyordu.

Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti resmen kurulmadan önce 1920'li tarihlerde Türk ve Ermeni unsur arasında teâliyi gerçekleştirme yönünde bir takım atılımlar yapılmaktaydı.

⁶³ Ali İhsan Gencer-Sabahattin Özel, **Türk İnkılâp Tarihi**, s.124.

Nitekim *Joğovurti Tsaynı Gazetesi*'nin⁶⁴(Halkın Sesi) *Journal d'Oriant*'tan aktardığı haberde, Ermeni Patrikliği maslahatgüzarı Hamamcıyan Efendi'nin Hacın'dan gelen iki telgrafı vermek üzere Dahiliye Nazırı Hazım Bey'i ziyareti esnasında bu konunun görüşüldüğünü bildirmektedir. Görüşme esnasında orada bulunan Bekir Sami Bey iki halk arasında samimi bir ilişkinin kurulması yönündeki arzusunu dile getirmişti. Ayrıca bu istekten haberdar olan Ermeni Cemaati Merkezi Yönetimi'nin herhangi bir karar vermediği de belirtilmektedir⁶⁵.

B-Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti'nin Kuruluşu Esnasında Ermeni Cemaati'nin Durumu

Mudanya Ateşkes Antlaşması'ndan sonra İstanbul Ermenileri toplu halde yurt dışına göç etmeye başladılar. Tehcire tâbi tutulmamış olan İstanbul Ermenileri Amerika gibi yabancı bir ülkeye gitmeyi bile göze almışlardı. Ermeni cemaati ile beraber Patriklik makamı da aynı kaos döneminden geçmekteydi. Günün gidişatıyla ilgili olarak pek çok Ruhani ve Cismani Meclis toplantısı yapılarak, yeni gelişmelerle birlikte izlenecek yol saptanmaya çalışılmaktaydı. Bu toplantıların bazılarında Patriğin istifası ve yeni seçilecek bir Patrik kaymakamı ile işlerin yürütülmesi isteniyordu. Bazı görüşlere göre ise bir süre bekleyip *Milliler'e yavaş yavaş yaklaşılmalıydı*. Ancak her iki görüşü savunanların da ortak noktası, cemaatin bir kaos içinde olduğu ve bir değişiklik yapılması zorunluluğu idi. Milli İdare'nin kurulmasıyla Türkiye Ermenilerinin resmi temsilcisi olarak Patriklik yeni hükümetle iletişim kurmak durumundaydı. Yaşanan olayları eski hükümetin bir kusuru olarak gören ve kesilmiş olan ilişkilerin yeni hükümetle tekrar tesisini isteyen Patrik Zaven, Refet Paşa'nın (Bele) İstanbul'a gelişi vesilesiyle hoş geldin ziyaretine gitmiştir⁶⁶. Patrik Zaven anılarında bu olayı şu sözlerle aktarmaktadır: "... *Milli İdare'nin İstanbul'da tesis edilmesinden sonra Refet*

⁶⁴ 1908'de Jamanak adıyla yayınlanan, günlük siyasi ve edebi Ermenice gazete. 1920-1934 tarihleri arasında Joğovurti Tsaynı-Jamanak adını alan gazete 1935'de ise Jamanak-Türkiye adıyla yayınlanmıştır. Günümüzde yaygın hayatını Jamanak adıyla günlük gazete olarak devam ettirmektedir.

⁶⁵ Joğovurti Tsaynı Gazetesi, 4/17 Mart 1920,sayı: 435.

⁶⁶ "Badriarkutyun Hayots Turkiyo", **Intartsag Oraytsuyts Azkayin Hivantanotzi-1924** [Ermeni Hastanesi Kapsamlı Takvimi-1924], H. Mateosyan Basımevi, İstanbul, 1924, s.37.

Paşa'yı tebriğe gittim. İdarelerini kutladıktan sonra Ermenilerin bu idareye sadık olduklarını ifade ederek başarı diledim. Türk gazeteleri olumsuz ifadelerde bulunmadılar...”⁶⁷.

Aynı tarihlerde yayınlanan bir takım gazete haberleri ve dedikodular da Ermeni cemaatinde huzursuzluklara sebep olmaktadır. Nitekim 29 Kasım tarihinde Anadolu Telgraf Ajansı tarafından gönderilen bir telgraf haberi Türk gazetelerinde yayınlandı. Habere göre bazı Ermeniler ileri gelen Kemalistlerden birkaçını öldürtmek amacıyla İngiliz ve İtalyan kimlikleriyle gizlice İstanbul'a gelmişlerdi. Bu haber üzerine Patrik Zaven aynı gün Refet Paşa'dan randevu alarak, haberin asılsız olduğunu söyleyip tekzibini istedi. Ertesi gün tekzip gazetelerde pek de dikkat çekmeyecek şekilde yayınlanmıştır. Tekzibin yayınlandığı gün Patrik Zaven de çeşitli Türk gazetecilerine haberin asılsız olduğu yolunda beyanat vermiştir.

Ancak Türk idaresi ve Ermeni cemaati içinde belirli bir zümre ilişkilerin düzelmesi için bu kadarını da yeterli görmeyerek, Patrik değişikliğini arzu ettiklerinden, temsilci bir grubu 1 Aralık 1922'de Patrik'e gönderdiler. Patriği ziyaret edenlerden Harutyun Mostiçyan, Patriğin tebrik ziyaretinin ertesi günü Refet Paşa'nın Osmanlı Bankası memurlarından Berç Keresteciyan'ı⁶⁸ yanına çağırarak, “*Türk Ermeni ilişkileri ve iki unsur arasında dostluğun gerçekleşmesi için Patriğin istifası gerek*”⁶⁹ dediğini aktarmaktadır. Refet Paşa ayrıca seçilecek Patrik kaymakamı vasıtasıyla yurtdışında bulunan Boğos Nubar Paşa başkanlığındaki Temsilci Heyet'in ilgasını istemekteydi. Refet Paşa, Keresteciyan'a birkaç tüccarı çağırıp bu emri ileterek tatbikinin gerçekleştirilmesini tavsiye etmiştir.

Berç Keresteciyan'ın cemaat mensuplarının bazılarıyla yaptığı görüşmelerden sonra, benimsenen fikri Patriğe bildirme görevi Harutyun Mostiçyan'a verilmiştir. Patrik Zaven bu görüşü benimseyenlerin statüleri hakkında anılarında şu ifadeyi kullanmaktadır: “... *Mostiçyan büyük bir ciddiyetle kararı ilettiler, ancak bu kararı veren insanların herhangi bir resmi sığata ve selahiyete sahip olmadıklarının farkında değildi*”⁷⁰.

⁶⁷ Der-Yeğyayan, Başepiskopos Zaven, **Badriarkagan Huşeris, Vaverakirner yev Vıgayutyunner** [Patriklik Anıları Belgeler ve Tanıklıklar], Nor Asdğ Matbaası, Kahire, 1947, s. 394.

⁶⁸ İleride kendisi hakkında daha geniş bilgi verilecektir.

⁶⁹ Der-Yeğyayan, aynı eser, aynı yer.

⁷⁰ Der-Yeğyayan , aynı eser, aynı yer.

Çoktan beri Patriklikten istifa etmek istediğini ve bunu pek çok defalar dile getirdiğini ifade eden Patrik Zaven, böyle bir sorumluluğu cemaate danışmadan alamayacağını, cemaatinin hesap sorabileceğini, ne şekilde göreve getirilmişse ancak o şekilde görevi bırakacağını söyleyerek ertesi güne kadar bu konuyu düşüneceğini ifade etmiştir. Patrik Zaven 5 Aralık 1922 günü Cemaat Genel Meclisi'ni toplantıya çağırıp, bu konudaki görüşünü bildirmesini istemiştir. Ancak, 8 Aralık'ta yapılan toplantıda Delegeler Meclisi'nin 53 üyesinden sadece 28'inin katılması resmi oturum yapmaya ve karar vermeye yeterli olmamıştır. Ancak yine de toplantıda hazır bulunanlar Patriğin görevine devam etmemesi yönündeki gayri resmi ve yaptırım olmayan kararlarını kendisine bildirince, bunu kabul eden Patrik Zaven 9 Aralık 1922'de İstanbul'dan ayrılmıştır⁷¹.

20 Aralık'ta Cismani Meclis ve Ruhani Meclis'in birlikte toplantısı sonucunda Episkopos Kevork Arslanyan toplantıya katılan 19 üyenin 14'ünün reyiyile Patrik Kaymakamı seçilmiştir⁷². Yeni Cismani Meclis üyeleri arasında henüz kurulmuş olan Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti üyelerinden İstapan Gurdikyan ve Berç Keresteciyan'ın olduğu görülmektedir.

C- Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti'nin Kuruluş Aşaması, Amacı ve Nizamnamesi

Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti'nin kuruluşundan çok daha önceki tarihlerde atılımların haberi basına sızmış, hatta bu haberi sızdırdığı için *Verçin Lur Gazetesi*'ne⁷³ (Son Haber) yöneltilen sert söylem eleştirilmiş, Ermeni basını temsilcileri 31 Mart 1920 günü avukat Bükücüyan'ın ofisinde özel bir toplantı yaparak, *Verçin Lur* hakkında Hamazkayin Joğov⁷⁴ tarafından yayınlanan tekzibi görüşmüşlerdir. *Azadamard*, *Joğovurti Tsayni*, *Yergir*, *Aravod*, *İknad Ağa*, *Vosdan* ve *İravaked* gazeteleri temsilcilerinin hazır bulunduğu toplantıda, *Verçin Lur* yazı işlerinin Türk-Ermeni Teâlisi ile ilgili haberleri düşüncesizce yayınlayıp, gereksiz bir karmaşaya sebep olduğu

⁷¹ “Badriarkutyun...”, s. 38.

⁷² Aynı makale, aynı yer.

⁷³ 1914-1924 tarihleri arasında İstanbul'da yayınlanan siyasi gazete. 2-4 sayfa olarak, ilk önce 47X32 cm daha sonra da 57X40 cm ebatlarında yayınlanmıştır.

⁷⁴ Hamazkayin Joğov: Pan-Armenik Heyeti.

ortak bir kararla kabul edilmiştir. Adı geçen gazete de bu hatayı kabul ederek, meseleyi kapanmış kabul etmiştir. Ulaşılan ikinci ortak görüşe göre de Patriklik, yayınlanan tekziplerle yetinip meseleyi kapatmalıydı. Oysa Hamazkayin Joğov Ermeni basınına aşağılayıcı bir kınama yazısı ile gereksiz yere müdahale etmiş ve gereksiz üzüntülere neden olmuştur⁷⁵.

1922'lere gelindiğinde bazı Türk ve Ermeni aydınlar, iki toplum arasında eski dostluk ilişkilerini tekrar canlandırılabilmesine, yeni bir geleceğe ortak olarak bakılabileceğine, geçmişte yaşanan acı olayların unutulmaması, eski dostluğun tekrar tesis edilebilmesine inanmaktaydılar. Bu inançlarını gerçekleştirebilmek için de bir cemiyet kurmak üzere harekete geçtiler. Nitekim onların bu girişimini, *Renin Gazetesi* "Türk Ermeni Muhadeneti" başlığıyla vermektedir⁷⁶. Habere göre bazı Ermeniler, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra kurulan Ermeni siyasi partilerinden gördükleri zararları dikkate alarak, bunlara bir daha meydan vermemek ve eski dostluğu tesis etmek amacıyla "*Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti*" adında bir cemiyet kurmaya karar vermişlerdi. Bu amaca inanan tüm Ermeniler Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti'ne katılabileceklerdir. Türklerden bu cemiyete katılmak isteyen bazı kimseler de teşebbüse geçmişlerdi.

Ermeni gazetelerinden *Joğovurti Tsayını* 27 Ekim 1922 tarihli 1236. sayısında *Renin*'in bu haberini aktardıktan sonra, konuyla ilgili olarak Tevhid-i Hakikat'te yer alan haberleri de vererek, Tavit Der Movsesyan öncülüğünde, amacı milliyetçi Türklerle Ermeniler arasında samimi ilişkiler tesis etmek olan bir oluşumdan bahsetmekte, bu oluşum için Dahiliye Nezâreti'nden de gerekli iznin alındığını yazmaktaydı. Gazete ayrıca Tavit Der Movsesyan'ın, iki halk arasında geçmişteki üzücü anıların unutulması durumunda cemiyetin amacına kolayca ulaşacağına inandığını ilave etmekteydi.⁷⁷

Esasen bahsedilen cemiyet 28 Eylül 1919 tarihinde kurulan "Garabetyan Mezunlar Cemiyeti" nin bir devamıydı⁷⁸. Garabetyan Okulları 20. yüzyılın başlarında kurulmuştu. Bedros Zeki Garabetyan tarafından Üsküdar İcadiye'de açılan Garabetyan

⁷⁵ Joğovurti Tsayını, 19 Mart/1 Nisan 1920, sayı:447. (Verçin Lur Gazetesi'nin Türk-Ermeni Teâli oluşumunu zamanından önce basına sızdırmasıyla ilgili olarak Ermeni basınına yaptığı toplantı ilgili haber kupürü için bakınız Ek: 8 ve Ek:9).

⁷⁶ Renin Gazetesi, 29 Teşrin-i evvel 1338 (29 Ekim 1922), sayı:13. (Renin Gazetesi'nde yayınlanan "*Türk-Ermeni Muhadeneti*" başlıklı haber kupürü için bakınız Ek:10).

⁷⁷ Tevhid-i Efkâr Gazetesi, 6 Teşrin-evvel 1341, sayı:520.

⁷⁸ **Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti Nizâmnamesi**, Cihan Biraderler Matbaası, İstanbul, 1339-1341, madde 1.

okullarından kızlar için olanı 1908⁷⁹, de, erkekler için olanı ise 1909⁸⁰, da hizmete girmiştir. Alî mektep programı ile faaliyette bulunmaktaydılar⁸¹. Kızlar için açılan okulun (Garabetyan Kız koleji) öğretim süresi on üç yıl olarak öngörülmüştü. On üç yıllık eğitimin 3 yılı ana okulu (karma), temel eğitim (karma), orta eğitim (sadece kızlara), beş yıllık yüksek eğitim (sadece kızlara) olarak planlanmıştı. Okulda Osmanlıca, Fransızca, İngilizce'nin yanı sıra temel bilimler öğretilmekte⁸².

Kızlar için açılan kolejin başarısı üzerine, erkek öğrencilere hizmet verecek ticaret ve dil ağırlıklı bir okulun açılmasına da karar verilmişti. Eğitimde hakim dil Fransızca olacak, bunun yanı sıra öğrencilere Osmanlıca da öğretilmekte. Ayrıca Dar-ül Fünun'a devam etmek isteyen öğrencilerin de özel olarak hazırlanması amaç edinilmişti⁸³. Garabetyan Okulu'ndan mezun isimler arasında Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti'nin kurucularından Nubar Tozan'ın yanı sıra, Faik Pektürk, Dr. V. Vayloyan, Dr. Muradyan gibi Ermeni cemaatinde tanınmış isimler sayılabilir⁸⁴.

Daha sonra Püzantion Gazetesi'nde⁸⁵ yer alan ilanda okulun adını “Garabetyan Karma Okulu (Yedi yıllık idadi)” olarak görmekteyiz⁸⁶.

15 Ocak 1911'de okulun isim günü kutlaması sebebiyle düzenlenen törende söz alan kurucu-müdür Bedros Zeki Garabetyan okullar hakkında bilgi verdikten sonra “*namuslu, eğitilmiş ve vatansever Osmanlı vatandaşları yetiştirmek için*” verilen tatbiki eğitimden söz ediyor ve talebelere okul dahilinde gayretli talebeler, okul dışında ise “*eğitilmiş ve namuslu Osmanlılar*”⁸⁷ olarak sosyal yaşama, cemaatlerine ve vatanlarına hizmet etmelerini özellikle vurguluyordu.

İşte vatanlarına sadık vatandaşlar olmaları gayesiyle gayet donanımlı yetiştirilen bu okulun mezunlarının kurduğu “Garabetyan Okulu Mezunlar Derneği” 22 ve 23

⁷⁹ Teotik yıllığında (1912) ve Surp Pırgiç Hastanesi Salnâmesinde kızlar için kurulan okulun 1907'de tesisi edildiği yazılmış ise de yaptığımız araştırmalar sonucu okulun gazeteye verdiği ilandan bu okulun 1908'de tedrisata başladığı anlaşılmıştır.

⁸⁰ Aynı şekilde erkekler için açılan okulun da kaynaklarda 1908'de açıldığı kaydedilmişse de okulun gazetedeki ilanından 1909'da tedrisata geçtiği anlaşılmıştır.

⁸¹ Osman Nuri Ergin, **Türkiye Maarif Tarihi**, cilt 1-2, İstanbul, 1977, Eser matbaası, s.764.

⁸² Manzume-i Efkâr Gazetesi 28-10 Eylül 1908, sayı:2212.

⁸³ Manzume-i Efkâr Gazetesi 14-27 Ağustos 1909, sayı:3905.

⁸⁴ Nor Lur Gazetesi, 16.Aralık 1937, sayı:6059.

⁸⁵ İstanbul'da 1896-1918 tarihleri arasında yayınlanan Püzantion gazetesinin konularını Ermeni Cemaati ile ilgili haberler, siyaset, edebiyat ve bilim oluşturmaktadır. 1912 tarihinde 4657. sayıdan itibaren bazı sayıları “Rahvira” adıyla yayınlanmıştır.

⁸⁶ Püzantion Gazetesi, 13-26 Ağustos, sayı: 4510.

⁸⁷ **Hay Usanoğ Dergisi**, , Nişan Babikyan Matbaası, İstanbul, 1911, s.188.

Aralık 1922 tarihlerinde *Joğovurti Tsaynı Gazetesi*'ne verdiği ilanla⁸⁸, cemiyet üyelerini 24 Aralık, saat 10'da Pera, Asmalı Mescit, Diana Oteli'nde bulunan Cemiyet merkezindeki toplantıya çağırıyordu. Aslında 17 Aralık'ta yapılması gereken, ancak çoğunluğun bulunmaması sebebiyle 24 Aralık'ta yapılan ve 40'tan fazla üyenin katıldığı ve geçici başkan Aziz Bey başkanlığında gerçekleştirilen Garabetyan Okulundan Mezunlar Derneği'nin genel toplantısında uzun tartışmalar sonucu cemiyetin adının "Türk-Ermeni Aydınlar Cemiyeti" olarak değiştirilmesi kararlaştırılmış, geçici başkan Aziz Beyin yerine de Suriye maliye müdürü Mesut Bey başkan, Kâzım Bey ise sekreter olarak seçilmiş; Cemiyetin amacı ise Türk ve Ermeni unsurlar arasında dostane ve samimi ilişkilerin geliştirilmesine çalışmak, ilk, orta ve yüksek okullarda yardıma muhtaç öğrencilerin eğitimini desteklemek, öğrencileri Avrupa'da eğitim görebilmelerini sağlamak olarak açıklanmıştır. Bu toplantıda söz alan Armenak Çubukçuyan, iki milletin barış ve beraber ilerleme yolunda gösterdikleri çabaların, Milli İdare tarafından takdir edilip destekleneceğini söylemiştir⁸⁹.

Yine bu toplantıda Yönetim Kurulu üyelerinden altısının Ermeni ve altısının Türk olması, İstanbul'da şubeler açılması kararlaştırılmış, fahri başkan olarak da Berç Keresteciyan Efendi ve İsmail Muştak Bey seçilmişlerdir.

Osmanlı Türkçesiyle kaleme alınan Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti Nizamnâme-i Esasiye'nin, *Cemiyetin Tarih-i Te'sisi* başlığı altında, cemiyetin kuruluş amacı "*Cemiyet; Bidayet-i meşrutiyette küşâd olunarak Türk ve Ermeni unsuruna mensup binlerce evlad-ı vatani bir bina altına cem edip orada ciddi ve samimi bir mühadenet tesisine çalışan Karabetyan Sultanisi mezunları kadimesinin teşebbüsüyle 28 Eylül 335 tarihinde "Karabetyan mezunları Cemiyeti" namı tahtında teşkil etmiş ve 34 Kanunievvel 338 tarihinde akd olunan ictima-i umumiide unvanı "Türk-Ermeni Teâli cemiyet"ne tebdil edilmiştir*" şeklinde ifade olunarak, *Cemiyetin Maksadı ve Gayesi* başlığının altında ise amacı daha geniş olarak "*Cemiyet: İlmi, Fenni, İctimai, İktisadi ve edebi bir muhadenet mahfilidir. Maksat ve mesleği Türk ve Ermeni unsuru arasında samimiyet-i hakikiyenin bekasına çalışıp hususat-ı ilmiye ve fenniye uğrunda sarf-ı mesai ederek Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinin menafine hadim bir nesl-i ati*

⁸⁸ Garabetyan Okulu Mezunları Derneği tarafından 23 Aralık 1922 tarihli Joğovurti Tsaynı Gazetesi'ne gönderilen ilan için bakınız Ek:11).

⁸⁹ Joğovurti Tsaynı Gazetesi, 26 Aralık 1922, sayı:1287.

vücuda getirmektir. Cemiyet, gençliğin terakki ve inkişafı zmnunda neşriyatta bulunmak, mektep, hastane ve talebe pansiyonu küşâd etmek bilimum muhtac-ı meavenet-i mekatib müdavimlerine yardım etmek, her sene Avrupa'ya her iki unsurdan müsavi miktarda talebe izam eylemek gibi ilmi ve içtimai tariklerle Türk Ermeni milletleri arasında muhadenet-i hakikiyenin temini ve bekasına çalışacaktır” şeklinde vurgulanmıştır⁹⁰.

Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti'nin hükümet tarafından tasdik edildiği İkdâm Gazetesi'nde “338 senesi Şubatında nizamnâme-i esasiyesi tasdik edilen Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti'nin faaliyeti bu kere hükümeti cumhuriyetimizce tasvip olunarak lazım gelen ilmi haber ita kılınmıştır”⁹¹ ifadesiyle duyurulmaktaydı.

Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti'nin Nizâmnâmesi

Orijinali Osmanlıca olan nizâmnâme 15 sayfa , 14 bölüm ve 70 maddeden oluşmaktadır.

Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti Nizâmnâme-i Esâsisi

Cemiyetin Tarih-i Tesîsi

Madde 1

Cemiyet; Bidâyet-i Meşrutiyetde küşâd olunarak Türk ve Ermeni unsuruna mensub binlerce evlâd-ı vatani bir bina altına cem edib orada ciddî ve samimî bir mühadenet tesisine çalışan Karabetyan Sultânîsi mezunîn-i kadîmesinin teşebbüsüyle 28 Eylül 335 tarihinde “Karabetyan Mezunları Cemiyeti” nâmı tahtında teşekkül etmiş ve 24 Kânûn-ı evvel 338 tarihinde akd olunan ictimâ-i umûmîde unvanı “Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti”ne tebdîl edilmiştir.

⁹⁰ **Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti Nizâmnâme-i Esâsisi**, İstanbul, Cihan Biraderler Matbaası 1341-1339, madde 3; Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti'nin kuruluş amacı için bakınız Cengiz Kürşat, “Türk-Ermeni Taali (Dostluk) Cemiyeti”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, cilt XIII, sayı:77-78, s.17; Cafer Ulu, “Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti ve Nizamnamesi”, **Ermeni Araştırmaları**, Ankara Kış 2003-İlkbahar 2004, sayı:12-13, s.147 ve devamı.

⁹¹ İkdâm Gazetesi, 22 Nisan 1340, sayı:9720.

Cemiyetin Müessisleri

Madde 2

Cemiyetin müessisleri Karabetyan Sultânîsi mezûnîn-i kadîmesinden Ömer Aziz ve Nubar Tozan Beylerdir. Uzun senelerden beri Türk Ermeni unsuru arasında münasebât-ı samimenin tesîs ve bekasına vakf-ı hayat edüb Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetine hakikî Türk Ermenileri yetiştirmeye muvaffak ve bu kere “Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti” nin vücuda gelmesine sebep olan Karabetyan Sultânîsi müessis ve müdürü Bedros Zeki Bey Garabetyan Efendi cemiyetin müessis-i tabiisidir.

Cemiyetin Maksadı ve Gayesi

Madde 3

Cemiyet: İlmî, fennî, içtimaî, iktisadî ve edebî bir muhadenet mahfilidir. Maksad ve mesleği Türk ve Ermeni unsuru arasında samimiyet-i hakîkiyenin bekasına çalışub hususât-ı ilmîye ve fennîye uğrunda sarf-ı mesâi ederek Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinin menâfiine hâdim bir nesl-i âtî vücuda getirmekdir.

Cemiyet, gençliğin terakkî ve inkişâfı zımında neşriyâtda bulunmak, mekteb, hastahâne ve talebe pansiyonu küşâd etmek bilumûm muhtâc-ı muavenet-i mekâtib müdavimlerine yardım etmek, her sene Avrupa'ya her iki unsurdan müsâvi miktarda talebe i'zâm eylemek gibi ilmî ve içtimâî tarîklerle Türk ve Ermeni milletleri arasında muhadenet-i hakikîyenin temin ve bekasına çalışacaktır.

Azâlık

Madde 4

Azây-ı Cemiyet: Azây-ı hâmiye, azây-ı müessise, azây-ı amele olmak üzere üç kısımdır.

a) Azây-ı Hâmiye: Cemiyetin inkişâf ve terakkîsi uğrunda hidemât-ı fevkâlâde irâz eden veya mâhiye iki lira itâsını taahüd etmek suretiyle cemiyetin teâlisinde âmil-i mühîm olan ihtiyacât-ı maddiyeyi te'mîn eyleyen zevât-ı kirâmdır.

b) Azây-ı Müessise: Kadîm ve cedîd bilumûm Karabetyan Sultânîsi mezunlarıyla bilâ istisna müessese-i mezkûrenin heyet-i talîmiye ve mensûbîninden bulunmuş zevâtdır.

c) Azây-ı Amele: Cemiyete şehri muayyen miktârda muavenet-i naktiyede bulunan zevâtdır.

Madde 5

Cemiyet azâsı cemiyete hin-i duhûllerinde hüviyet varakası bedeli olarak yirmi kuruluş tediyesiyle mükellefdirler.

Madde 6

Azây-ı hâmiye müstesna olarak azây-ı müessise ve ameleden şehri muntazaman asgari yirmi beş kuruluş itâsını taahhüd edenler heyet-i umûmîyede sahib-i rey olurlar.

Madde 7

Cemiyet azâsı her sene taksid-i şehrisini tezyîd veya tenkîsde muhtar ise de senevi i'tâsı taahhüt olunan hisse-i iânenin mikdarı cemiyetler kanununun sekizinci maddesi mucebince yirmi dört lirayı tecavüz edemeyecektir.

Madde 8

Arzu eden zevât taahhüdât-ı şehriyesinin bir senelik mikdarını def'aten tesviye edebilir.

Madde 9

Taahhüt altına girmeksizin her zat cemiyete istediği kadar ianât ve teberrüâtta bulunabilir.

Azâlık Şerâiti

Madde 10

Cemiyete dahil olmak arzusunda bulunan zevâtın şerâit-i âtiyeyi hâiz olması şarttır.

a) Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti tebaasından olmak.

b) Menâfi-i memleket aleyhindeki cereyanlara hâdim olmadığı müsbet bulunmak

c) Hüsn-ı hâl erbâbından olmak ve cemiyet azâsından iki şahsın tavsiyesini hâiz olmak

Madde 11

Cemiyete onuncu maddedeki şerâiti hâiz zükûr inâs her şahıs dahil olabilir.

Reis-i Fahrîler

Madde 12

Cemiyetin bir Türk bir Ermeni olmak üzere iki reis-i fahrîsi mevcuttur.

Madde 13

Reis-i Fahriler

Her sene umûmî ictimâda mevcûd âzâ meyânında rey-i hafî ve ekseriyet-i ârâ ile intihâb olunur.

Madde 14

Reis-i Fahrîler

Cemiyetin şahsiyet-i manevîyesini temsil edib “Türk-Ermeni Teâlî Cemiyeti” reis-i fahrîsi unvanına hâizdirler.

Madde 15

Heyet-i idârece lüzum görülen makamât-ı âliye ile şifâhî veya tahrîrî vuku bulacak temas reis-i fahrîlerin şahsı veya imzası vasıtasıyla icrâ olunur.

Müfettiş-i Umûmîler ve Müfettişler

Madde 16

Teftiş-i Umûmîler: Cemiyetin bilumûm muamelât-ı tahrîriye ve hesâbîyesini teftiş ve kontrole selâhiyetdâr olub her sene umûmî ictimâda mevcut azâ meyânında rey-i hafî ve ekseriyet-i âra ile intihâb olunurlar.

Madde 17

Müfettiş-i Umûmîler: Her ay merkez-i umûmî muamelâtını teftiş ve şubât müfettişlerinin raporlarını tetkîk ederler.

Madde 18

Müfettiş-i Umûmîler: Heyet-i idârenin muâmelâtından nizâmname-i esâsiyeye muhâlif harekâta tesadüf edildiği takdirde fevkalâde olarak heyet-i umûmîyeyi ictimâyaya davet hakkına hâizdirler.

Madde 19

Müfettiş-i umûmîler beyinlerinde tasnîf ve vezâifinde serbest iseler de bilumûm hareketlerinden heyet-i umûmîyeye karşı müştereken mesuldürler. Münferit sûrette yapılan icraât makbul addolunamaz.

Madde 20

Şubât Müfettişleri

Gayr-i muayyen zamanlarda deruhte ettikleri şubelerin muamelât-ı umûmîyesini nizâmname-i esâsinin bilumûm mevâddını ehemiyetle nazar-ı dikkate alarak teftiş ve kontrol edib tanzîm eyleyecekleri raporları müfettiş-i umûmîye takdîm ederler.

Madde 21

Şubât müfettişleri heyet-i idâre tarafından ve kendi azâları meyanından intihâb ve tayîn olunub doğrudan doğruya müfettiş-i umûmîlere merbutdurlar.

Madde 22

Vazife esnasında her müfettişe heyet-i idârece tayin edilecek miktarda harcırah i'tâ olunur.

Teşkilat-ı İdare

Madde 23

Cemiyetin iki heyeti vardır. Heyet-i Umûmîye, Heyet-i İdâre.

Heyet-i Umûmîye

Madde 24

Heyet-i umûmîye her sene Kanûn-ı sâni ayında umûm azânın iştirakiyle içtima eder. Bununla beraber lazım gelirse fevkalâde olarak idare heyetinin kararıyla ictimâya davet olunur.

Madde 25

Şubât; mukayett azâsının yüzde onu nisbetinde murahhas izâmı sûretiyle umûmî ictimâlara iştirak ederler.

Madde 26

Umûmî heyetinin muayyen bir reisi yoktur. Binaenaleyh her ictimâda reis ve kâtiblerini rey-i hafî ekseriyet-i âra ile muvakkaten intihâb eder.

Madde 27

Umûmî Heyet; heyet-i idârenin rapor ve bilanço sûretinde arz ettiği bir senelik icraât ve hesabâtını istimâ ve müzâkere ve cemiyetin bütçesini tetkik ve tasdik eyler. İcâbında cemiyetin nizâmnamesini ta'dîl ve muhasebâtını rüyet eder. Cemiyetin sene-i âtiye zarfından tesbit edeceği icraâtını badelmüzâkere taht-ı karara alır. Cemiyetin terakkisine hâdim azâ tarafından verilecek takrîr üzerine karar ittihaz eder. Arzu ettiği takdirde sâbık heyet-i idâreye beyân-ı itimâd veyahut yeni heyet-i idâreyi intihâb ve tayin eyler.

Madde 28

Heyet-i umûmîye içtimânda isbat-ı vücud etmeyenlerin reyleri sakıttır.

Madde 29

Heyet-i idâre; reis, reis-i sâni, kâtib, umûm-ı muhasebe ve veznedârla dokuz azâdan ibaret olmak üzere on üç kişiden mürekkebe olup her sene heyet-i umûmîye

tarafından ve mukayyet azâ meyânından altısı Türk ve yedisi Ermeni olmak şartıyla rey-i hafî ve ekseriyet-i ârâ ile intihâb olunur.

Madde 30

Heyet-i idâre azâlarından dördünün azây-ı müessiseden ve dokuzunun azây-ı hâmiye ve âmileden olması şarttır.

Madde 31

Heyet-i idâre “Türk-Ermeni Teâli Cemiyetini” idâre eder. Cemiyetin maksadlarını birer birer meydana getirmeye çalışır. Bütün teberrüât ve taahhüdâtı toplar. Cemiyetin bütçesini tetkîk eder. Cemiyetin teşkilât ve icraâtı için lâzım gelen memûrları tayîn ve istihdâm eyler.

Madde 32

Mesârifâtın suver-i icraîyesi heyet-i idârenin kararına tâbidir. Masraf senetleri bütçeye muvâfık olacak reis ile muhasebe ve veznedârların imzasını hâvi bulunacaktır.

Madde 33

İdâre heyeti, bütün muamelelerinde “Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti”ni temsil eder.

Madde 34

İdâre heyeti, haftada bir defa içtima eyleyeceği gibi icâbı halinde fevkalâde olarak reis tarafından davet olunabilir. İctimâ gününde âzâdan lâ-akall yedisi mevcut olmadıkça müzâkereye ibtidâr edilemez. Kararlar mevcut azânın ekseriyeti ile ittihâz olunur.

Madde 35

Muayyen ictimâlarda meşrû bir özre müstenid olmaksızın üst üste dört defâ mevcûd olmayan idâre heyeti azâsı müstafi addolunur.

Madde 36

Heyet-i idâre azâsından birinin infikak veya istifâsı vukuunda münhal olan azâlîğa heyet-i umûmîye içtimâında ekseriyet kazanamayan azâlar meyânından en fazla rey ihrâz eden zevât tayîn olunur.

Madde 37

İdâre heyeti tarafından karar altına alınan maddeler kâtib-i umûmî marifetiyle aynen mukarrerât defterine kayd edilerek müzakerâtın hitâmında zîri mevcûd bulunan azâ tarafından imza edilir. Muhalefette bulunan azâ muhalefeti esbâbını imzası altında şerh ve tahrîr eder.

Madde 38

İdâre heyeti bir sene zarfında vuku bulan kararlarını varidât ve mesârifâtını mübeyyin rapor ve bilançosunu umûmî heyete arz eder.

Madde 39

Heyet-i idâre âzâlarının memûriyeti fahrî olup yalnız cemiyetin umûru ve muamelâtını bilfiil idâre ederek daîmî sûrette îfâ ve vazife edenler heyet-i idâre kararıyla şehri muayyen bir tahsisât alırlar.

Heyet-i İdâre Erkânının Vezâifi

Madde 40

Reis: evvelce tanzîm edilen rûznâme mucebince muzâkerâtın hüsn-ı cereyânını temin eder.

Madde 41

Bilcümle mukarrerât ve muhaberât reisin tasdikine arz olunur.

Madde 42

Reis, cemiyetin maksad-ı esâsiyesini mevki-i fiile koymağı temin ile mükelleftir.

Madde 43

Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti nâmına gelen evrakın açılması reise aiddir. Gelen evrak behemehâl reis tarafından heyet-i idâreye tebliğ olunur. İcâbı halinde heyet-i idârenin kararıyla heyet-i umûmîye de arz olunur.

Madde 44

Reis, heyet-i idâreyi fevkalâde ictimâyâ davet edebilir.

Madde 45

Reis, heyet-i idâre mukarrerâtının infaz ve icrâsını temin ve mesâlih-i cemiyeti bizzat takib eder.

Madde 46

Reis, heyet-i idâre mukarrerâtının tatbîk ve icrâsını teshîl için icâbı halinde heyet-i mezkûrenin muvafakat reyiyile heyet-i idâre ve heyet-i umûmîye azâları meyânından komisyonlar teşkîl edebilir. İşbu komisyonların sûret-i teşkîliyle vazife ve selâhiyetleri heyet-i idârece tesbît olunur.

Madde 47

Reis-i sâni, reisin gaybubetinde aynı selâhiyetle vekâleten ifây-ı vazife eyler.

Madde 48

Kâtib-i umûmî, Cemiyetin her nevi umûr ve muamelât-ı tahrîriyesinden bütün kararlar, muhaberât ve tebligâtın azây-ı cemiyete mahsûs kayd ve esas defterlerinin zabt ve tahrîrinden mesuldür.

Madde 49

Kâtib-i umûmî, Cemiyete aid muharrerât ve muhaberâta reis ile beraber vaz-ı imza eyler.

Madde 50

Muhasib ve veznedâr: Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti âzâlarının teberrüâtıyla taahüt ettikleri taksitlerini vesair varidâtı ahz ve tahsilde cemiyetin resmî mührüyle ve kendi mühür veya imzasıyla mahtum veya mahz-ı makbuz ilmühaberi i'tâ ederek defter-i mahsûsuna kaydeder.

Madde 51

Muhasib ve veznedâr: Cemiyetin bilcümle hesabâtını ve varidât ve masârifât-ı vâkayı muntazaman tanzîme memûr ve cemiyetin umûr-ı hesâbiye ve nakdiyesinden mesuldür.

Madde 52

Muhasib ve veznedâr: emiyetin nukûdını hıfz ile mükellef olub heyet-i idâre tarafından emr-i i'tâyâ iktirân eden mebâliği sarf ve defter-i mahsûsuna kayd eder.

Madde 53

Muhasib ve veznedârlar tahsîl olunan meblağın yekûnu iki yüz lirayı tecavüz eylediği takdirde fazlasını idâre heyetinin kararıyla tayin eden bir bankaya "Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti" nâmına hesâb-ı câri dairesinde tevdi eyler.

Madde 54

Bankaya tevdi olunan paraya ihtiyac hissedildiği takdirde heyet-i idare kararıyla reis ve muhasebe ve veznedâr ve reis-i fahrîyelerden birinin imzalarıyla alınabilecek. Banka ve çek defterleri cemiyet kasasında hıfz olunacaktır.

Madde 55

Cemiyetin muamelât ve teşkilâtında istihdamına lüzum görülen memûrîn ve müstâhdemîn heyet-i idâre tarafından tayin olunacak bir maaşla tavzif olunurlar.

Tahsil Memûru

Madde 56

Cemiyetin muvazzaf bir tahsîl memûru olacak ve bu tahsîl memûru azânın vereceği taahhüdât-ı şehriyeyi ve eshâb-ı servet tarafından i'tâ olunacak ianât-ı nakdîyeyi ve ihda edilecek eşyayı cemiyetin mühr-ü resmîyesi ve kendi imza veya mührüyle mahtum ve mahzi matbu makbuzlar mukabilinde ahz ve kabz nukûd-ı mevcûdeyi muhasib ve veznedâra teslim edecektir.

Madde 57

Tahsil memûru suver-i muhtelifle ile cemiyet nâmına teslim edeceği meblağın iki misli nisbetinde kefâlet-i nakdîye veya şahsîye ibrâzına mecbûrdur.

Cemiyetin varidatı

Madde 58

Cemiyetin varidâtı âzây-ı cemiyetin taahhüdât-ı şehriyeleriyle eshâb-ı servet ve hamiyet tarafından vuku bulan teberrüât ve iânât ve teşebbüsât-ı iktisâdîye dolayısıyla cemiyetin temin edeceği varidât cemiyet menfaâtına tertîb olunacak konser, balo, müsamere, tiyatro vesaire hâsılâtıdır.

Şuabât

Madde 59

Cemiyet, Türk Ermeni unsuru arasında samimîyet-i hakikanın bekasını temin için muhtelif mahallerde mahfil şeklinde şubeler küşad edecektir. İşbu mahfillerde edebî ve ictimai bir şekilde cemiyet âzâlarının mahfiller vasıtasıyla daîmî sûrette yekdiğerine teması mümkün olacaktır.

Madde 60

Mahfillerde gece dersleri, ilmî ve sıhî konferanslar, aile konserleri tertib edilecektir.

Madde 61

Mahfillerde her sene kendi azâları meyânında reis-i hafî ve ekseriyet-i ârâyla intihâb olunmak üzere müdür, kâtib ve veznedârla dört azâdan mürekkep yedi kişilik bir idâre heyeti bulunacaktır. İşbu idâre heyetinin vazifesi fahrîdir.

Madde 62

Mahfiller kendi nâmlarına cemiyete azâ kaydetmek suretiyle varidât temîn ederler.

Madde 63

Mahfiller kendi mevkilerinde tertîb edecekleri konser, balo, müsamere, tiyatro vesaire sûretiyle dahi varidât temin edebilirler.

Madde 64

Mahfiller merkez-i umûmînin bilcümle teşebbüsâtının kuvveden fiile gelmesine medâr olmak üzere her ay hasılat-ı gayri safiyelerinin yüzde yirmi beşini merkez-i umûmî veznesine irsâl ve teslim ederler.

Madde 65

Mahfiller neşriyâta bulunmak, mekteb, hastahâne ve talebe pansiyonu küşâd etmek, Avrupa'ya talebe göndermek gibi ve buna mümasil icraât-ı mühîmmede bulunmaya selâhiyetdâr değildirler.

Madde 66

Mahfillerde vucuduna ihtiyaç görünen memurîn ve müstahdemîn kendi idâre heyetleri tarafından tayîn ve istihdâm olunacaklardır.

Madde 67

Mahfil idâreleri icrâsına teşebbüs edecekleri mesâil hakkında evvelce merkez-i umûmîyi haberdâr eylemeleri ve teati-i efkâr kabilinden müzakerâda bulunmaları lâzımdır.

Cemiyetin Hükümet ile Münasebeti

Madde 68

Cemiyet Türkiye Büyük Millet Meclisince musaddak bir nizâmnâme-i esâsîyeye tevfikân ifây-ı vazife eder. Hükümet, dahiliye vekâleti vasıtasıyla istediği vakit cemiyetin kuyûdât-ı esâsîye ve hesâbîyesini teftîş ve tedkîk eddirmeye selâhiyetdârdır.

Madde 69

Cemiyet âzâsından hiçbir kimse heyet-i idâre tarafından memûr edilmedikçe hiçbir yerde Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti nâmına bir teşebbüste bulunamaz.

Madde 70

İşbu nizâmnâme heyet-i umûmîye âzâsının nısfı tarafından verilecek takrîr ve heyet-i umûmîyenin kararı ile tebdîl olunabilir.

D-Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti'nin Kurucuları ve Üyeleri

Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti'nin kurucuları ve üyeleri incelendiğinde ilk dikkati çeken nokta hepsinin yüksek tahsilli ve kendi çevrelerinde isim yapmış, nüfuzlu ve dönemlerinde önemli işlere imza atmış kişiler olmalarıdır.

Cemiyet Nizamnamesinin “Cemiyetin Müessisleri” başlığı altında kurucular olarak Garabetyan Okullarının kurucusu Bedros Zeki Garabetyan, bu okuldan mezun Ömer Aziz ve Nubar Tozan beyler görülmektedir. Cemiyetin diğer üyeleri Mesut Bey (Suriye mali müfettişi), Armenak Çubukçuyan (Eczacı), A. Acemyan (tüccar), Şınork Berberyan (doktor), Kevork Fitin (Fatin) (Pera genel savcı yardımcısı), Cemal Bey (doktor), Mehmet Cemil Bey (doktor), Burhan Bey (doktor), Rüştü Bey (doktor), Berç Keresteciyan (bankacı), Mihran Boyacıyan (mutasarrıf), İstapan Gurdikyan (öğretmen, yazar), İstapan Karayan (Darülfünun'da hoca), Abdurrahman Şeref Bey (son Osmanlı vak'anüvisi ve devlet adamı), Mustafa Reşit Bey (yazar), Cemal Bey (vilayet müfettişi), Nuri Bey (Aksaray Menbail İrfan Okulu müdür), Haşim Bey (Niğde mebusu) yer almaktadır.

BEDROS ZEKİ GARABETYAN

1871'de İstanbul'da doğan Bedros Zeki Garabetyan Üsküdar Berberyan Okulu'nun⁹² ilk mezunlarından (1890). Daha sonra mezun olduğu okulda ve başka okullarda Türkçe öğretmenliği yapan Garabetyan, 1896-1898 ve 1907-1909 tarihleri arasında Berberyan Okulu'nun müdürlüğünü yürütmüştür. Ermeniler arasında son yarım asırda Osmanlıca'nın yaygınlaşmasına çalışan Apikyan, Gurdikyan ve Simkeşyan adlarının yanına eklenecek tek isim Bedros Zeki Garabetyan'dır⁹³. 1893'te Devlet Şurası'na yardımcı üye seçilen Garabetyan, 1903'te mümeyyiz rütbesini almıştır. Ateşkesten sonra Adalar muhtarı olmuştur. Surp Pırgiç Ermeni Hastanesi'nde müdürlük

⁹² Reteos Berberyan Efendi tarafından 1 Ekim 1876'da Kadıköy'de kurulan Berberyan Okulu daha sonra Üsküdar'a taşınmış ve varlığını 1927 tarihine kadar sürdürmüştür. Ermeni cemaat ve kültür hayatında önemli rol oynamış pek çok kişi yetiştirmiştir. Bunlardan biri de Garabetyan Okullarını kuran ve Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti'nin önde gelen kurucularından birisi olan Bedros Zeki Garabetyan'dır.

⁹³ Nor Lur Gazetesi, 15 Aralık 1937, sayı:6057.

görevinde de bulunan Garabetyan, bu görev esnasında uğradığı saldırının etkilerini hayatının sonuna kadar taşımıştır. Üsküdar'da 1908'de kızlar için, 1909'da de erkekler için Garabetyan Mektebi'ni kurmuştur.

İki çocuk sahibi olan Garabetyan 12 Aralık 1937 Pazar günü Topkapı'daki Surp Nigoğayos Kilisesi'nin isim günü vesilesiyle yapılan ayini müteakip düzenlenen sofrada aniden rahatsızlanarak 68 yaşında vefat etmiştir⁹⁴. Cenazesi 15 Aralık 1937 Çarşamba günü saat 14:00'de Beyoğlu Surp Yerrortutyun (Üç Horan) Kilisesi'nde düzenlenen töreni müteakip Şişli Ermeni Mezarlığı'nda aydınlara ayrılmış bulunan bölümde toprağa verilmiştir⁹⁵. Cenaze merasimi cemaat meclis üyeleri, tüccar, doktor, avukat, sanatçı, aydın, öğretmen ve sayısız talebeden oluşan korkunç bir kalabalık eşliğinde gerçekleştirilmiştir⁹⁶.

Eserleri: *Meşk yahut Hutut-ı Osmanî*, Ermenice harflerle Türkçe olarak yazılmış *Müntehabâtü'l Cerîde*, *Nevdeste*, *Rehnümâ-yı Kırat ve Tercüme*, *Ermenice-Osmanlıca Büyük Lügat (1907)*, *Osmanlıca-Ermenice Büyük Lügat (1912)*.

BERÇ TÜRKER (KERESTECİYAN)

1870'te Afyonkarahisar'da doğan Berç Keresteciyan, Galatasaray ve Robert Kolej'de tahsil görmüştür. Mükemmel Osmanlıca'nın yanında, Ermenice, Fransızca, İngilizce, Rumca, Almanca, İtalyanca ve İspanyolca bilen Berç Keresteciyan, Bab-ı Ali Harici Muhaberat Kalemi Müdürlüğü'nde de bulunan, Ermenicenin Etimolojik Sözlüğü'nün yazarı olan ünlü dilbilimci Bedros Keresteciyan'ın (1840-1909) oğludur⁹⁷. Bedros Keresteciyan'ın *Türk Diline Ait Bir Kökenbilimsel Sözlük İçin Birkaç Kanıt* adlı adlı eseri de 1912 tarihinde yayıncı olan yeğeni Haig tarafından Londra'da basılmıştır⁹⁸.

⁹⁴ Nor Lur Gazetesi, 13 Aralık 1937, sayı:6055.

⁹⁵ Nor Lur Gazetesi, 14 Aralık 1937, sayı:6056.

⁹⁶ Nor Lur Gazetesi, 16 Aralık 1937, sayı:6058.

⁹⁷ Tercüman-ı Ahvâl gazetesinde başyazarlık yapan Bedros Keresteciyan, Basiret'te de yazılar yazmıştır. Ermenicenin etimolojik sözlüğünü hazırlamış, bu sözlük 1945'te Londra'da basılmıştır. Bakınız: Pamukçyan, "Keresteciyan Bedros", **Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar-Biyografileriyle Ermeniler** cilt IV, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2003, s.270. (Her ne kadar Pamukçyan Berç Keresteciyan'ı Bedros Keresteciyan'ın torunu olarak zikretmişse de, aralarındaki yaş farkı itibariyle torunu olması mümkün görünmemektedir).

⁹⁸ **Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar**, c.19, Ankara, 2001, s.202.

Berç Keresteciyan, Samsun'a hareket edecek olan Mustafa Kemal'in gemisinin İngilizler tarafından Karadeniz'de torpilleneceğini avukat Saadeddin Ferid Bey (Talay) vasıtasıyla Paşa'ya bildirmiştir. Bu sebeple de Paşa'nın bindiği vapur sürekli olarak kıydan seyrine devam etmiştir⁹⁹.

Uzun yıllar Osmanlı Bankası Galata Şubesi Müdürlüğü görevini ifa eden Berç Keresteciyan buradan emekli olduktan sonra, Ziraat Bankası'nda uzman olarak görev almıştır. Ayrıca Hilal-ı Ahmer'de görev alan Berç Keresteciyan, Milli Mücadele süresince Anadolu'ya ordunun ihtiyacı birçok maddeleri ilaç sandıklarında nakletmiştir. 1934-1942 yılları arasında Afyon'dan milletvekili seçilmiştir. Meclis üyesi olmadan önce Halk Partisi'nin danışma toplantısında hedefini şu şekilde dile getirmiştir: *“Ben bir Türk vatandaşıyım ve amacım bu ülkenin ilerlemesi için gönülden çalışmaktır. Kahraman askerler ülkenin savunması için nasıl çalışırlarsa ve hayatlarını vermeye hazırlarsa, fikrimce benim gibi vatandaşlar da aynı şekilde tüm yürekleriyle bu ülkenin idari işlerinde çalışmalıdırlar. ... Adaylığımı azınlığın temsilcisi olarak değil bir Türk vatandaşı olarak koyuyorum”*¹⁰⁰.

Berç Keresteciyan 1938 tarihinde Meclis'te Hatay Meselesi ile ilgili yaptığı konuşmasında, Fransızların Ermenileri kışkırttığını, 1896 (Keresteciyan bu tarihi 1895 olarak zikretmiştir) tarihli Osmanlı Bankası baskınında da Rusya'nın aynı politikayı izleyerek, 20 kadar ihtilâlcii İstanbul'a gönderdiğini ve bu ihtilâlcilerin Osmanlı Bankası'nı bastıklarını dile getirmiştir¹⁰¹.

1936'da Atatürk'ün “Türker” soyadını vererek şereflendirdiği Berç Türker (Keresteciyan) 26 Temmuz 1949'da İstanbul'da vefat etmiştir¹⁰².

ISTEPAN GURDİKİYAN

Türkçe, Farsça ve Arapça dillerinde uzman, öğretmen ve yazar Istepan Gurdikyan 1865'te Bursa'da dünyaya gelmiştir. Tanınmış bir aileye mensuptur. Büyük babası

⁹⁹ Kevork Pamukçyan, “Atatürk'ü Ermeniler de Sevmişlerdi”, **Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar-Zamanlar, Mekânlar, İnsanlar**, cilt III, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2003, s.277.

¹⁰⁰ T. Azadyan-M.Koç, **Armağan Türkiye Cumhuriyeti 15. Yıl Dönümü**, İstanbul, 1938, s.15.

¹⁰¹ **T.B.M.M Tutanak Dergisi**, C:1, s.263.

¹⁰² Pamukçyan, aynı eser, aynı yer.

Garabet Ağa ticaretle meşgul olmuş ve zamanının zenginleri arasında yer almıştır. Babası Harutyun Gurdikyan ise kürk ticaretiyle uğraşmış, aynı şekilde önemli bir isim olmuştur. Gurdikyan ilk eğitimini Bursa'daki Kevorkyan okulunda almıştır. Okulda Klasik Ermenice ve Osmanlıca öğretimine büyük önem verilmiştir. Gurdikyan 1883'te eğitimini tamamlayarak aynı tarihte kendi okulunda Türkçe ve Osmanlıca derslerine yardımcı hoca olarak ders vermeye başlamıştır. 1887'de bölge maarif müdürü Ahmet Rıza Bey tarafından takdir edilerek kendisine Osmanlıca I. Derece hoca rütbesi verilmiştir. 1890'da Kevorkyan Okulu'na müdür olmuştur. Akşam Gazetesi muhabirlerinden biri 6 Şubat 1928 tarihli sayıda Türkçenin yaygınlaştırılması konusunda tavsiyeler içeren yazısında, Getronagan Okulu'nda¹⁰³ yıl sonu Türkçe sınavına girdiğini, Ermeni çocukların Türkçe bilgilerini görüp hayran kaldığını ifade etmiş ve çocuklara bu bilgileri öğreten Gurdikyan Efendi'yi de örnek hoca olarak göstererek “*en az rahmetli Süleyman Nazif Bey kadar Türkçe'ye hakim*” ifadesini kullanmıştır¹⁰⁴.

Uzun yıllar Bursa Usumnasirats (Eğitimseverler) Derneği Yönetim Kurulu üyeliği ve sekreterliğini yapmıştır. Bu işlerinin yanı sıra Bursa'daki Feva'id adlı haftalık gazeteye de çalışmıştır. 1895'te İstanbul'a yerleşerek 1895-96 döneminde Getronagan Okulu'nda Türkçe hocası olmuş, ayrıca Arapça ve Farsça dersleri de o vermiştir. Eğitim işinin yanı sıra cemaat işlerine de katkısı görülmektedir. Patrik Mağakya Ormanyan zamanında taşradan Patrikhane'ye gelen Arapça ve Farsça yazıları tercüme etmekteydi. İstanbul'a gelip giden Acem konsolosları O'nun Arapça ve Farsça'ya hakimiyetini ve yeteneğini takdir etmişlerdir. Gurdikyan'ın Ermenice ile Farsça'nın karşılaştırılması ile ilgili makaleleri Arevelk adlı gazetede yayınlanmıştır. Dil ve edebiyat ile ilgili çeşitli makaleleri değişik tarihlerde Cerîde-i Şarkîye, Püzantion ve Püragin adlı dergilerde yayınlanmıştır. Türkçe şiirleri Bursa'nın resmi gazetesi olan Hüdavendigâr'da ve İstanbul'daki Malumât adlı edebi dergide ve Sabah, Vakit ve Malumât adlı günlük gazetelerde yayınlanmıştır. Müstecâbizâde İsmet Bey'in yazı işleri müdürlüğünü yaptığı dönemde Mektep adlı haftalık gazeteye çalışmıştır¹⁰⁵.

¹⁰³ Patrik Nerses Varjabetyan'ın kuruculuğunu yaptığı okul 1886'da önce Ermeni erkek çocukları için açılmış, 1935-55 tarihleri arasında karma hale getirilmiştir. Eğitim faaliyetleri halen devam eden okulun 2003-2004 öğretim yılında 200 öğrencisi bulunmaktaydı.

¹⁰⁴ Aztarar Gazetesi, 7 Şubat 1928, sayı:363.

¹⁰⁵ **İstapan H. Gurdikyan Biyografik Çizgiler**, Taniel Hovhannesyan Matbaası, İstanbul, s.7.

Cumhuriyet İdaresinin özel izniyle 1923'ten itibaren Lise hocası olarak Karaköy'deki Getronagan, Bakırköy'deki Bezazyan¹⁰⁶ ve Taksim'deki Esayan¹⁰⁷ okullarında ders vermiştir.

1929'da *Hatıra* adlı bir şiir kitabı yayınlanmıştır. Kitap, Cumhuriyet'in kurucusu Atatürk'e ithafla başlamaktadır.¹⁰⁸

NUBAR TOZAN

1896'da İstanbul Fener'de dünyaya gelen Nubar Tozan, 1921'de İstanbul Dârü'lfinun'undan eczacı olarak mezun olmuştur. Ayrıca kimyagerliğe devam etmiştir. 1921-1928 tarihleri arasında Beyoğlu Sakızağacı'nda bulunan kendine ait eczanede, 1930-1946 tarihleri arasında ise Şişli'deki Fransız *La Paix Hastahânesi*'nde görev yaptıktan sonra, tekrar kendine ait eczanede çalışmaya devam etmiştir¹⁰⁹. Ayrıca 1930-31 tarihlerinde Teknik Okul'da sağlık hocası olarak görev yapan Tozan, özel izinle de zehirli gazlar derslerinde hocalık yapmıştır. Ankara'daki II. Tıp Kongresi'ne, 1927, 1929, 1931 tarihlerinde ise Ankara'daki eczacılık sergilerine katılmıştır.

ABDURRAHMAN ŞEREF BEY

1853'te İstanbul'da doğan ve son Osmanlı vak'anüvisi olan Abdurrahman Şeref Bey, ilk eğitiminden sonra, 1873'te Mekteb-i Sultâni'den mezun olmuştur. Mahrec-i Aklâm-ı Şâhâne, Mekteb-i Sultâni ve Dârümuallimîn'de tarih, coğrafya öğretmenliği ve Mekteb-i Mülkiye'de müdürlük yapmıştır. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra âyân âzâlığı, iki defa da Maarif nâzırlığı ve Evkaf nazırlığı yapmıştır. 1909'dan 1 Kasım

¹⁰⁶ 1908'de Boğos Bezazyan tarafından Bakırköy'de kurulmuştur. İbtidai ve idadi kısmına 1926'da lise kısmı eklenmiştir. İkinci Dünya savaşı başlarına kadar lise olarak devam etmiş daha sonra tekrar ilk tedrisat derecesine inerek Beyoğlu'na taşınmıştır. Bakırköy'de lise bulunmadığı tarihlerde İslam ve Musevi talebeler burada tahsil görebilmişlerdir. Hocaları arasında Hrant Der-Antreasyan ve İstapan Gurdikyan da vardı.

¹⁰⁷ Esayan Okulu bugün de varlığını sürdürmektedir. Üç Horan (S. Yerortutyun) Kilisesi Vakfı Yönetim Kurulu tarafından yönetilen okulun 2003-2004 öğretim döneminde 289 talebesi bulunmaktaydı.

¹⁰⁸ İstapan H. Gurdikyan ..., s.21.

¹⁰⁹ **Surp Pırgıç Ermeni Hastanesi Aylık Dergisi**, Aralık 1998, sayı:590, s.23.

1922'ye kadar Osmanlı Devleti'nin son resmi vak'anüvisi olarak görev yapmıştır. Ayrıca Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nde ve 27 Kasım 1909'da kurulan Târih-i Osmanî Encümeni'nde başkanlık yapan Abdurrahman Şeref Târih-i Osmanî Encümeni'nin yayın organı olan Târih-i Osmanî Encümeni Mecmuası'nda makaleleri yayınlanmıştır. Cumhuriyetin ilanından sonra milletvekili seçilen Abdurrahman Şeref Bey 18 Şubat 1925'te Ankara'da ölmüştür. Önemli eserleri arasında Tarih Musâhabeleri, Fezleke-i Tarih-i Düvel-i İslâmiyye, Tarih-i Devlet-i Osmâniyye, Tarih-i Asr-ı Hâzır, Hatb-i Hâzırın Menşei, Fezleke-i Tarih-i Devlet-i Osmâniyye sayılabilir¹¹⁰.

Abdurrahman Şeref Bey Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti'ne inancını ve desteğini kuruluş tarihinden itibaren çeşitli vesilelerle dile getirmiştir. Nitekim 1 Ağustos 1923'de Cemiyet merkezine yaptığı ziyarette kendisinin Cemiyetin ateşli bir taraftarı olduğunu ve her zaman desteğini sürdüreceğini dile getirmiştir¹¹¹.

MİHRAN BOYACIYAN:

Tomas Boyacıyan'ın oğlu olan Mihran Boyacıyan, 1861 tarihinde Diyarbakır'da dünyaya gelmiştir. İlk ve orta öğrenimini Diyarbakır ve İstanbul'da (Kadıköy Ermeni Mektebinde) tamamladıktan sonra, lise öğrenimini Mülkiye'nin İ'dâdi kısmında tamamlayarak 1887 tarihinde mezun olmuştur. Mülkiye'de öğrenci olduğu esnada aynı zamanda bu okulda idâre memurluğu görevi de yapmıştır (2 Temmuz 1883-22 Kasım 1887). 23 Kasım 1887'de Beyrut Vilâyeti'ne, 26 Haziran 1890'da ise Kudüs Sancağı Maiyyet Memurluklarına gönderilmiş, aynı tarihlerde Beyrut İ'dâdisi'nde coğrafya ve tarih öğretmenliği yapan Mihran Boyacıyan 19 Şubat 1893'de Pınarhisar (Cezâir-i Bahr-i Sefid Vilayeti) Kaymakamlığı'na atanmıştır. Ancak kendisinin görevdeki yetersizliği ve kabalığı sebebiyle hakkında yapılan şikayetler sonucunda 8 Eylül 1894'de görevden azledilmiştir¹¹².

İfa ettiği görevler arasında Enez (Edirne), Sofulu (Edirne), Keşan (Edirne), Mürefte (Edirne) kazâları kaymakamlıkları bulunmaktadır. 4 Ocak 1902'de Mürefte kaymakamlığından azlolan Boyacıyan, beş-altı yıl açıkta kaldıktan sonra 1906'da

¹¹⁰ Abdülkadir Özcan, "Abdurrahman Şeref", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, cilt I, İstanbul, 1988, s.175.

¹¹¹ Joğovurti Tsaynı Gazetesi, 3 Ağustos 1923, sayı:4755.

¹¹² Ali Çankaya Mücellidoğlu, **Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler**, Mars Matbaası, Ankara 1968-1969, cilt III, s.279-282.

Rodos Adası, 1909'da Meis Adası, 1909'da Laros Adası kazâları kaymakamlığı görevlerini yerine getirmiştir. 3 Eylül 1912'de Limni Sancağı (Limni Adası) mutasarrıflığına terfi etmiştir. Balkan Harbi'nde Yunanlılara esir düşmüş, 3 Kasım 1912'de esir olarak götürüldüğü Pire'den 4 Haziran 1913'de kurtulmuştur. 18 Temmuz 1913'de Ergani Sancağı Mutasarrıfı olan Boyacıyan, 11 Haziran 1914'de I. Sınıf Mülkiye müfettişi olmuş, ancak bu görevden 22 Temmuz 1915'de azledilmiş, 1 Mart 1916'da ise emekli edilmiştir. Şûrây-ı Devlet'e açtığı davayı kazanmış, emekliliği kaldırılmış ve 16 Şubat 1919'da Tekirdağ mutasarrıflığına tayin edilmiştir. 1 Mart 1924'de Dahiliye Vekâleti tarafından emekliye sevk edilmiştir¹¹³.

Mihran Boyacıyan Meis Adası konusunda gösterdiği duyarlılıkla da tarihimizde önemli bir yer edinmiştir. Balkan Harbi esnasında adada çıkan ayaklanmadan yararlanarak Yunanistan'ın burayı ele geçirmesiyle başlayan Meis Adası sorunu, çeşitli aşamalardan geçerek Lozan Konferansı'na kadar gelmiştir. Meis Adası'nın ve diğer adaların verilmesinin Türkiye'nin bağımsızlığını tehdit ettiği üzerinde ısrarla durulmuş, Mihran Boyacıyan da 23 Mart 1923 tarihli Vakıf Gazetesi'nde bu konudaki fikirlerini "*Meis Adası Türkiye'den ayrılamaz*" başlıklı bir makaleyle dile getirmiştir¹¹⁴.

Boyacıyan'ın Meis Adası'nın Türkiye'de kalmasıyla ilgili olarak ileri sürdüğü gerekçeler şu şekilde sıralanmaktaydı:

1-Meis adası Kaş sahilinden ancak 5 mil mesafededir.

2-Anadolu sahilinin kara suları dahilinde bulunuyordu.

3-Adada İtalya uyruğundan tek kişi bile olmayıp, halkı Rum ve bir miktar Müslümandan oluşuyordu.

4-Halk oyuna başvurulduğu takdirde Yunan'dan ziyade Türk idaresi tercih edilecekti.

5-Adada tek bir tahıl tanesi bile yetişmeyip, geçimlerini tamamen civar sahillerden taşıdıkları zahire ile sağlıyorlardı.

6-Ada halkına ait tüm gemiler yüklerini İzmir, Teke ve Adana'dan sağlayıp Mısır'a taşıdıklarından, adanın Anadolu'dan ayrılması akılcı bir çözüm olamazdı.

7-Ada halkının ahlâk, âdet ve gelenekleri diğer adalardan çok Anadolu halkının âdetlerine benziyordu.

¹¹³ Mücellidoğlu, aynı yer.

¹¹⁴ Sabahattin Özel, "Meis Adası ve Başlangıcından Günümüze Meis Sorunu", **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, Temmuz 1995, Sayı: 345, s.7.

8- *Ruhani işlerin Antalya Metropolitliği'nden ayrılması uygun değildi.*

9- *Adanın Türkiye'ye iade edilmemesi halinde doğacak şüpheden dolayı bütün sahliler boyunca tahkimata, çoğu noktalarda kılavuzlar ikamesine ve büyük harcamalara ihtiyaç duyulacaktı.*

10- *Meis ve Kaş kasabaları birbirinin top menzili içindeydi.*

11- *Meis halkı zorunlu olarak her zaman Anadolu sahilleriyle temas ve ilişkilerde bulunacağından her an doğabilecek bir sorun, her iki devlet arasında gerginlikler doğurabilecekti¹¹⁵.*

1889'da "sâniye" rütbesine yükseltilen, Ermenice, Türkçe, Fransızca, İngilizce, Almanca ve Arapça gibi pek çok dil bilen Mihran Boyacıyan edebiyatla da yakından ilgilenmiş William Shakespear'ın ünlü eseri Romeo ve Juliyet'i Türkçe'ye tercüme etmiştir. Bu eserin ilk forması İstanbul'da 1886'da basılmıştır. Aynı yazarın "Yanlışıklar Komedyası" adlı eseri ise 1886'da İstanbul'da Civelekyan matbaasında, "Verona'nın İki Asilzadesi" yine aynı matbaadan aynı tarihte, "Otello" adlı eseri ise 1912'de Manzume-i Efkâr Matbaası tarafından basılmıştır¹¹⁶.

Mihran Boyacıyan 1938'de vefat etmiş ve Şişli Ermeni Mezarlığı'na gömülmüştür¹¹⁷.

DR. GARABED YAKUBYAN (YAĞUBYAN)

1865 tarihinde Edirne'de dünyaya gelen Garabed Yağubyan, ilk öğrenimini aynı şehirdeki Arşagunyants Okulu'nda aldıktan sonra, Bulgar-Katolik yatılı okulunda devam etmiş iyi derecede Türkçe, Fransızca ve Bulgarca öğrenmiştir. Daha sonra ise Paris'te tıp eğitimi almış ve 1889 yılında mezun olarak İstanbul'a dönmüştür. 1890 tarihinde Surp Pırgiç Hastanesi'nde doktor olarak göreve başlayan Yağubyan bir yıl sonra başhekimliğe getirilmiştir. Buradaki görevini 1891-1894 tarihleri arasında sürdürmüş, daha sonra ise Fransız Hastanesi'nde yardımcı operatör olarak görev yapmıştır. Bu hastanede yedi yıl süren çalışmaları sebebiyle Fransız hükümeti tarafından "Officier des Palmes Academiques" madalyasına layık görülmüştür. 1904 tarihinden itibaren on yıl süreyle Bulgar Hastanesi'nde görev yapmış, bu hizmetinden dolayı da Bulgar Devleti

¹¹⁵ Özel, aynı makale, aynı sayfa.

¹¹⁶ Kevork Pamukçyan, el yazısı notlardan.

¹¹⁷ Surp Pırgiç Ermeni Hastanesi Yıllığı 1939, O. Aktaryan Matbaası, İstanbul, 1938, s.356.

tarafından “Merite Civile” ödülüne layık görülmüştür. 1890 tarihinde Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahâne üyesi olmuş, 1909-1911 tarihlerinde bu cemiyetin ikinci başkanlığı, 1913’de ise başkanlığı görevini yürütmüştür. Balkan Harbi esnasında baş cerrah olarak görev yapan Yağubyan tecrübelerini bir broşür olarak yayınlayınca, hükümet tarafından ödüllendirilmiştir. Özel bir müsaade ile Sofya’daki Kızılhaç Hastanesi’nde baş hariciyecisi olarak çalışmış, İstanbul’a döndükten sonra da Bulgar Hastanesi’nde görevine devam etmiştir. Başarılı bir doktor olan Dr. Yağubyan Bulgar kralı Ferdinand tarafından “Aleksander” madalyasına, Rus Çarı tarafından “Azize Anna” madalyasına, Osmanlı Sultanı tarafından da Mecidî madalyasına layık görülmüştür. 1920-1929 tarihleri arasında Ermeni Katolik cemaatine ait Surp Hagop Hastanesi’nde başcerrahlık yapmıştır. Başarılı meslek hayatının yanı sıra cemaat meclislerinde de görev almış, Balat Kariyesi İdare Heyeti üyeliği, Ermeni Tabibler Birliği başkanlığı, Surp Pırgiç Ermeni Hastanesi İdare Heyeti üyeliği görevlerinde bulunmuştur.

1929 tarihinde Paris’e yerleşen Dr. Garabed Yağubyan 1936 tarihinde aynı şehirde vefat etmiştir¹¹⁸.

¹¹⁸ Yarman, aynı eser, s.799.

BÖLÜM II

TÜRK-ERMENİ TEÂLİ CEMİYETİ'NİN FAALİYETLERİ

A-Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti'nin toplantıları ve amaçları

Garabetyan Okulu Mezunları Derneği Joğovurti Tsaynı Gazetesi'ne verdiği ilanla, 17 Aralık 1922 günü Pera Asmalı Mescit sokak 33 numaralı Diana Oteli'nde bulunan cemiyet merkezinde yapılan genel kurul toplantısının, üyelerin önemli bir kısmının katılmaması sebebiyle gerçekleşemediğini ve toplantının 24 Aralık Pazar gününe ertelendiğini duyurmuştur¹¹⁹. Aynı ilan gazetenin 23 Aralık ve 24 Aralık tarihli nüshalarında tekrarlanmıştır. İlanlarda, Genel Kurulun daha önce aldığı karar doğrultusunda, ikinci davete katılmayanların oy hakkını kaybedecekleri ve katılan üye sayısı kaç olursa olsun görüşmelerin yapılacağı üzerinde önemle durulmakta ve gündem konuları maddeler halinde şöyle sıralanmaktaydı:

1. Değişime uğrayan Nizamnameye göre fahri başkan ve genel müfettiş seçimi,
2. İdari Kuruldaki (Yönetim Kurulu) eksik üyelerin yerine yenilerinin seçimi,
3. Değişime uğrayan Nizamnamenin Genel Kurul tarafından incelenmesi,
4. Cemiyetin gelişimi hakkında üyeler tarafından önerilerin görüşülmesi,
5. Genel Kurul tarafından gerek görüldüğü takdirde idari kurul faaliyetlerinin ve hesaplarının incelenmesi¹²⁰.

24 Aralık Pazar günü, 40'tan fazla üyenin katılımıyla, geçici başkan Aziz Bey'in yönetiminde yapılan Garabetyan Okulu Mezunlar Derneği'nin genel kurul toplantısında

¹¹⁹ Joğovurti Tsaynı Gazetesi, 22 Aralık 1922, sayı:4569.

¹²⁰ Aynı gazete, aynı sayı.

yapılan oylama sonucu Suriye mali müfettişi Mesut Bey genel kurul başkanı, Kazım Bey ise sekreter olarak seçilmiştir¹²¹.

Genel kurulun açılış konuşmasını yapan Eczacı Armenak Çubukçuyan, Türk ve Ermeni unsurlar arasında samimi dostluk ilişkileri kurulması yolunda bu atılımı yapanları tebrik ettikten sonra, Milli Hükümetin de onları takdir ederek bu atılımı destekleyeceğini ümit ettiğini ifade etmiştir. Genel kurulda yapılan uzun tartışmalardan sonra da cemiyetin adının “*Türk-Ermeni Aydınlar Derneği*” olarak değiştirilmesi kararı alınmıştır. Alınan kararlar arasında iki fahri başkan ve iki genel müfettiş bulunması, idari kurul üyelerinden altısının Türk, altısının Ermeni olması, İstanbul varoşlarında şubeler açılması, siyasetle ilgili olmayan Türk tebaalarının üye kaydedilebilmesi bulunmaktaydı. Yine aynı toplantıda Berç Keresteciyan Efendi ve Mesut Bey fahri başkan, Armenak Çubukçuyan, Hagop Norhadyan, A. Acemyan, Dr. Ş. Berberyan, Kevork Fıtin, Dr. Burhan, Dr. Rüştü, Behçet ve Fuat Beyler ise İdari Kurul (Yönetim Kurulu) üyesi seçilmişlerdir. Toplantıda, Lozan Konferansı Türk Delegasyonu başkanı İsmet Paşa’ya tebrik telgrafı çekme gibi önemli bir karar da alınmıştır¹²².

Alınan karar doğrultusunda Lozan Konferansı Türk delegasyonu başkanı İsmet Paşa’ya “*Vatanımızda Türk unsurla beraber, aynı vatandaşlık duygularıyla ve tam bir dostluk içinde yaşamaktan başka emeli olmayan Türkiye Ermenileri üç yıl önce İstanbul’da “Türk-Ermeni Aydınlar Cemiyeti” adı altında bir cemiyet kurmuşlardır. Ülkenin en önde gelen Ermeni otoritelerinin dahil olduğu bu Cemiyetin idari kurulu 24 Aralık 338 tarihinde bir genel toplantı yaparak, Ermeni haklarının sadece sizin yüksek önderliğinizde savunulabileceği kararını almıştır. Cemiyet, Ermeni unsurun TBMM tarafından yönetilen Türk vatanın her yanında arzu ettiği esenliği bulacağını beyan eden zat-ı âlilerinizi, oy birliği ile içten tebrik kararı almıştır. Bu konu TBMM İstanbul temsilcisine iletilmiştir*”¹²³ ifadelerini taşıyan bir tebrik telgrafı çekilmiştir.

TBMM başkanı ve başkomutan Mustafa Kemal Paşa ise Türk-Ermeni Aydınlar Cemiyeti’nin şahsına gönderdiği yazıya verdiği cevapta: “*Türk ve Ermeni unsurlar arasında gerçek dostluğun geliştirilmesine çalışmayı, eğitim ve bilim alanında çabalamayı amaç edinen cemiyetinizin Şahsıma ve TBMM Hükümetine karşı gösterdiği*

¹²¹ Joğovurti Tsaynı Gazetesi, 26 Aralık 1922, sayı:4572.

¹²² Aynı gazete, aynı sayı.

¹²³ Joğovurti Tsaynı Gazetesi, 30 Aralık 1922, sayı:4576. (Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti’nin Lozan’da bulunan Türk delegeşi başkanı İsmet Paşa’ya çektiği telgrafla ilgili haber kupürü için bakınız Ek:12).

dostluk hislerinden ve bağlılıktan çok memnun kaldım ve etkilendim. İç ve dış kışkırtmalardan ve kandırmacalardan etkilenmeyen gençler, gerçek vatandaşlık hisleriyle ülkenin kurtuluşu ve mutluluğu için çabalar, eğitim ve bilim için çalışırlarsa, vatanına bağlı ve dost olan herkes tarafından daima destek ve himaye bulacaklardır. Bu genç arkadaşlara başarı dileyerek, Doğu Meselesi adı altında yüzyıllardan beri yapılan her türlü dış müdahale fikrinden vazgeçmelerini ve Türkiye'nin samimi vatanseverleri olmalarını tavsiye ederim”¹²⁴ demiştir.

Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti 14 Şubat tarihinde *Joğovurti Tsaynı Gazetesi*'ne verdiği ilanla daha önce geçici olarak yerleştikleri büroyu değiştirdiklerini, yeni adreslerinin Pera, Büyük Parmakkapı, Bursa Sokak, Yeni Yol (Rou Nouvel) no 9, Davut Paşa Apartmanı olduğunu bildirmiştir.¹²⁵ İlanda ayrıca üye olmak isteyenlerin her gün saat 11.00-13.00 ve 15.00-18.00 arası Cemiyetin genel merkezine başvurmaları bildirildikten sonra, olası suiistimallerin önlenmesi için de, Cemiyet adına hareket eden kişilerden, cemiyetin resmi mührünü, başkan Aziz Bey ve Genel Sekreter Cemil Bey'in imzalarını taşıyan, Türkçe-Ermenice yazılı resimli kimliklerin talep edilmesi özellikle tavsiye edilmiştir¹²⁶.

Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti 18 Şubat 1923 tarihinde gerçekleştirdiği olağanüstü toplantının sonuçlarını kamuoyuna duyurmak üzere *Joğovurti Tsaynı Gazetesi*'ne göndermiştir. Toplantıda Cemal Bey, Mesut Bey, Kevork Torkomyan Efendi, Hovhannes Ferit Efendi, Mihran Boyacıyan Efendi, Vahan Papazyan Efendi, Musa Bey, Safaeddin Bey, Nazaryan Efendi, Yeprem Efendi gibi şahsiyetler hazır bulunmuş, fahri başkan Berç Keresteciyan Efendi ise bulunamayış sebebini yazılı olarak bildirmiştir. Fahri başkan Muştak Bey'in hazır bulunduğu toplantıda idari kurul başkanı Aziz Bey önerileri şu şekilde sunmuştur:

1. 10 Türk ve 10 Ermeni muhtaç talebeye yardım etmek,
2. Daha sonra biri Ermeni diğeri Türk olmak üzere lise eğitimini bitirmiş iki kişiyi üniversiteye göndermek,
3. İki unsura mensup hastaları (eşit sayıda) tedavi için bir dispanser açmak,
4. Yayın işlerine önem vermek.

¹²⁴ Joğovurti Tsaynı Gazetesi, 1 Ocak 1923, sayı:4578. (Mustafa Kemal Paşa'nın Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti'ne cevabı için bakınız Ek:13).

¹²⁵ Joğovurti Tsaynı Gazetesi, 14 Şubat 1923, sayı:4613.

¹²⁶ Aynı gazete, aynı sayı.

Bu öneriler genel kurulda oy birliğiyle takdir edilmiş ve bunlar hakkında son kararı verebilmek üzere bir toplantı daha yapılması kararlaştırılmıştır¹²⁷. Daha sonra aynı gazeteye gönderilen “*Başkan Aziz*” imzalı ilanla, genel kurul toplantısının 25 Şubat 1923 Pazar günü sabah saat 10.00’da gerçekleştirileceği, gündem maddelerinin ise genel müfettiş seçimi, yönetim kurulu üyelerinin seçimi, 339 yılının bütçe onayı ve üç aylık faaliyet raporu ve hesaplar hakkında görüşme olarak açıklanmıştır¹²⁸.

25 Şubat Pazar günü gerçekleştirilen toplantıda fahri başkanlar Muştak Bey ve Berç Keresteciyan da hazır bulunmuşlardır. Söz alan idari kurul başkanı Aziz Bey ilk günden itibaren Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti faaliyetlerinin gittikçe genişlediğini anlattıktan sonra, Cemiyetin yeni nizamnamesinin Ankara TBMM Hükümeti tarafından onaylanıp geri gönderildiğini açıklamıştır. Bütçe konusunda önemli açıklamalarda bulunduktan sonra, idari kurul adına sunduğu öneriler genel kurul tarafından kabul edilmiş, uygulama işi idari kurula verilmiştir. Bu öneriler daha önce gerçekleştirilen 18 Şubat 1923 tarihli toplantıda sunulan önerilerdir¹²⁹. Daha sonra, Cemiyetin boşta olan Ermeni genel müfettişliği görevine Gubernik Haçaduryan Efendi seçilmiştir. Ayrıca idari kurulda açık kalan bir Ermeni ve bir Türk üyenin yerine Veysi Bey ve eski Rodosto idarecisi Mihran Efendi Boyacıyan seçilmiş, Haçik Sıvacıyan Efendi’nin de üyeliği kabul edilmiştir. Böylece idari kurul Aziz Şadi Bey (başkan), Armenak Çubukçuyan (ikinci başkan), Mihran Boyacıyan, Haçik Sıvacıyan, Harutyun Acemyan, Dr. Burhaneddin Bey, Vahan Papazyan, Behçet Kamil Bey, Dr. Şınork Berberyan, Veysi Bey, Hagop Norhadyan, Dr. Sabit Rüştü Bey, Dr. Cemil Bey ve Nubar Tozan’dan oluşmuştur¹³⁰.

Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti 18 Mayıs 1923 tarihli gazeteye verdiği ilanla bayram dolayısıyla resmi kabulün aynı gün akşama kadar süreceğini bildirmiştir¹³¹. 19 Mayıs 1923 tarihli gazetede ise Pera yöneticisi Asım Bey himayesinde, Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti şerefine 20 Mayıs Pazar günü saat 3.00-12.00 arasında, Tepebaşı Tiyatrosu’nda ve bahçesinde verilecek partiden bahsedilmiş ve program ayrıntılarıyla sunulmuştur. Programa göre Halife Abdülmecid Efendi tarafından lütfedildiği üzere Saray’ın Batı ve

¹²⁷ Joğovurti Tsaymı Gazetesi, 20 Şubat 1923, sayı:4618.

¹²⁸ Joğovurti Tsaymı Gazetesi, 24 Şubat 1923, sayı:4622. (İlan 25 Şubat günkü 4623 sayılı gazetede de tekrarlanmıştır).

¹²⁹ Joğovurti Tsaymı Gazetesi, 27 Şubat 1923, sayı:4624.

¹³⁰ Aynı gazete, aynı sayı.

¹³¹ Joğovurti Tsaymı Gazetesi, 18 Mayıs 1923, sayı:4689.

Doğu orkestraları hazır bulunacak, Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti fanfari¹³² eğlenceye katılacak ve bir tiyatro eseri sergilenecektir¹³³.

Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti sosyal faaliyetlerin yanı sıra, siyasi açıdan da destek almak için çalışmalar yapmıştır. Nitekim tanınmış iki Ermeni ve iki Türk'ten oluşan bir temsilci heyetin Ankara'ya gönderilmesi kararlaştırılmış ve heyetin başına da tanınmış tarihçi ve Meclis-i Mebusan üyesi Abdurrahman Şeref Bey'in bulunması uygun görülmüştür¹³⁴. Ancak hükümet barış ve seçim konularıyla meşgul olduğundan temsilci heyetin gidişi bir süre ertelenmiştir.

Mustafa Kemal Paşa Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti'nin şahsına gönderdiği yazı ve telgraf üzerine 3 Mayıs 1923 tarihli şifre telgrafla İstanbul'da bulunan Adnan Adıvar'dan cemiyetin amacı, cemiyeti kuranların kimlikleri konusunda araştırma yapıp kendisine bildirmesini istemiştir. Adnan Adıvar da araştırma sonucunda topladığı bilgileri ve kendi görüşlerini 7 Mayıs 1923 tarihli acele şifre ile bildirmiş, Cemiyet heyetinin Gazi Mustafa Kemal Paşa'yı ziyaretinde bir mahsur olmadığını bildirmiştir. Gazi Mustafa Kemal Paşa cemiyetin ziyaret talebine cevabını da yine Adnan Adıvar'a gönderdiği 14 Mayıs 1923 tarihli yazısında bildirmiştir. Bu cevapta yoğun çalışmaları sebebiyle heyetle görüşemeyeceğini bildirmiştir¹³⁵.

Cemiyet 1 Temmuz 1923 Pazar günü saat 15.00'de yapılacak genel kurul toplantısına kayıtlı tüm üyelerini davet etmiş, gündemin konularını Cemiyetin altı aylık faaliyet raporunun incelenip onaylanması, istifa eden idari kurulun yerine yeni bir kurulun seçimi, ve nizamname için önerilen birtakım değişikliklerin incelenmesi olarak bildirmiştir¹³⁶. Ancak bir takım hazırlıklar tamamlanamadığı için toplantı 6 Temmuz Cuma gününe ertelenmiştir¹³⁷.

6 Temmuz 1923 Cuma günü gerçekleştirilen oturumda yeni idari kurul seçimleri yapılarak Aziz Şadi Bey (I. başkan), İstapan Gurdikyan (II. başkan), Mustafa Reşit Bey (genel sekreter), Haçik Sıvacıyan (muhasip), Levon Topalyan (veznedar), Mustafa Reşit

¹³² Bando mızık ekibi.

¹³³ Joğovurti Tsayını Gazetesi, 19 Mayıs 1923, sayı:4690; ilan 20 Mayıs tarihinde aynı gazetede tekrar yayımlanmıştır. (Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti'nin 20 Mayıs 1923 tarihinde Tepebaşı Tiyatrosu ve bahçesinde gerçekleştireceği kabulle ilgili ilan için bakınız Ek:14).

¹³⁴ Joğovurti Tsayını Gazetesi, 27 Mayıs 1923, sayı:4697.

¹³⁵ Cengiz Kürşat, "Türk-Ermeni Taali (Dostluk) Cemiyeti", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, c.XIII, sayı:77-78, s.20.

¹³⁶ Joğovurti Tsayını Gazetesi, 30 Haziran 1923, sayı:4726.

¹³⁷ Joğovurti Tsayını Gazetesi, 1 Temmuz 1923, sayı:4727.

Bey ve Gubernik Haçaduryan genel müfettiş olarak seçilmişlerdir. Burhanettin Bey, Feyzullah Vecdi Bey, Vahan Papazyan, Muammer Bey, Kemal Ziya Bey, Dikran Nersesyan, Horen Camcıyan ve Mihran Boyacıyan ise üye seçilmişlerdir¹³⁸.

Seçimlerden sonra söz alan İstepan Karayan, dış etkenlerin Türk-Ermeni dostluğunu sarsamamış olmasından dolayı duyduğu memnuniyetini dile getirmiştir. Galip durumdayken, Ermenilerin yakınlaşmasını ve sadakatini kabul ettikleri için de Türkleri adaletli ve yüce ruhlu olarak nitelendirmiştir. Bu davranışın Ermeniler tarafından takdir edilerek, bu dostluğa zarar verenleri içlerinden uzaklaştırdıklarını anlatmıştır.

Genel Sekreter seçilen yazar Mustafa Reşit Bey yaptığı konuşmada Türkiye topraklarında yaşayan milletlerden hiç birinin Türklerle bu derece yakın olmadığını ifade etmiş “...bu ruhsal birleşim Ermenilerin Türklerin kalbinin derinliklerine ulaşmasını sağlamıştır. Böylece birleşen bu milletleri dinamit bile ayıramamıştır. Yabancı telkinleriyle atılan bombalara Ermeniler nefretle bakıyor ve kiralanmış yabancı ağızlardan yapılan açıklamaları acıyla karşılıyorlar. Türkler bunu görerek kucaklarına düşen Ermenileri kucaklamışlardır. Zaman bu görkemli tabloyu bozamaz. Şimdi yapacağımız en önemli iş, menfaatini genelin zararında görenleri uzaklaştırmak ve ihtiyacı olanları bu konuda aydınlatmaktır. Bu amacın gerçekleşmesi için çalışan arkadaşlara başarılar dilerim”¹³⁹ diyerek konuyla ilgili duygu ve düşüncelerini dile getirmiştir.

Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti'nin 21 Temmuz 1923 Cumartesi günü İstanbul mebusları şerefine verdiği çay partisi Tokatlıyan Hanı'nda gerçekleştirilmiştir. Partide hazır bulunanlar arasında Reşit Paşa, Hamdullah Suphi Bey, Ruşen Eşref Bey, Türk Ocağı'nın İdari Kurulu tam kadro, Aziz Şadi Bey, Nureddin Bey, Harutyun Mosdiçyan, Dr. Andre Vahram, İstepan Gurdikyan, Dikran Der Nersesyan, Bedros Khorasancıyan, İstepan Karayan, Aram Hallaçyan Efendi, Bay ve Bayan Dr. Yağubyan, Mihran Boyacıyan, Levon Topalyan, Yetvart Karagözyan, Kerovpe Damadyan, Benon Değirmenciyan, Haçik Sıvacıyan, Khoren Camcıyan, İstepan Arabyan, Vahan Papazyan, Levon Arzuman, A. Çubukçuyan, Z. Şahinyan bulunmaktaydı¹⁴⁰.

¹³⁸ Joğovurti Tsaynı Gazetesi, 8 Temmuz 1923, sayı:4733.

¹³⁹ Aynı gazete, aynı sayı.

¹⁴⁰ Verçin Lur Gazetesi, 21 Temmuz 1923, sayı:2856. (20 Temmuz 1923 tarihinde gerçekleştirilen Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti'nin çay partisinden bir fotoğraf için bakınız Ek:15).

İlk konuşmayı yapan tanınmış hukukçu İstepan Karayan Türklerle Ermeniler arasında altı yüzyıldan beri süregelen ilişkilere değinmiş, Ermenilerin sadakatinin her zaman takdir edildiğini, ancak son otuz senede yaşanan olayların bu güveni temelinden sarstığını söylemiş, daha sonra da bunun sebebinin Türkler veya Ermeniler değil, bu milletlerin kaderini belirlemeye soyunan iç ve dış güçlerin olduğu tespitinde bulunmuştur. Türk ordusunun dünyada eşine ender rastlanır bir zaferle vatani kurtardığını dile getiren Karayan, Türk ordusu ve milleti için iyi dileklerde bulunduktan sonra, Türk mebuslardan Ermenilerin durumunu da dikkate almalarını ve birkaç kişinin yaptığı hatayı tüm bir millete yüklememelerini rica ederek, böyle bir varsayımın hiç bir uygar ülkede kabul edilemeyeceğini söylemiştir. *“Lozan Konferansı, büyüklü küçüklü tüm devletlerin taleplerinin, hak ve adaletle ilgili değil güç ve menfaatle ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. Türkler ve Ermeniler için bu ülke dışında herhangi bir destek veya koruyucu yoktur”*¹⁴¹ diye düşüncelerini dile getiren Karayan, TBMM hükümetinden bir dilekte bulunarak birkaç kişinin yaptığı hata resmi olarak ispatlandığı zaman bunu tüm bir millete yüklememelerini rica etmiştir.

İstepan Karayan’dan sonra söz alan Hamdullah Suphi Bey, Karayan’ın dile getirdiği hislerin sadece onun şahsına ait olduğunu, tüm Ermenilerin sözcüsü olmaya hakkı olmadığını, İngiltere veya Almanya’da kendisiyle aynı duyguları paylaşmayan Ermeniler adına konuşamayacağını belirtmiş *“Uzun yıllar kurtuluş mücadelesinde çalışmış biri olarak sizin masanıza dahil oldum. Benim mevcudiyetim pek tabi ki söylentilere yol açacaktır. Ancak ben ne geçmiş ne de bugün hakkında, sadece gelecek hakkında konuşacağım... Anadolu’nun her bir tarafında Ermeni damgası vardır. Her millette olduğu gibi Türkler de tek başına yaşayamazlar. Dolayısıyla bu topraklar üstünde tekrar birlikte yaşayacağız. Geçmiş unutulamaz, ancak emin olun biz beraber yaşayacağız, yeni ve güzel günler içinde geçmişi unutacağız. Avrupalılar petrole insandan daha fazla değer verdiler. Bir ara Ruslar ve daha sonra da İngilizler Ermenilere kurtarmak için harekete geçtiler, ancak bugün görüyoruz ki, siz de bizim gibi yalnızsınız. Yarın bugünden daha iyi olacak emin olun, zira Türkle Ermeninin birleşmesi bir zorunluluktur ve bu inançla çalışacağımıza güvenin”*¹⁴² sözleriyle duygu ve düşüncelerini dile getirmiştir. Konuşmanın bitiminden sonra davetlilerle resim çekilmiş daha sonra da Hamdullah Suphi Bey salondan ayrılmıştır.

¹⁴¹. Verçin Lur Gazetesi, 21 Temmuz 1923, sayı:2856

¹⁴². Aynı gazete, aynı sayı

Hamdullah Suphi Bey'den sonra sırasıyla Mihran Boyacıyan Efendi ve Ruşen Eşref Bey söz almışlar, Ruşen Bey de Hamdullah Suphi Bey gibi konuşmasının başında öncelikle sarf edilen kardeşlik söylemlerine biraz da olsa kuşkuyla yaklaşarak, bu hislerin tüm Ermenilere ait olmadığını dile getirmiş: *“Lozan’da ve Tiflis’te Ermenileri kurtardığımız bana söylendi, ancak bu genel inancı değil. Türklerin sizi koruduğu, sizin onlarla beraber yaşadığınız, Ermenilerin Türkleri geliştirdiği, Türklerin de Ermenilere para kazandırdığı doğrudur. Bugün Türkiye’deki binaların çoğu Ermeniler tarafından inşa edilmiştir, Türkler bunun için sizi kıskanmadılar, ancak sizin yazarlarınız yazdıklarıyla eski olayları tazelediler, aramıza kin ve nefret tohumları ektiler. Eğer onlar yabancıların etkisinde iseler onlara söyleyin, sizin zor günlerinizde dostunuz yine Türklerdir. Yazarlarınız daima sevgi ve kardeşlik aşıl原因 yazılar yazmalıdırlar. Şimdi yeniden yalnız ve birlikteyiz ve gelecekte de birlikte olacağımız açıktır. Geçmişin üzücü olaylarını yok etmek mümkün değildir. Bu Cemiyet üzücü olayların etkilerini yok etmede en yararlı etken olacaktır. Bu sebeple Cemiyete başarı diliyoruz. İcraatının sonucu alınacak, sonuç Türke ve Ermeniyeye yararlı olacaktır. Bu doğrultuda hareket ettiğiniz müddetçe bizi yanınızda göreceksiniz ve bu dostluk sayesinde de geçmişin acıları silinecektir”*¹⁴³ cümleleriyle Cemiyete ve olaylara bakışını ifade etmiştir.

Ruşen Eşref Bey'den sonra söz alan Mosdiçyan Efendi, İstapan Karayan Efendi'nin dile getirdiği hislerin tüm Ermenilere ait olmadığı ve tüm Ermeniler adına konuşma yetkisine sahip bulunmadığı yönündeki eleştirilere atıfta bulunarak, Cismani Meclis başkanı olarak kendisinin millet adına konuşma yetkisine sahip olduğunu söyleyerek konuşmasına başlamıştır. *“Milletin sesi olarak konuşuyorum, Ermeniler bu vatan dahilinde Türklerin acısına ve ızdırabına ortaktır. Geçmişte bir çok olay yaşanmıştır. Bu olayları sadakatten vazgeçmeyen Ermenilere mal etmek yanlıştır. Ermeniyi Türkten ayırmak mümkün değildir. Aramızda soğukluk olduğu doğrudur, ancak bu uzun süre devam edemez. Ermenilerin arzusu adalet ve eşitliğe kavuşmaktan başka bir şey değildir. Ayrılık isteyen Ermeniler olabilir, ancak çoğunluk sonucu iyi veya kötü olsun kaderini Türkle birleştirmek istemektedir. Bu sebeple de mebuslarımızdan bizi tanımayan arkadaşlarına anlatmalarını rica ediyoruz”*¹⁴⁴ diye konuşmasına devam eden Mosdiçyan Efendi, Türk basınına da bu doğrultuda emir

¹⁴³ Verçin Lur Gazetesi, 21 Temmuz 1923, sayı:2856.

¹⁴⁴ Aynı gazete, aynı sayı.

verilmesini, zira milletlerin kaderinde basın büyük etkisi olduğunu söyleyerek sözlerini noktalamıştır. Ruşen Bey de Mosdiçyan Efendi'nin basın konusundaki fikirlerine katıldığını ifade etmiştir.

Son sözü tekrar İstapan Karayan almış, bu toplantıda sergilenen karşılıklı samimiyetin doruğa ulaştığını ifade ederek, bu durumun devam ettirilmesi ricasında bulunmuştur. Bu ifadeler karşısında oldukça duygulanan misafirler hep bir ağızdan “*Yaşasın Türk milleti, yaşasın Mustafa Kemal Paşa*”¹⁴⁵ diye haykırıp alkışlamışlar, birbirlerini unutmama sözü vererek salondan ayrılmışlardır.

23 Temmuz 1923 Pazartesi günü Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti üyelerinden İstapan Gurdikyan, Mustafa Reşit ve Dr. Burhaneddin beyler bayram tebriği için gittikleri vilayette samimi bir kabul görmüş, ertesi gün 24 Temmuz'da cemiyetin bir temsilci heyeti de Dolmabahçe Sarayı'nda Halife'yi tebriğe gitmiştir. Halife Hazretleri hedeflediği siyasi amaçtan dolayı cemiyeti takdir ve teşvik edici sözler söylemiştir¹⁴⁶. Cemiyet ayrıca Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'e de tebrik telgrafı göndermiştir.

Gerek bayram, gerekse imzalanan barış antlaşması vesilesiyle Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya çekilen telgrafın cevabı, Gazi Mustafa Kemal imzasıyla Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti başkanı ve üniversite hocası olan İstapan Karayan Efendi'ye ulaşmıştır. Telgrafta “*dile getirdiğiniz duygulardan etkilenmiş olarak teşekkürlerimi sunarım*”¹⁴⁷ ifadesi yer almaktaydı.

Cemiyet 10 Ağustos 1923 tarihinde Genel sekreter Mustafa Reşit ve Başkan Aziz Şadi Bey'in imzalarıyla gazeteye verdiği ilanla, üyelerine hüviyet varakası vereceğini duyurmuş ve üyelerin iki adet vesikalık fotoğrafı Ağustos ayının 13. günü tahsilata gelecek üyeye vermelerini istemiştir¹⁴⁸.

Cemiyetin Yenikapı şubesinin toplantısı 31 Ağustos 1923 tarihinde Kumkapı Dışı Boğosyan Varvryan Okulu'nun salonunda hazır bulunan Türk ve Ermeni üyeler tarafından gerçekleştirilerek, şubenin geçici başkanı olarak Dr. Cevahirciyan seçilmiştir. Bu toplantıda idari kurulun istifası sunulduktan sonra, üyelerden çoğunun talebi olan, Kumkapı, Gedikpaşa, Kumkapı Dışı, Yenikapı ve Samatya şubelerinin birleştirilerek Kumkapı'da birleşik bir şube açma önerisi sunulmuştur. Ayrıca sunulan bilanço genel

¹⁴⁵ Verçin Lur Gazetesi, 21 Temmuz 1923, sayı:2856.

¹⁴⁶ Joğovurti Tsaymı Gazetesi, 25 Temmuz 1923, sayı:4747.

¹⁴⁷ Joğovurti Tsaymı Gazetesi, 28 Temmuz 1923, sayı:4751.

¹⁴⁸ Joğovurti Tsaymı Gazetesi, 10 Ağustos 1923, sayı:4761.

kurul tarafından oy birliğiyle kabul edilip onaylanmıştır. Yapılan gizli oylama sonucunda ise yeni idari kurul oluşturulmuştur. Cemal Bey (Gedikpaşa vilayet müfettişlerinden) başkan, Nuri Bey (Aksaray Menbail İrfan Okulu müdürü) sekreter, Levon Hancıyan tahsildar, Harutyun Nersesyan, Dr. Mikayel Keşişyan, Hagop İçmezyan üye olarak seçilmişlerdir¹⁴⁹.

Toplantıda söz alan şubeler müfettişi Armenak Çubukçuyan Ermenilere seslenerek cemiyetin gelişmesi için gerekeni yapmalarını istemiş, son sözü alan başkan Aziz Bey ise Ermenilerin geçmişi ile bugününü karşılaştırarak, geleceğe inançla bakmalarını tavsiye edip, sıkı işbirliği, vatana ve milli idareye karşı samimi olmayı da şart koşturmuştur. Şube idaresi, Cemiyet başkanını ve şubeler müfettişini birer altın madalya ile ödüllendirme önerisini kabul ederek, bu konuyu bir yazıyla merkezi idareye bildirmiştir¹⁵⁰.

Cemiyet 22 Ekim 1923 tarihli Akşam Gazetesi'nde, yardım derneği olmadıkları sebebiyle kapatıldıklarına dair yayımlanan haberin doğru olmadığını, 23 Ekim tarihli Joğovurti Tsaynı Gazetesi'ne verdiği ilanla bildirmiştir. Cemiyetin açıklamasına göre, yardım cemiyeti olmadıklarından dolayı valiliğe verilen dilekçeye pul yapıştırılmaları gerektiği halde, yapıştırmamış olmaları sebebiyle geri çevrilmesi, gazetelere farklı şekilde yansıtılmıştır¹⁵¹.

Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti, Nizamnamesininin 24. maddesi gereğince 1924 yılındaki genel kurul toplantısının 6 Haziran Cuma günü Pera Sakızağacı'ndaki M. Skorsi barında yapılacağını duyurmuş, gündem konularını ise cemiyetin yıllık faaliyet raporu ve hesap bilançolarının okunması, idari kurul üyelerinin, fahri başkanın ve genel müfettişlerin seçimi olarak belirtmiştir¹⁵². Ancak bu toplantı aynı tarihte Yedikule Ermeni Hastanesi'nin yıldönümü kutlanacağından dolayı 20 Haziran Cuma gününe ertelenmiştir¹⁵³.

Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti'nin başkanı Ömer Aziz Bey cemiyet adına Cumhurbaşkanı'na bir dilekçe sunmuştur. Ayrıca İsmet Paşa ve Recep Bey de Aziz Bey'i kabul etmişlerdir. Aziz Bey'in İsmet Paşa'ya yaptığı bu ziyaretin Lozan

¹⁴⁹ Joğovurti Tsaynı Gazetesi, 2 Eylül 1923, sayı:4781.

¹⁵⁰ Aynı gazete, aynı sayı.

¹⁵¹ Joğovurti Tsaynı Gazetesi, 23 Ekim 1923, sayı:4834.

¹⁵² Joğovurti Tsaynı Gazetesi, 21 Mayıs 1924, sayı:5000.

¹⁵³ Joğovurti Tsaynı Gazetesi, 5 Haziran 1924, sayı:5013.

Antlaşması uyarınca ülkeye geri alınacak Ermenilerle ilgili olduğu söylenmiştir¹⁵⁴. Cemiyet Başkanı Aziz Bey görüşmeyle ilgili izlenimlerini 1 Temmuz'da Cemiyet merkezine giden Ermeni gazetecilere aktarırken, Başbakan'ın ülkeye dönecek masum insanlara karşı iyi duygular beslediğini, Ermenilerle ilgili problemler konusunda da ayrıntılı bilgi istediğini söylemiştir. İstanbul basınında çıkan olumsuz haberlerin Ankara'nın Ermeniler hakkındaki olumlu izlenimlerini fazla etkilemediğini söyleyen Aziz Bey "*Ermenilere Türklerle eşit haklar veren Cumhuriyet Hükümeti, Ermenilerin de bu ülkede aynı hislerle yaşamalarını arzu etmektedir*"¹⁵⁵ şeklinde bir cümleyle konuyu özetlemiştir. Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti'nin yurt dışındaki Ermenilerin dönüşünü sağlamak amacıyla Ankara Hükümeti'ne yaptığı bu başvuru Adana'daki yerel gazeteler tarafından sert bir dille eleştirilmiştir¹⁵⁶.

Cemiyet'in 4 Temmuz 1924 tarihinde gerçekleştirdiği genel kurul toplantısında başkan Aziz Şadi Bey, İsmet Paşa ve Recep Bey'in Ermenilerin dönüşü konusunda gösterdikleri dostane ifadeleri dile getirmiş, bu sözler hazır bulunanlar tarafından alkışlarla karşılanarak, konuyla ilgili olarak Gazi Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa ve Recep Bey'e birer teşekkür telgrafı çekilmesi kararlaştırılmıştır¹⁵⁷.

Daha sonra yapılan seçimler sonucunda ise Abdurrahman Şeref Bey ve İstapan Gurdikyan fahri başkanlar, Mehmet Reşit Paşa ve İstapan Karayan genel müfettiş olarak seçilmişlerdir. İdari kurul birinci başkanı olarak Aziz Bey, ikinci başkan Harutyun Mosdiçyan, genel sekreter Mustafa Reşit Bey, muhasip Mihran Boyacıyan, üyeler olarak da Dr. Cemil Bey, Sabri Rüştü Bey, Feyzullah Veysi Bey, Ethem Sabri Bey, Dr. Yağubyan, Maksut Narlıyan, Khoren Camcıyan ve Armenak Çubukçuyan seçilmişlerdir¹⁵⁸.

Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti kurucusu ve İdare Heyeti başkanı Ömer Aziz Bey aracılığıyla Cumhurbaşkanı'na bir mektup gönderilmiştir. Cumhurbaşkanlığı birinci sekreteri mektubun Cumhurbaşkanı'na iletiliğini ve memnuniyetle karşılandığını bildirmiştir¹⁵⁹.

¹⁵⁴ Joğovurti Tsayın Gazetesi, 1 Temmuz 1924, sayı:5035.

¹⁵⁵ Joğovurti Tsayın Gazetesi, 2 Temmuz 1924, sayı:5036.

¹⁵⁶ Joğovurti Tsayın Gazetesi, 4 Temmuz 1924, sayı:5038.

¹⁵⁷ Joğovurti Tsayın Gazetesi, 6 Temmuz 1924, sayı:5040.

¹⁵⁸ Aynı gazete, aynı sayı.

¹⁵⁹ Joğovurti Tsayın Gazetesi, 9 Temmuz 1924, sayı:5042.

Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti Bayram dolayısıyla tebrikleri merkez binasında bayramın ikinci günü öğleden sonra 14.00-17.00 saatleri arasında kabul edeceğini gazete ilanıyla duyurmuştur¹⁶⁰.

Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti başkanı Ömer Aziz Bey ve fahri başkan İsteyan Gurdikyan'ın bayram vesilesiyle gönderdikleri tebrik telgrafına Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa da “*Tebrikleriniz için teşekkür ederim*” şeklinde bir telgrafla cevap vermiştir¹⁶¹.

1924 Ağustos’unda *Tevhid-i Efkâr* ve *İleri* gazeteleri Ankara’dan çekilmiş bir telgrafi yayınlamışlardır. İleri gazetesi bu telgrafi “*Ermeniler tümüyle Türk olmak istiyorlarmış*” başlığı altında yayınlamıştır: “*Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti adına Ömer Aziz Bey, Dışişleri Bakanlığı’nda İsmet Paşa tarafından kabul edildi. Ömer Aziz Bey Türkiye Ermenileri adına İsmet Paşa’ya bir dilekçe sunarak, Ermenilerin dini, sosyal ve cemaat müesseselerinin hep beraber anlaşarak Lozan’daki azınlık haklarını reddetmekte ve tümüyle Türklüğü kabul için atılımlar yapacaklarını ifade etmektedir*”¹⁶².

Eylül 1924’de Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti İstanbul gazetelerine gönderdiği “Türkiye’nin saygın Ermenileri ve her tabakadan Ermeniye temsil eden Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti’nin Açıklaması” başlıklı basın bülteninde İstanbul Ermenileri’nin dış müdahalelere ve yeni Türkiye Cumhuriyetine bakışını şu cümlelerle ortaya koymuştur: “*Türkiye Ermenileri kendi haklarının korunması için Fransız Senatosu’nda Mr. Leig ve M. Philip’in konuşmalarını bıkkınlıkla okudular. Bu saygıdeğer kişiler Türkiye Ermenilerinin haklarını korumaya kalkarak ne yapmak istiyorlar? Her zaman zararlı sonuçlanan yabancı müdahaleler sebebiyle namusları dışında her şeylerini kaybeden Ermenilere dayanarak kendi menfaatlerini mi korumaya çalışıyorlar acaba?. Hayır Beyler! Sizin aracılığınıza ihtiyacımız yok. Biz Türkiye’de ve Türkiye Cumhuriyeti’nin görkemli bayrağı altında yaşamaktan gurur duyuyoruz. Türkiye Cumhuriyeti Osmanlı İdaresi gibi Ermenileri üvey evlat saymayacaktır. Dünyaya örnek olacak bir adaletle bize gerçek evlatları gibi muamele etmektedir. Cumhuriyet hükümetimiz bundan sonra yabancıların işlerimize müdahale etmesine izin vermeyecektir. Türkiye Ermenilerinin, bütün tebaalarına eşit haklar bahşeden Türkiye Cumhuriyeti’nden hiçbir şikayeti*

¹⁶⁰ Joğovurti Tsaynı Gazetesi, 13 Temmuz 1924, sayı:5046.

¹⁶¹ Joğovurti Tsaynı Gazetesi, 17 Temmuz 1924, sayı:5049.

¹⁶² Joğovurti Tsaynı Gazetesi, 19 Ağustos 1924, sayı:5077. (18 Ağustos 1340 (1924) tarihli İleri Gazetesi’nde yer alan “*Ermeniler tamamen Türk olmak istiyorlarmış!*” başlıklı haber kupürü için bakınız Ek:16)

yoktur. Bizi rahat bırakmanızı rica ediyoruz. Türkiye Ermenileri'nin artık sizin korumanıza ve müdahalenize ihtiyacı yoktur. Eğer insanlığa hizmet etmek istiyorsanız, kendi göçmenlerinize hizmet etmenizi tavsiye ediyoruz.

Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti İdare Kurulu”¹⁶³.

Ancak Türk gazetelerinden *Vatan*, bültenin altında Mustafa Reşit Bey'in imzasının bulunmasını “*Eğer bu cemiyet tüm Ermenileri temsil ediyorsa, acaba Ermeniler adına imza atacak tek bir Ermeni yok mu?*”¹⁶⁴ şeklinde eleştirmiştir.

Bu eleştiriler üzerine Türk basınının desteğini almak amacıyla Dr. Yağubyan 24 Eylül 1924 Çarşamba günü Pera'daki evinde bir çay partisi vermiştir. Dr. Yağubyan konuşmasına ailesinde her zaman Türk adetlerinin korunduğunu, hatta annesinin ölümüne kadar yaşmak taktığını söyleyerek başlamış, daha sonra da Cemiyetin amacını açıklamıştır. Söz alan ikinci başkan Levon Efendi ise Türkiye Ermenilerinin yurtdışında bulunan Ermenilerin hatalarından sorumlu tutulamayacağını söylemiştir. Türk gazetelerinden bazıları da dile getirilen dileklerin gerçekleşmesini temenni etmişlerdir¹⁶⁵.

Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti'nin Pera şubesinin açılışı 26 Aralık 1924 Pazar günü Sakarya Marşı'yla yapılmıştır. Söz alan Cemiyet sekreteri Mustafa Reşit Bey bir kez daha Türk-Ermeni işbirliğinin önemini vurgulamış, açılış bir konserle son bulmuştur¹⁶⁶.

28 Ocak 1925 tarihli Son Telgraf Gazetesi son günlerde Ermeni Patrikhanesi ile Türk-Ermeni Teâli Cemiyet'i arasında bir gerginlikten söz etmektedir. Habere göre Patrikhane, Cemiyet'e daha önce maddi yardımda bulunmuş, ancak bu Cemiyet'in Ermenilere herhangi bir fayda sağlamadığını görünce Cemiyet ve başkanı adına ayrılan meblağları ödememe kararı almıştır. Bu sorun Cemiyetin üyeleri arasında da pek çok tartışmalara sebep olmuş, hatta bazı üyeler istifa kararı almışlardır. Ermeni cemaati mensuplarının ise Ankara'ya gidilmesi vesilesiyle Cemiyetin başkanına verilen 300 ve ondan önce verilen 2000 liranın göçmenlerin hakkı olduğu konusunda eleştirileri bulunmaktaydı. Patrik Vekili Episkopos Sımpat (Kazazyan) da Patrikhane ile adı geçen

¹⁶³ Joğovurti Tsaynı Gazetesi, 21 Eylül 1924, sayı:5106.

¹⁶⁴ Aynı gazete, aynı sayı.

¹⁶⁵ Joğovurti Tsaynı Gazetesi, 26 Eylül 1924, sayı:5110.

¹⁶⁶ Avedis Gazetesi, 28 Aralık 1924, sayı:30. (Avedis İstanbul'da 1924-1925 tarihleri arasında günlük Ermenice gazete olarak 4 sayfa halinde 56X41 cm ebatlarında yayınlanmıştır).

Cemiyet arasında bir ilişki bulunmadığını, bu cemiyet üyelerinin kendi kendilerini temsil etmekten başka herhangi bir işi olmadığını beyan etmiştir. İstanbul’da bulunan göçmenlerin yerine dönmesi hususunda Cemiyetin girişiminin başarısız oluşu da Ermenileri öfkeliendiren başlıca sebep olmuştur¹⁶⁷. *Son Telgraf* Gazetesi’ne göre, tüm atılımlarında “*Biz, Ermeni Patrikhanesinin ve Ermeni Milletinin temsilcisiyiz*” diyen Cemiyet’in bu söylemi suya düşmüştür ve Cemiyet yakında dağılacaktır.

Patrik Kaymakamı, Patrik Vekilinden *Akşam Gazetesi*’nin yazarıyla yaptığı görüşme hakkında bilgi istemiş, Episkopos Sımpat da kendisine atfedilen sözlerin bir kısmının doğru, bir kısmının ise yanlış olduğunu söylemiştir. Patrik vekili gazeteye verdiği beyanatta, Patrikhane ile Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti arasında herhangi maddi bir ilişki olmadığını, zira Patrikhane’nin ilgilenmek zorunda bulunduğu pek çok göçmene sahip olduğunu ifade ettiğini, ancak bunu yanı sıra Patrikhane’nin iki unsurun dostluğu için çalışan Cemiyete iyi niyet beslediğini dile getirdiğini açıklamıştır. Bir gün evvel Cemiyet tarafından *Son Telgraf*’ta yayınlanan bir cevap da, bu hususu doğrulamaktadır. Cemiyet başkanı Patrikhane’nin dini bir merkez olduğunu, oysa Cemiyetin sosyal bir oluşum olduğunu ifade etmiştir. Patrikhane kendi hayır müesseselerini dahi yönetememektedir. Cemiyetin başkanı ayrıca, Ankara’ya gittiği zaman Patrikhane kasasından herhangi bir meblağ almadığını, sadece cemiyetten yol parası ve 200 lira aldığını ifade ederek Patrikhane’den para verilmesi sözünün bir söylenti olduğunu eklemiştir. Cemiyetin dağılacağı haberine değinerek, Cumhuriyet var olduğu sürece Cemiyetin de var olacağını ve gelişeceğini söylemiştir. Başkana göre Türk ve Ermeni üyelerin sayısı giderek artmaktadır.

Son telgraf bu ifadelerin ardından şöyle demektedir: “*Bu satırlardan anlaşılmaktadır ki, Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti’ni kuranlar ve özellikle onların yanında bulunan Türk gençleri yaptıklarından habersizdirler. Ne diyelim, Allah yoldan çıkmışları hizaya getirsin, İş temelinden çürük. Cemiyetlerle, toplantılarla Ermeniler ile Türkleri birbirine yaklaştırmaya çalışanları şaşırılmış insanlar olarak niteliyoruz ve bizim sözlerimizin doğruluğu konusunda ısrarlıyız*”¹⁶⁸.

Avedis Gazetesi ise *Son Telgraf*’ın sözleriyle ilgili yorumunu şu cümlelerle ifade etmiştir: “*Son Telgraf’ın bu satırlarından anlaşılmaktadır ki bu sözler sadece Türk*

¹⁶⁷ Avedis Gazetesi, 29 Ocak 1925, sayı:56.

¹⁶⁸ Avedis Gazetesi, 31 Ocak 1925, sayı:58.

*Ermeni Cemiyetine değil Ermeni ve Türk dostluğunadır. Eğer bir Ermeni Gazetesi bu sözleri yazsaydı, kim bilir “Son Telgraf” ne tarzda cevap verecekti?”*¹⁶⁹.

Cemiyet bir yandan yeni şubeler açarak daha geniş kitlelere ulaşmaya çalışırken, diğer yandan da Lozan Antlaşması’nda Ermenilerin azınlık haklarıyla ilgili hükümleri reddettiğini gösteren girişimlerde bulunmaya devam etmiştir.

Marmara Gazetesi’nin Akşam Gazetesi’nden aktardığı habere göre Cemiyet genel sekreteri Ömer Aziz Bey, Ermenilerin azınlık haklarıyla ilgili olarak İstanbul valiliğine bir müracaatta bulunmuştur. Ömer Aziz Bey Ermenilerin gelenekleriyle ilgili bir nizamnamenin hazırlanmasını, ancak bunda Lozan’ın temel alınmayarak, doğrudan devlet tarafından bir düzenleme yapılmasını istemekteydi. Bu sebeple hazırlanacak dilekçeye imza toplanabilmek için vilayeti ziyaret ederek validen izin istemiştir¹⁷⁰.

Cemiyet devlet nezdindeki müracaatlarını sürdürmüş, Akşam Gazetesi’nde yer alan bir habere göre de, üçü Türk üçü Ermeni üyeden oluşacak bir heyeti, saygı sunmak üzere Mustafa Kemal Paşa’ya göndermeyi kararlaştırmıştır¹⁷¹. Son Saat Gazetesi’nden öğrenildiğine göre, eski Paris sefiri Münir Paşa başkanlığında Ankara’ya gidecek olan temsilci heyet, Ermenilerin azınlık haklarından vazgeçtiklerini bildirecek, ayrıca hükümete sadakatini sunacaktır¹⁷². Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa’ya gönderilecek heyet Ömer Aziz Bey, Levon Efendi, İhsan Bey, Dr. Yağubyan, Antuan Afkeryan Efendi, Hüsamettin Bey ve Ğazaros Terziyan efendilerden oluşmuştur¹⁷³. Ayrıca heyet, Lozan’da kabul edilen azınlık statüsünün reddi ile ilgili olarak başlatılan kampanyada toplanan imzaları da Ankara’ya götürecektir¹⁷⁴. Heyetin Ankara’ya gidişinin bir süre geciktiği gazetelerde yer alan haberlerden anlaşılmaktadır¹⁷⁵. Ancak bu sürede imza kampanyasına devam edilerek 900 imza toplanmıştır¹⁷⁶. 1926 Ocak ayının ortalarında imza kampanyasının hala devam ettiği hem Ermeni hem de Türk basınındaki haberlerden takip edilebilmektedir¹⁷⁷. *Halk Gazetesi* konuyla ilgili haberi “*Ermeni vatandaşlar feragat mazbataları için imza topluyorlar*” başlıklı haberinde

¹⁶⁹ Avedis Gazetesi, 31 Ocak 1925, sayı:58.

¹⁷⁰ Marmara Gazetesi, 9 Ağustos 1925, sayı:245. (Marmara Gazetesi 1924-1925 tarihleri arasında siyasi ve edebi, Ermenice günlük gazete olarak, 4 sayfa ve 57X41 cm ebatlarında yayınlanmıştır).

¹⁷¹ Marmara Gazetesi, 23 Ağustos 1925, sayı:257.

¹⁷² Marmara Gazetesi, 28 Ağustos 1925, sayı:261.

¹⁷³ Marmara Gazetesi, 6 Eylül 1925, sayı:269.

¹⁷⁴ Marmara Gazetesi, 28 Ağustos 1925, sayı:261.

¹⁷⁵ Marmara Gazetesi 15 Eylül 1925, sayı:276; 25 Eylül 1925, sayı:285.

¹⁷⁶ Marmara Gazetesi 20 Ekim 1925, sayı:306.

¹⁷⁷ Nor Lur Gazetesi, 15 Ocak 1926, sayı:410.

“Ermeni vatandaşlar ekalliyet hukukundan feragat etmek için bir karar vermişler ve bu kararı Hükümete bildirmek için bir mazbata tanzimine başlamışlardır. Aldığımız malumata göre Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti son günlerde mazbataya imza toplamaya başlamıştır. İmzaların ikmalini müteakip Ankara’ya altı kişilik bir heyet gönderilecektir”¹⁷⁸ şeklinde duyurmaktaydı.

Konuyla ilgili Cemiyet içi görüşmeler devam etmiş ve cemiyet üyelerini 12 Mart 1926 tarihinde toplantıya çağırması, ikinci başkan Dr. Yağubyan Ankara’ya yapılacak ziyaret konusunda açıklamalarda bulunmuştur. Ayın sonunda Dr. Yağubyan’ın Ankara’ya hareket edeceği ve genel sekreter Aziz Bey’in de ona eşlik edeceği bildirilmiştir¹⁷⁹.

İmza kampanyası basında geniş yer bulmuş, bazı Ermenilerin imza vermek istemedikleri yolundaki söylentiler üzerine *Vakit Gazetesi* Dr. Yağubyan’a başvurarak konu hakkında bilgi istemiştir. Dr. Yağubyan “Bazı Ermenilerin imza vermek istemedikleri kötü bir dedikodudan ibarettir. Böyle bir Ermeni tanımıyorum. Sadece tek tek herkese ulaşıp imzalatmak zor olduğundan Cismani Meclis ve kilise kurulları aracılığıyla imza toplamak niyetindeyiz”¹⁸⁰ diyerek konuya açıklık getirmiştir. Nitekim Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti adına 17 Mart 1926 tarihinde Patrikhane’yi ziyaret eden Dr. Yağubyan ve H. Antreasyan, kiliseye gelen Ermenilerden imza toplanabilmesi için kilise yönetim kurullarına emir verilmesini tavsiye etmiştir¹⁸¹.

Patrikhane Cismani Meclisi tarafından gazetelere verilen duyuru üzerine *Son Saat Gazetesi* “Ermeni Patrikhanesi Türk-Ermeni Teali Cemiyetinin Müracaatını Reddediyor” başlıklı haberinde “Patriklik kaymakamı Aslanyan Efendi başkanlığında toplanan Cismani Meclis, Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti’ne verdiği cevapta dolaylı bir dil kullanarak Patrikhane’nin dilekçeyi imzalamak istemediğini bildirmiştir”¹⁸² yorumunda bulunmuştur. Patrikhane ile Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti arasında bir anlaşmazlık olduğu, *Vakit Gazetesi*’nin 20 Mart 1926 tarihli sayısında Mehmet Asım imzalı “Bir Anlaşmazlık Vesilesiyle” başlığını taşıyan haberde de yer almaktaydı. Mehmet Asım, *Son Saat Gazetesi*’nde yapılan tespitin bir benzerini yaparak, ilgili taraflar tarafından

¹⁷⁸ Halk Gazetesi, 15 Ocak 1926, sayı:47.

¹⁷⁹ Marmara gazetesi, 13 Mart 1926, sayı:428.

¹⁸⁰ Marmara Gazetesi, 17 Mart 1926, sayı:431.

¹⁸¹ Marmara Gazetesi, 18 Mart 1926, sayı:432. (Ermenilerin azınlık haklarından vazgeçtiklerini gösteren feragat mazbatasının imzalanması ile ilgili olarak Dr. Yağubyan ve H. Antreasyan’ın Patrikhane’ye gidişini bildiren haber kupürü için bakınız Ek:21).

¹⁸² Marmara Gazetesi, 20 Mart 1926, sayı:434.

itiraf edilmezse de bir anlaşmazlık olduğu, Patrikhane'nin dolaylı bir dil kullanarak Dr. Yağubyan'a verdiği cevabın, anlaşmazlığı ortaya döktüğünü ifade etmiştir¹⁸³.

Mehmet Asım Bey toplanmak istenen imzalar sebebiyle Cemiyet ile Patrikhane arasında var olduğuna inandığı problem hakkında daha sonraki günlerde de yazmaya devam etmiş “*Ermeniler İçinde*” başlıklı yazısında “...*Cismani Meclis üyeleri Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti'nin hazırladığı kampanyayı imzalamak istememektedirler. Bunun üzerine bir takım Ermeniler Patrikhaneye giderek Patrik Kaymakamının ve Cismani Meclis'in istifasını talep etmişlerdir. Ancak karşı taraftakiler gelenlerin hiçbir sıfatı olmadığı söyleyerek talebi reddetmişlerdir. Ayrıca devletle aralarında aracı olarak Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti'ne ihtiyaçları olmadığını eklemiştir*”¹⁸⁴ şeklinde açıklamalarda bulunduktan sonra da kendi görüşünü “*Cismani Meclis Lozan'a dayanmak istemektedir ve dilekçeyi imzalamakla büyük haklar kaybedeceğini zannediyor*” şeklinde ifade etmiştir¹⁸⁵.

Uzun süren çabalardan sonra nihayetinde Dr. Yağubyan Ankara'ya gitmeye muvaffak olmuş ve gitmeden önce Türk gazetelerine “*Altı yüzden fazla Ermeni imza vermiştir. İmzalayanlar arasında tanınmış simalar da bulunmaktadır. Lozan Antlaşmasında yer alan azınlıklara ait hakların silinmesi hakkında bir öneri yapmaya gerek duymuyoruz, zira zaten onları fuzuli sayıyoruz. Hükümetimizden, cemaat işlerimizin idaresi için bir program hazırlamasını isteyeceğiz, müesseselerimiz de sadece bunun uygulanışıyla ilgilenecektir*” şeklinde verdiği beyanatla konunun ulaştığı noktayı anlatmıştır¹⁸⁶.

Ziyaretin akabinde, Ankara'dan Dr. Yağubyan ve Veziroğlu Ömer Aziz Bey imzasıyla *Marmara Gazetesi*'ne gönderilen 13 Nisan 1926 tarihli telgrafta ziyaretle ilgili bilgiler “*Gerçekleştirdiğimiz imza kampanyası Cumhuriyet Hükümeti tarafından memnuniyetle karşılandı. Olağanüstü bir kabul gördük. İçişleri Bakanlığı Ermenilerin şimdilik Bursa, Yalova ve Yakacık'a serbestçe yolculuk edebilmesi için vilayete gereken emirleri verdi. Ermenilerin elde ettiği bu haktan Rumlar ve Yahudiler de yararlanabilecektir. Ayrıca Ermenilerin iyi niyetlerini göstermeye devam ettikleri*”

¹⁸³ Marmara Gazetesi, 21 Mart 1926, sayı:435.

¹⁸⁴ Marmara Gazetesi, 28 Mart 1926, sayı:441.

¹⁸⁵ Aynı gazete, aynı sayı.

¹⁸⁶ Marmara Gazetesi, 11 Nisan 1926, sayı:453.

sürece daha pek çok izinlere mazhar olacağına söz vermişlerdir” şeklinde kamuoyuna açıklanmıştır¹⁸⁷.

Dr. Yağubyan ve Ömer Aziz Bey’in 16 Nisan 1926 sabahı İstanbul’a varışlarından sonra, Dr. Yağubyan Ankara’daki görüşmelere ilişkin daha geniş bilgiler vermiştir. Dr. Yağubyan İçişleri Bakanı’ndan, Ermenilerin hiç olmazsa Bursa, Yalova, Yakacık, Alemdağ gibi kaplıcaların bulunduğu yerleri serbestçe ziyaret etmeleri konusunda izin istediklerinde Bakan’ın *“Bu dileğinizin şimdiden gerçekleştiğini varsayabilirsiniz ve genel isteklerinizin de en kısa zamanda tatmin edileceğinden emin olabilirsiniz”*¹⁸⁸ şeklinde cevapladığını söylemiştir. İsmet Paşa’ya yaptığı ziyaret esnasında ise *“Hijyen Fakilier”* adlı kitabını ona ithaf ettiğini söylemiş ve kabulünü rica etmiştir. İsmet Paşa’nın da İçişleri Bakanı’nın vaat ettiklerinden fazlasının yapılacağı konusunda söz verdiğini sözlerine eklemiştir

Yapılan görüşmelerin sonunda, Türkiye Ermenilerinin cemaat işlerinin yürütülme işinin Cemiyete bırakıldığını söyleyen Dr. Yağubyan, kendisinin meşguliyetleri sebebiyle bu işlere zaman ayıramayacağını, ancak avukatlardan bir nizamname hazırlamalarını isteyebileceğini, konuyla ilgili olarak da vali beyle görüşeceğinden bahsetmiştir. Ömer Aziz Bey’e göre hükümet bu nizamnameyi kabul etmeye ve onaylamaya hazır bulunmaktadır.

Ömer Aziz Bey 14 Mart 1926 günü TBMM’de Mustafa Kemal Paşa’yı tebriki esnasında yaşadığı heyecan ve mutluluğu ise şu sözlerle dile getirmiştir: *“Çarşamba günü TBMM’de bulunmaktaydım, herkes Paşa’nın sadece elini sıkamakla yetiniyordu. Ülkemizin büyük kurtarıcısı karşısında hayranlığımı zaptedemedim, tam karşısında durarak Türkiye Ermenileri adına bayramınızı tebrik ederim, ancak ben bu eli sıkmayacağım, izin verin onu öpeceğim diyerek çektim ve öptüm”*¹⁸⁹.

Dr. Yağubyan Ankara ziyaretiyle ilgili olarak *Akşam Gazetesi*’ne yaptığı yeni açıklamalarında, İçişleri Bakanı Cemil Bey ve İsmet Paşa’nın Ermeni Patrikhanesi ile Ermeni cemaat işlerinin birbirinden tümüyle ayrılması, hastane ve yetimhanelere ait işlerin merkezi bir komisyona teslim edilmesi ve bu merkezi komisyonun şekli konusunda da bir emirname hazırlanarak gönderilmesini emir ettiklerini söylemiş, konuyla ilgili

¹⁸⁷ Marmara Gazetesi, 15 Nisan 1926, sayı:456. (Ermenilerin Bursa ve Yalova’ya gidebilecekleri konusunda izin verildiğini bildiren, altında Dr. Yağub ve Veziroğlu Ömer Aziz imzalı telgraf için bakınız Ek:17).

¹⁸⁸ Marmara Gazetesi,17 Nisan 1926, sayı:458.

¹⁸⁹ Aynı gazete, aynı sayı.

olarak önde gelen Ermenilerle fikir alışverişinde bulunduktan sonra bir toplantı yaparak konuyu inceleyeceklerini ifade etmiştir. Yağubyan, Hükümetin Patrikhane ve cemaat işlerini birbirinden ayırma emrini kendilerine verdiğini ve bu sebeple de Patrik Kaymakamı Başepiskopos Kevork Arslanyan Efendi'nin Cismani Meclis seçimleri için genel toplantı yapmaya hakkı olmadığını, eğer söylentiler doğru ise böyle bir hareket yapması halinde suçlu duruma düşeceğinden bahsetmiştir¹⁹⁰. Patrik Kaymakamı Başepiskopos Arslanyan Efendi'nin genel toplantı yapacağı konusundaki söylentilere ise maslahatgüzar Akşam Gazetesi'ne verdiği açıklamada, Patrikhane'nin Cismani Meclis'e istifa etmesi yolunda bir emir verdiğini yalanlamış, Patrikhane'nin henüz bir kararı olmadığını, ya önde gelen isimleri toplayarak konuyu görüşmek veya genel kurul üyelerini toplantıya çağırarak gibi iki fikir arasında seçim yapmak durumunda kaldığını ifade etmiştir. Kaymakam Efendi'nin sadece toplantıya çağırma görevi olduğunu, toplantı esnasında dini görevi sebebiyle oturuma katılamayacağını ve karar vereceklerin arasında yer alamayacağını da özellikle belirtmiştir¹⁹¹.

Dr. Yağubyan *Akşam Gazetesi*'ne verdiği demeçte Ermenilerin iki talepleri olduğunu söyleyerek, taleplerden birinin bir Türk gibi Türk olmak, diğerinin ise basında artık "*hain Ermeni*" ifadesinin kullanılmamasını sağlamak olarak ifade etmiştir. Ayrıca eski günlerin bir tarafa bırakılarak kardeşçe yaşamak gerektiği üzerinde özellikle durmuştur¹⁹².

Patrikhane'nin sadece dini işlerle meşgul olarak, dünyevi işlere karışmaması gerektiğini vurgulayan Dr. Yağubyan, yapılacak işler arasında Cismani Meclis'in Patrikhane'den ayrılması, Türkçe'ye önem verilmesi ve Ermeni okullarında ilköğrenimin Türkçe olması konularını sıralamıştır. Patrikhane Cismani Meclis'i içinde bulunan güvenilir üyelerden, devletin Ermenilere güvendiği takdirde daha büyük imtiyazlar vereceğini dikkate almalarını istemiştir. Buna örnek olarak da Ermenileri o günlere kadar Bostancı'ya bile gidemezken, Cemiyetin devreye girişinden sonra Bursa, Yalova gibi uzak yerlere serbestçe seyahat edebilmelerini göstermiştir¹⁹³.

Patrikhane Cismani Meclisi'nin son oturumunda Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti'nin başkanı Ömer Aziz Bey okuduğu uzun bir mektupta Ermeni milletine hizmetlerinden

¹⁹⁰ Marmara Gazetesi, 20 Nisan 1926, sayı:460.

¹⁹¹ Aynı gazete, aynı sayı.

¹⁹² Marmara Gazetesi, 21 Mayıs 1926, sayı:487.

¹⁹³ Marmara Gazetesi, 21 Mayıs 1926, sayı:487. (Dr. Yağubyan'ın Ermeni okullarında İlköğretimin Türkçe olması konusunda Akşam Gazetesi'ne verdiği beyanat için bakınız Ek:18).

bahsederek, harcamalar yaptıklarını ve Cemiyet adına Patrikhane kasasında bulunan yaklaşık 1000-1200 liralık meblağı talep etmiş verilmediği takdirde de dava açmakla tehdit etmiştir. Yine bu konuyla ilişkili olarak da Patrik Kaymakamı hakkında ateşli sözler sarf etmiştir¹⁹⁴.

10 Haziran 1926 Perşembe günü Patriklik Kaymakamı başkanlığında yapılan toplantıya Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti adına ikinci başkan Dr. Yağubyan da katılarak, Ankara'da resmi makamlarla yaptığı görüşmeler hakkında bilgi vermiş ve vakit kaybetmeden bir an önce işe başlamak gerektiğini ifade etmiştir¹⁹⁵.

Patrikhane sözcüsü ise Ermeni ilk okullarında eğitimin Türkçe yapılması ve cismani meclisin Patrikhane'den ayrılması konusunda Patrikhane'nin görüşlerini şu cümlelerle dile getirmiştir: *"...Patrikhane, Hükümetin Ermeni okullarında Türkçenin esas alınarak eğitim yapılması yönündeki kararını haklı bulmaktadır. Ermeni cemaatinin parasıyla idare edilen okul sayısı otuz üçtür. Bunlardan sadece bir kaç ortaokul, diğerleri ise ilkokul seviyesindedir. Bu okullarda yaklaşık 2500-3000 talebe bulunmaktadır. Biz eskiden beri okullarda Türkçe'ye önem vermişizdir. İlkokuldan mezun bir Ermeni çocuğunun mutlaka Türkçe bilmesi gerekir, aksi takdirde diploma alamaz. Mesela cismani meclis başkanımız Artür Efendi ilk ve ortaöğrenimini Üsküdar'daki bir Ermeni okulunda almıştır... hükümetin yeni kararları Patrikhane tarafından dikkate alınmıştır. Ermeniler de okullardaki ilköğrenimin Türkçe yapılmasını uygun görmektedirler. Ancak çocukların Ermenice öğrenmesine de izin verilmesini rica edeceğiz. Gelelim Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti'ne, hiç kuşkusuz o resmi bir cemiyet değil, amacı Türk ve Ermeni unsurlar arasında dostluk hasıl etmek olan özel bir kuruluştur. Patrikhane'nin bu cemiyete resmi bir yetki vermeye hakkı yoktur. Şimdilik ne tarz bir hareket yapacağımız belli değil. Cismani Meclis konusuyla ilgili olarak ise görüşmeler yaparak karar vereceğiz"*¹⁹⁶.

Patrikhane'den konuyla ilgili bu yorumlar yapılırken, Dr. Yağubyan Cismani Meclis'e yazdığı bir yazıyla, Ermeni cemaati için bir nizamname hazırlamaya söz

¹⁹⁴ Nor Lur Gazetesi, 24 Mayıs 1926, sayı:539.

¹⁹⁵ Marmara Gazetesi, 11 Haziran 1926, sayı:505.

¹⁹⁶ Aynı gazete, aynı sayı.

vermişken, aradan geçen uzun süreye rağmen hiçbir girişimde bulunmadığını hatırlatarak, hemen gerekenin yapılmasını rica etmiştir¹⁹⁷.

Marmara Gazetesi'nin *Akşam Gazetesi*'nden aktardığı habere göre, daha önce hükümete başvurarak azınlık haklarından vazgeçtiklerini ve Türk Medeni Kanunu'nu uygulayacaklarını belirten Ermeni, Rum, Katolik ve Yahudi cemaatlerinin bu kararlarını da uygulamak için harekete geçmişlerdir. Ermeni Patrikhanesi'nde bu komisyon henüz işini bitirmemiştir. Komisyon Patrikhane'nin eski nizamnamesini tamamen değiştirecektir. Ermeni gençlerinden oluşan bir kurul Cismani Meclis'in bir an önce görevini tamamlamasını istemektedir. İki Ermeni Patrikliği, Rum ve Ermeni Cemaati Medeni Kanunu'nun yürürlüğe girmesinden önce görevlerini tamamlamış olacaktırlar. Haberin altında Marmara Gazetesi yayıncısı tarafından konulan nota göre Ermeni Patrikhanesi'nde özel bir komisyon yoktur. Patrikhane nizamnamesinin değişim işi Genel Meclis'e aittir¹⁹⁸.

Bu gelişmeler esnasında Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti'nin idari kurulunun istifa ettiği ve yeni kurulun seçimi için 27 Ağustos 1926 Cuma günü Tokatlıyan Han'ının arkasındaki Halk Partisi merkezinde genel kurul toplantısı yapılacağı gazete ilanı ile duyurulmuştur. Gündem maddeleri ise; idari kurulun istifası, rapor ve bilançonun incelenmesi, yeni idari kurulun seçilmesi ve değiştirilen nizamname hakkında bilgilendirme olarak bildirilmiştir¹⁹⁹.

Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti'nin faaliyetleriyle ilgili gazete haberleri 1927 yılının ortalarında kesilmektedir. 1926 yılının sonlarında Marmara *Gazetesi*'nin *Akşam Gazetesi*'nde aktardığı bir habere göre, başta Dr. Yağubyan olmak üzere Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti İdare Kurulu istifa etmiştir. İstifa sebebi olarak da, Cemiyet içinde bulunan bir takım insanların Cemiyetin oluşum fikrine karşı oluşları gösterilmiştir²⁰⁰. 29 Mart 1927 tarihli *Aztarar Gazetesi*'nde ise, Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti tarafından yayınlanmak üzere gazeteye gönderilen yazıda, Patrik Kaymakamı Başepiskopos Arslanyan'ın ve bazı eski cemiyet üyelerinin Cemiyet'e son vermek istedikleri, bu

¹⁹⁷ Marmara Gazetesi, 11 Haziran 1926, sayı:505.

¹⁹⁸ Marmara Gazetesi, 1 Ağustos 1926, sayı:552.

¹⁹⁹ Marmara Gazetesi, 20 Ağustos 1926, sayı:569.

²⁰⁰ Marmara Gazetesi, 6 Ekim 1926, sayı 609.

amaçla faaliyette buldukları dile getirildikten sonra, Cemiyet üyelerinden bu insanlara kanmamaları istenmekteydi.²⁰¹

Gazete taramalarımızı 1933 yılının sonuna kadar sürdürmemize rağmen, Cemiyet'in herhangi bir faaliyet veya kapanış haberine rastlayamadık. Ancak ulaşabildiğimiz gazete koleksiyonlarındaki eksiklik göz önüne alınırsa, konu hakkında kesin bir kanıya varmanın olanaksızlığı anlaşılır hale gelmektedir.

B-Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti'nin Yayınları ve Diğer Faaliyetleri

Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti 1922-1925 tarihleri arasında İstanbul'da *Aravod* adlı haftalık bir gazete yayınlamıştır. Gazete altı sayı çıkmıştır. Gazetenin başyazarı Aziz Şadi ve Kırıkçıyan beylerdir²⁰². Gazetenin Türkçe kısmının neşriyatını yapan Ardaşes Semizoğlu Garabetyan Mektebi'nin iki yıllık yüksek kısmından mezun olmuş, mütareke yıllarında hem Cemiyet'in sekreterliğini yapmış hem de yayın organında görev almıştır²⁰³.

Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti isteyenlere Türkçe öğretmek üzere Haziran, Temmuz ve Ağustos aylarında ücretsiz kurslar düzenlemiştir. 5 Haziran 1923 tarihli Joğovurti Tsaynı Gazetesi'ne verdiği ilanla da bunu duyurmuştur. Kayıt olmak isteyenlerin derslerin başlayacağı tarihe kadar her gün saat 10.00 ile 17.00 arası Cemiyetin merkezine müracaat etmeleri bildirilmiştir. Dersler Pazar hariç, her gün olarak, öğretim ise hiç bilmeyenlere ve bilenlere, kadınlara ve erkeklere olacak şekilde düzenlenmiştir²⁰⁴.

²⁰¹ Aztarar Gazetesi, 29 Mart 1927, sayı 94.

²⁰² H. Gosdikyan-H. Silvanyan, **Hay Barperagan Mamuli Madenakrutyun** [Ermeni Periyodik Yayınlar Bibliyografyası], Erivan, 1970, s.46.

²⁰³ Kevork Pamukçıyan, **Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar-Zamanlar, Mekânlar, İnsanlar**, cilt III, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2003, s.280.

²⁰⁴ Joğovurti Tsaynı Gazetesi, 5 Haziran 1923, sayı:4704.

BÖLÜM III

TÜRK-ERMENİ TEÂLİ CEMİYETİ'NE GÖSTERİLEN TEPKİLER

A-Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti'ne Yurt İçinde Gösterilen Tepkiler

Türk-Ermeni yakınlaşmasını gerçekleştirmek amacıyla Türk ve Ermeni aydınları tarafından bir cemiyet kurulması yolunda haberler yazılmaya başladıktan sonra gerek Türk, gerekse Ermeni basınında olumlu ve olumsuz haberler yer almıştır.

Olumsuz tepkilerden biri *Tevhid-i Efkar Gazetesi*'nde "Geç Kaldılar" başlığıyla verilen haberde görüldü. Gazete, Cemiyet'in kuruluş haberini verdiği satırların hemen akabinde, kendi görüşlerini sıralarken "Üç yıldan beri Ermenilerin aklı nerdeydi acaba? Ermenilerin yaptıklarını unuttuk mu sanıyorlar yoksa" cümlesiyle tepkisini açıkça ortaya koyuyordu. Gazete Ermenilerin içtenliğine inanmadığını, eski (yaşlı) Ermenilerin amacının genç Ermenilerin yaptıklarını unutturarak, Türklerin zaferinden sonra onların yüzüne gülmek olduğunu vurgulayıp, tek bir Türkün ve İslamın buna kanmayacağını ilave etmekteydi. Ayrıca bu dostluk cemiyetine üye olacaklara da uyarıda bulunarak "... artık Ermenilerin sahte dostluğuna ihtiyacımız yok, çünkü ne zaman bir felakete düşsek tüm Ermeniler başlarında gençler olmak üzere bize karşı döneceklerdir. Ancak galip olduğumuzda ise gençlerin yerine eski Ermeniler ortaya çıkarak bizi kandırmaya çalışacaklardır. Türk şimdiye kadar çok kandı, artık kanmamaya karar verdi"²⁰⁵ diyerek tepkisini dile getiriyordu.

²⁰⁵ Joğovurti Tsaynı Gazetesi, 28 Ekim 1922, sayı:1237 (4522). (Teşrinievvel 1338 tarihli Tevhid-i Efkar Gazetesi'nde yer alan ve Türklerle dostluk konusunda Ermenileri geç kaldıkları için eleştiren "Geç Kaldılar" başlıklı haber kupürü için bakınız Ek:19).

Tevhid-i Efkâr'ın bu tepkisinin bir benzeri 28 Aralık 1922 tarihli Akşam Gazetesi'nde görülmekteydi. Tepkisini “*Lozan'da Ermeni Ocağı, burada Dostluk Ocağı*” şeklinde dile getiren gazete, Ermenilerin Türkleri tuzağa düşürmeye çalıştıklarını anlatmakta, ancak on yıl zarfında Türklerin feleğin her tür çemberinden geçtiğini, değil küçük cemaatlerin, büyük devletlerin bile kendilerini kandıramayacağından söz etmekteydi. Ermeni milletinin kötülüğünü istemediklerini, ancak Anadolu konusunda emeli olan her toplumu ya da milleti uyardıklarını da sözlerine ekledikten sonra, dostluk cemiyetlerinden söylem değil, eylem beklediklerini ifade ediyordu. Ermeni gazetelerinin Patrik Zaven'in Türklerin güvenini kazanmadığı için yollandığı, Ermenilerin “*dostluğumuzu bozmak isteyen insan Patrik de olsa kurban ederiz*” şeklindeki söylemlerinin inandırıcı olmadığını yazan gazete, eğer samimi iseler Ermenileri Lozan'daki temsilcileri Noradunkyan ve arkadaşları ile mücadeleye çağırıyordu. Gazete konuyla ilgili görüşünü ve Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti'ne duyulan güvensizliği “*Türk basınının bu atılımlara ve cemiyetlere neden güven duymadığı şimdi anlaşıldı mı? Onlar eğer affedilmek istiyorlarsa söylediklerini yaptıklarıyla ispatlamalıdır*”²⁰⁶ cümlesiyle noktalamaktaydı.

İç basında çıkan tüm bu olumsuz haberler üzerine Cemiyetin genel sekreteri Dr. Mehmet Cemil Bey, La Turkey Nouvel'in muhabiriyle görüşerek “*Cemiyetimizin amacı Türkler ve Ermeniler arasındaki yanlış anlaşılmaları yok etmektir. Biz bu amaca insancıl ve bilimsel araçlarla, mesela okullar, hastaneler açarak ve benzeri insani müesseseler kurarak ulaşmak istiyoruz*”²⁰⁷ şeklinde amaçlarını açıklamaya çalışmıştır. Cemiyetin amaçlarını belirttikten sonra da yanlış anlaşılmalara yer veren gazete haberlerine ve bulanık suda avlanmak isteyen bazı şahıslara atıfta bulunarak “*akıllı ve çalışkan Ermeni milletiyle yüzyıllar boyunca tam bir barış içinde yaşamış olan Türk milleti Ermeni vatandaşları yanında görüp kendisine dostluk beslediğini anlayınca, bu atılıma gereken önemi verecektir. Devletin yükselişi ve gelişmesi yolunda, onlarla beraber yürümek için ellerini uzatacaktır*”²⁰⁸ sözleriyle Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti'nin destekleneceğine olan inancını dile getirmekteydi.

²⁰⁶ Joğovurti Tsaynı Gazetesi, 29 Aralık 1922, sayı:1290 (4575).

²⁰⁷ Hayastani Goçnak Dergisi, 3 Şubat 1923, sayı:5, s.153. (Hayastani Goçnak, Boston-New York'ta 1900'de Goçnak adıyla yayın hayatına başlamış, 1919'da ise Hayastani Goçnak adını almış olan ve 1900-1968 tarihleri arasında yayınlanan milli, siyasi, edebi, sanatsal konulara yer veren, önceleri haftalık daha sonra aylık yayınlanan Ermenice bir dergidir).

²⁰⁸ Aynı Dergi, aynı yer.

Taşra gazetelerinden *Doğru Öz*, Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti'nin Ermeni üyelerinden bazılarının, silahlanmak üzere Suriye taraflarına Ermeniler gönderdiği haberini yayınlayınca, Türk-Ermeni Teâli Cemiyet'nin İdare Kurulu Başkanı Aziz Bey 7 Mayıs 1923 tarihli *İkdam Gazetesi*'nde bir makale yazarak bu iftirayı yalanlamıştır. Aziz Bey, Cemiyet'in Ermeni üyelerinin ülkeye yöneltilen iftiraları yalanlamak ve Türklerle dostluk kurmak için büyük çaba harcadıklarını anlattıktan sonra, tüm iç ve dış etkilere karşın bu zor zamanlarda vatanlarına bağlılığını yitirmeyen Ermeni sayısının çok fazla olduğunu hatırlatıyordu. İşte bu sadık Ermeniler tarafından kurulan, başlarda sadece birkaç yüz kişiden oluşan Cemiyet'in üye sayısının giderek arttığını ifade ederek, Patrikhane de dahil olmak üzere İstanbul Ermenilerinin yek vücud halinde T.B.M.M. hükümetinin menfaati doğrultusunda hareket etmeye hazır olduklarını dile getirmiştir. Aziz Bey, yurtdışında Türkiye aleyhindeki propagandalara karşı Cemiyet tarafından bir kitapçık hazırlandığını da sözlerine eklemekteydi²⁰⁹.

Cemiyet'in 6 Temmuz 1923'te yapılacak Genel Kurul toplantısı için çalışmalar devam ederken ve özellikle de hem Türk hem de Ermeni toplumundan önemli kişilerin Cemiyet'e katılımı için çaba harcanırken, diğer taraftan bazı kişiler tarafından toplumun fikrini bulandırmak için beş-altı aydan beri çeşit çeşit söylentiler üretilmekteydi. Bu söylentilerden biri İngiliz Konsolosluğu'na verilen bir dilekçenin tanınmış Ermeniler (İslamiyet'i seçmiş daha sonra tekrar Ermeniliğe dönmüş kişiler) tarafından imzalandığı, polisin de bu Ermenilerin adlarını kayıtları karşılaştırarak doğruladığı yolundaydı. Polisin elindeki bu listeye göre Ermenileri mahkemeye sevk etmesi gerekirdi. Ancak çok geçmeden İngiliz Konsolosluğu böyle bir haberi yalanladı. Joğovurti Tsaynı Gazetesi bu haberler vesilesiyle görüşlerini dile getirerek, Ermenilerin bu gibi mücadeleler için harcayacak gücü olmadığını, Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti'ni hem idareci zümreye hem de topluma bu gerçekleri anlatmayı başarabilirse, ancak o zaman önemli bir rol oynayacağını ve kendilerinin de onları destekleyeceğini, aksi halde ümitsizliklerini gizlemeyeceklerini dile getiriyordu²¹⁰.

Ülkenin en çok huzura ve dirliğe ihtiyaç duyduğu tarihlerde Ermeniler ve Cemiyet hakkında asılsız haberlerin üretilmesi üzerine, Cemiyet Başkanı Aziz Şadi Bey 25 Eylül 1923 tarihinde Joğovurti Tsaynı muhabirlerinden birini davet ederek, konuyla ilgili

²⁰⁹ Joğovurti Tsaynı Gazetesi, 8 Mayıs 1923, sayı:1400 (4680).

²¹⁰ Joğovurti Tsaynı Gazetesi, 6 Temmuz 1923, sayı:1451 (4731).

olarak İstanbul Valisi Haydar Bey ve Polis Müdürlüğü tarafından Cemiyetin Genel Sekreteri Mustafa Reşit Bey'e yapılan açıklamaları anlatmıştır. Gelişmeler Ermeniler açısından memnun edicidir. Ermenileri tedirgin etmek için yayılan mesnetsiz haberlerden biri son yedi yıl içinde İstanbul'a gelenlerin tekrar yerlerine gönderileceği yolundaydı. Bu söylentilerden etkilenen bazı Ermeni vatandaşlar yurt dışına gitmek için mallarını satışa çıkarmışlardı. Polis müdürü Asım Bey bu haberlerle ilgili olarak "*Ermeniler tamamıyla rahat olsunlar. Bu söylentiler tamamen asılsız ve uydurmadır*" diyerek konuyu aydınlatmış, Ermenilerin bu zararlı propagandalara kulak asmayıp kendi işleriyle meşgul olmalarını tavsiye etmiştir. Valiliğe hükümetin Ermeniler hakkındaki görüşü sorulduğunda ise "*Hükümet temsilcileri şimdiye kadar ne söylemişlerse ona ekleyeceğimiz bir şey yok, gerçek ortadadır*"²¹¹.

Türk gazetelerindeki haberler böyle bir Cemiyetin kuruluşuna sıcak bakılmadığı ve güvenilmediğini açıkça ortaya koymanın yanı sıra, güven duyulabilmesi için söylemlerin eylemlere dönüştürülmesi şartının ileri sürüldüğünü göstermektedir.

Türk ve Ermeni aydınlarının oluşturduğu Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti'ni baltalamak isteyenler, cemiyetin kapatıldığı yönünde birtakım dedikodular yaymaktaydılar. Nitekim 24 Ekim 1923 tarihli sayısında *Tercüman Gazetesi* Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti'nin kapatılması kararı alındığını duyurmaktaydı. Bu haber üzerine Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti'nin kurucularından ve başkanı Ömer Aziz Bey kaleme aldığı makalesinde Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti nizamnamesinin hükümet tarafından onaylandığını söyleyerek bir takım açıklamalarda bulundu. Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti'nin kurulduğu ilk günden itibaren düzenli şekilde baltalanmaya, iki milletin dostluğuna engel olunmaya çalışıldığını ifade ettikten sonra, her türlü siyasi akımlardan uzak kalan ve vatan için çalışan bu oluşuma karşı hareketlerin amacını anlayamadığını söyleyen Ömer Aziz Bey Milli İdare için en iyi propaganda aracı olan Cemiyetin dağıtılmasının mı, yoksa korunmasının mı Türkiye menfaatine hizmet ettiğini de sormaktaydı. Oluşuma karşı olan şahsiyetlerin artık kimliklerini açıkça ortaya koyma vaktinin geldiğini ifade ediyordu. Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti'nin amacının yüksek makamlardaki Türk idareciler tarafından da takdire layık görüldüğünü ve bu kişilerin üye kaydedildiklerini söyleyen Aziz bey "*Vatanın koruyucusu Büyük Gazi dahi Cemiyetin amacını takdir etti ve cesaretlendirdi... Milli idaremizden artık bu gizli ellerin vatan aleyhine olan*

²¹¹ Joğovurti Tsaymı Gazetesi, 26 Eylül 1923, sayı:4802.

faaliyetlerine son vermelerini diliyoruz”²¹² sözleriyle muhalif olanlara önemli bir mesaj vermeye çalışıyordu.

Basında, doğrudan Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti'nin adı kullanılmaksızın da sürekli olarak Türk-Ermeni ilişkileriyle ilgili haberler yer almakta, Türk-Ermeni dostluğuyla ilgili olarak topluma olumlu mesajlar verilmeye çalışılmaktaydı.

La Valonte adlı siyasi haftalık gazetede (Türkiye'nin menfaatlerini koruyan organ) Ömer Aziz Veziroğlu yayınladığı makalesinde geçmişte yaşanan olayların başarısız hükümetlerin icraatı olduğunu söyledikten sonra, Ermeni çevrelerle bire bir yaptığı görüşmeler esnasında, her duyarlı Ermeninin Milli İdare altında huzur içinde yaşamak arzusunda olduğunu yazmaktaydı. Son yıllarda gelişen olayların Ermenilerin Türkiye'ye karşı dostluk beslemelerinin gereğini ortaya koyduğunu ifade eden Ömer Aziz Bey, Ermeni milletinin yurt dışındakilerden bekleyebileceği bir şeyi olmadığını ve kurtuluşun Türklerle işbirliğinden geçtiğini kavradıklarını ifade ediyordu. Ayrıca suçlu birkaç Ermeni yüzünden bütün bir milletin suçlanamayacağını, büyük çoğunluğun sadık olduğunu ve Anadolu Ermenilerinin de bir Türkle aynı hisleri taşıdığını ifade ediyor “... *Dolayısıyla Ermenileri bu vatanın önemli ve yararlı unsuru saymakta bir sakınca yoktur. Vatanımızın menfaati için kollarımızı tekrar Ermenilere açalım ve geçmişini unutalım*” sözleriyle Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti'nin adını kullanmadan dolaylı olarak onun amaçlarına destek oluyordu²¹³.

Türk basını yine de Ermenilere karşı var olan kuşkularını çeşitli vesilelerle dile getirmekten vazgeçmemektedir. Nitekim Tevhid-i Efkâr “*Eğer Haklı Değilsen Türk Oğlu Türk Olduklarını Söyleyin*” başlığı altında kaleme aldığı makalesinde, gayrimüslim tebaanın her dönemde kendi menfaatlerini ön planda tutarak hareket ettiğini ve genel olarak hiçbirine güvenilmeyeceğini ifade etmekteydi. Zaman zaman gayrimüslimlerin Türklüğü konusunda ortaya çıkan söylemlere değinen gazete, Türk muhabirlerden birinin Patrikhane'ye giderek Ermenilerin Türklüğü hakkında ciddi bir incelemeye giriştiğini anlatmaktaydı. Muhabir, sayın maslahatgüzar efendinin (buradaki alaycı ifade dikkat çekicidir) tüm Ermeniler ve Patrikhane adına konuşarak “*Ermeniler Türk oğlu Türktür*” dediğini aktardıktan sonra, bu cümleye tepkisini “*Efendi beş yıl önce neredeydiniz*” sözleriyle dillendirmektedir²¹⁴.

²¹² Joğovurti Tsaynı, 25 Ekim 1923, sayı:1546 (4836).

²¹³ Joğovurti Tsaynı, 25 Aralık 1923, sayı:1582 (4887).

²¹⁴ Joğovurti Tsaynı, 24 Ağustos 1924, sayı:1797 (5082).

Tevhid-i Efkâr bu haberi yayınladıktan sonra Ermeniler tarafından söylenen “Türk oğlu Türküz” söyleminin hem okuyucuları hem de kendilerini çok şaşırttığını söyleyerek, sözlerin gerçek mi, şaka mı olarak algılanması konusunda kararsız kaldığını ifade ediyordu. Gazete Türkiye Ermenilerinin kendilerini istedikleri gibi ifade edebilmekte özgür olduklarını, ancak kendilerinin de Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti temsilcilerinin ve Patrikhane maslahatgüzarının bu tarz söylemlerle Türk toplumunda yanlış ve zararlı anlaşılmalara sebebiyet vermelerini önlemeye hakları olduğunu eklemektedir. Türkiye’de yaşayan Ermenilerin Cumhuriyet kanunlarına sadık kaldıkları müddetçe kanunların koruyuculuğundan faydalanabileceklerini yazan gazete, ancak hiçbir Türk’ün Ermenilerin Türklüğüne ve samimi Türk vatandaşları olacağına inanamayacağını, eğer inanırsa “... kendi kendini kandırma ve saflığın parlak bir örneğini vereceğini”²¹⁵ ifade etmektedir.

Türk basınının Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti’ne gösterdiği tepkileri hafifletmek ve desteklerini almak için 24 Eylül 1924 günü Dr. Yağubyan’ın evinde Türk basını şerefine bir çay partisi düzenlemiştir. İlk konuşmayı yapan Yağubyan çay partisinin Türk basınının desteğini almak için düzenlendiğini söyleyerek, pek çok Ermeninin son zamanlara kadar Türklerle Ermeniler arasında bir meselenin varlığına inanmadıklarını dile getirmiştir. Yağubyan’dan sonra söz alan başkan Aziz Bey’in ise Cemiyetin amacını uzun uzun anlatmasından sonra söz alan ikinci başkan Levon Efendi ülke dışındaki Ermenilerin yaptığı yanlışlardan Türkiye’deki Ermenilerin sorumlu tutulamayacağını söylemiştir. Basındaki bazı yazarlar dileklerin gerçekleşmesini temenni etmişlerdir. *Vatan Gazetesi* ise verdiği haberde Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti üyelerinin beyanlarına göre Cemiyet’in faaliyetlerinin genişleyeceğini ve Patrikhane’nin de bunu destekleyeceğini bildirmekteydi²¹⁶.

İstanbul Ermenileri ve Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti ile ilgili gelişmeleri yakından takip eden Ermeni dış basını İstanbul’dan Apik Der Minasyan tarafından kaleme alınan ve Cemiyet’in Temmuz ayındaki toplantısını değerlendiren makaleyi 30 Ağustos 1924 tarihli sayısında yayınlamaktaydı. Bu makale İstanbul’daki bir Ermeni tarafından Cemiyet’e bakışı yansıtması açısından oldukça önemlidir.

Apik Der Minasyan, Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti’nin iki millet arasında barışı sağlamak açısından gerçekten büyük rol oynayacağına inandığını ve uzun süreli yanlış

²¹⁵ Joğovurti Tsaynı, 27 Ağustos 1924, sayı:1799 (5084).

²¹⁶ Joğovurti Tsaynı, 26 Eylül 1924, sayı:1825 (5110).

anlaşmalardan sonra, gerçek bir talep sonucu ortaya çıktığını ifade ediyordu. Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti'nin aslında çok daha önce, felaketler ve korkunç olaylar yaşanmadan kurulmuş olması gerektiğini yazan Apik Der Minasyan, yine de geç kalınmadığını ve cemiyetin başarabileceği işler olduğuna dair inancını dile getirmekteydi. Ermeni unsurun çoktan beridir böyle bir birliğin ve barışın gereğini fark ettiğini söyleyen yazar, yakın geçmişte uygulanan vahşi siyasetin sonuçlarının tüm Türk halkına mal edilemeyeceğini ifade etmekteydi. Olayların suçunu İttihat ve Terakki Partisi'nin siyasetine yükleyerek, bu siyasetin iki soy arasında anlaşmazlıklar yarattığını, ancak artık bu anlaşmazlıkların son bulması gerektiğini ve ancak bu bakış açısı sayesinde uzun yıllar oynacağı olunan diplomatik oyunların son bulacağına inanmaktaydı²¹⁷.

Aziz Bey'in Türk gazetelerinin yazdığı iftiralar ve tahrik edici beyanatlarının iki unsur arasındaki barışın inşasını zorlaştırdıkları yönündeki ifadesinin toplantıdaki en dikkat çekici nokta olduğunu söyleyen Minasyan, resmi şahsiyetler önünde, önemli bir kişi tarafından dile getirilen bu fikirlerin çok önemli olduğunu, zira bu sözlerin doğru bir istikametle ilk işaretleri olarak algılandığını eklemekteydi. Yazar ayrıca Türk basınında yer alan tepki ifadelerinin aslında Türk halkının samimi duygularını yansıtmadığına inanmaktaydı. Bir İstanbul Ermenisinin cemiyete bakışını yansıtan Minasyan sözlerini "*her halükarda Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti iki soyun birbirine bağlanması açısından önemli bir etkidir ve her sınıf tarafından desteklenmesi gerekir*" şeklinde noktalamaktaydı²¹⁸.

Türk basınında bazen doğrudan Cemiyet'le ilgili olmasa da, Ermeniler ve onlarla ilişkiler konusunda kuşkucu, hatta suçlayıcı söylemlere rastlanmaktaydı. Söylemler arasında Adana'ya zehirli şeker gönderildiği, İstanbul'un yakılacağı, Türk köylerinin talan edildiği, Kilikya Katolikosu'nun emri altında silahlı gruplar oluşturduğu gibi haberler yer almaktaydı. Bu söylemlerden biri de Yunanistan'dan gelen altı Ermeni komitecinin Mustafa Kemal'e suikast yapmak üzere gizlice İstanbul'dan geçerek Ankara'ya ulaştıkları ve eylemi gerçekleştirilmeden polis tarafından yakalandıkları yönündeydi. Bu haberle ilgili olarak kendisine yöneltilen sorulara İstanbul vali vekili Hüsnü Bey "*Son Telgraf'ın yayınladığı bu haber kesinlikle yalandır*"²¹⁹ sözleriyle cevap

²¹⁷ Hayastani Goçnak Dergisi, 30 Ağustos 1924, sayı: 35, s.1105.

²¹⁸ Hayastani Goçnak Dergisi, 30 Ağustos 1924, sayı: 35 s.1106.

²¹⁹ Hayastani Goçnak Dergisi, 22 Kasım 1924, sayı: 47, s.1475.

vermekteydi. Ancak vali vekilinin haberi yalanlayan resmi açıklaması bile Son Telgraf ve ona benzer gazeteleri tatmin etmemiş, bu yayın organları söylemlerine devam etmişlerdir. Nitekim Tevhid-i Efkâr bu konuyla ilgili olarak “*eğer bu lanet suikastın Ermeniler tarafından planlandığı doğruysa, Ermeni komitacılara karşı nefretimiz artar*” şeklinde görüşünü dile getirirken, Ermenilerin her zaman Türk resmi şahsiyetlerinin başına bela olduğunu söylemekteydi. Gazete buna örnek olarak da Ardahan mebusu Halit Paşa’ya karşı Berlin’de hazırlanan bir suikast planından bahsetmekteydi.

Türk basınında olumsuz tepkilerin yanı sıra, yayımlanan bazı haber ve makaleler ise ülkedeki çeşitli unsurların barış içinde birleştirilmesinden yana arzu ve isteklerini dile getirmekteydi. Haberler doğrudan Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti’yle ilgili olmazsa bile, cemiyetin kuruluş prensiplerine paralel görüşleri savunması açısından önemliydi. Nitekim Tanin Gazetesi’nin 26 Kasım 1924 tarihli başyazısında şu satırlar dikkat çekmekteydi: “*Yeni meclisin Türkiye halklarının birbirine düşman etme yerine, Cumhuriyetin ve ülkenin etrafında toplanmasını bekliyoruz*”²²⁰. Tanin Gazetesi ülkenin içinde bulunduğu durumda, yani yapılacak büyük işleri karşısında, izlenecek iki yolun olduğunu, bu yollardan birinin hiç kimsenin yardımı olmadan mücadeleye devam etmek, diğlerinin ise kurtuluş için tüm unsurları ülkenin menfaati etrafında toplayarak onlardan faydalanmak olduğunu ifade ediyordu. Birinci yolun iki seneden beri izlendiğini ve olumlu bir sonuç alınmadığını söyledikten sonra, ikinci yolun izlenmesi gerektiğini dile getiriyordu. Bu yolun izlenmesine “*Ermeniler cinayetler işledi*” söylemiyle karşı çıkan yazarları da eleştiren gazete, Cemal Paşa’nın öldürülmesine değinerek “*Cemal Paş’ın Tiflis’teki cinayeti hangi şartlarda işlendi bazı aydınlar bunu biliyor, ancak itiraf etmek istemiyorlar. Bu cinayet de Ermenilerin hesabına kaydedildi*” yorumunu getirmekteydi.

10 Ağustos 1925 tarihli *Haftanak Gazetesi*²²¹ (Zafer) bir gün önce *Son Saat Gazetesi*’nde “*Gerçek Ermeniler kızgın, zaten Ermenilerin azınlık haklarından vazgeçeceğine inanan yoktu*” başlıklı haberini aktarmıştır. Son Saat Gazetesi, Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti sekreterinin valiyi ziyaret ederek Ermenilerin Lozan Antlaşması’ndaki azınlık haklarından vazgeçtiğini söylediğini, ancak kendilerinin buna

²²⁰ Avedis Gazetesi, 27 Kasım 1924, sayı:3.

²²¹ 1925 tarihinde İstanbul’da yayımlanan Ermenice haftalık gazete. 4 sayfa olarak, 32X25 cm ebatlarında yayımlanmıştır.

inanmadığını, hatta görüştükleri birçok Ermeninin de böyle bir fikre şaşıklarını, azınlık haklarından vazgeçmeyi akıllarından bile geçirmediklerini yazmıştır²²².

Türk ve Ermeni unsur arasındaki dostluğa, Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti'ne , Ermenilerin azınlık haklarından vazgeçmeyeceklerine inananların görüşleri gazete haberlerinde yerini almaktaydı. Bir okuyucu *Millet Gazetesi*'ne gönderdiği "Azınlık Hakları" başlıklı yazısında güvensizliğini şu cümlelerle dile getirmekteydi. "*Ermeniler azınlık haklarından vazgeçiyormuş. Pekala. Demek ki onlar artık ayrı bir cemaat olmaktan vazgeçiyorlar ve çoğunluğa katılıyorlar. Bu da sivil olduklarını gösterir. O zaman Türkiye'de bir Ermeni Patriğine de gerek yok. O zaman Ermeniler her şeyden önce Patriklerine yol vermelidirler. İkincisi de cemaat okullarını kapatmalılar, üçüncüsü dini işlerini Diyanet İşleri'ne devretmelidirler. Aksi takdirde, Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti var olamaz. Teâli Türklere ve devlete aittir. Bu iş biraz karışık*"²²³.

Ermeni basını ise Patrikhane Cismani Meclisi'nin konuyla ilgili tutumunu eleştirmekte, Cismani Meclis başkanının Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti'ne üye olmasına izin verilmesini hayretle karşıladığını belirtmekteydi. Gazeteler, Türk-Ermeni dostluğuna karşı olmadıklarını ifade ettikten sonra, Cemiyet'in menfaatinin bile bu üyeliğe karşı olduğunu yazmaktaydılar. Cemiyete de, Türk halkı tarafından kabullenmek ve başarılı olmak istiyorlarsa, kendilerini Ermeni yönetim çevreleriyle ilişki içindeymiş gibi göstermemelerini tavsiye etmekteydiler²²⁴.

B-Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti'ne Yurt Dışından Gösterilen Tepkiler

Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti'nin kuruluşu, Amerika'da Ermenice olarak yayımlanan "Hayastani Goçnak" adlı derginin 27 Ocak 1923 tarihli 4 numaralı sayısında, hiç yorum katılmadan İstanbul Ermeni basınının ağzından şu şekilde duyurulmaktaydı: "*Meşrutiyetin ilk dönemlerinde kurulan, Türk ve Ermeni unsurlara*

²²² Hağtanak Gazetesi, 10 Ağustos 1925, sayı:19. (10 Ağustos 1925 tarihli Hağtanak Gazetesi'nin Son Saat Gazetesi'nde aktardığı "Gerçek Ermeniler Kızgın- Zaten Ermenilerin Azınlık haklarından vaz geçeceklerine inanan yoktu" başlıklı haber kupürü için bakınız Ek:20).

²²³ Marmara Gazetesi, 1 Eylül 1925, sayı:264.

²²⁴ Hağtanak Gazetesi, 6 Nisan 1925, sayı:1.

mensup binlerce genci bir müessesese içinde toplayarak iki unsur arasında dostluk tesis etmeye, iç ve dış olumsuz etkenlere karşın sıkıca birbirine bağlı gençlerin eğitim ve bilim işleriyle meşgul olmalarını sağlamaya çalışan Garabetyan Okulu, bundan üç yıl önce Garabetyan Okulundan Mezunlar Derneği'ni kurdu. Bu dernek 24 Aralık Pazar günü Pera, Asmalı Mescit'te bulunan 33 nolu Otelde yıllık ilk toplantısını gerçekleştirdi. Dernek doktor, eczacı, jeolog, öğretmen, gazeteci, zanaatkar, tüccar ve benzeri binlerce üyesiyle derneğin ismini Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti olarak değiştirmeye ve Türkiye Ermenileri adıyla Lozan'daki Türk temsilciliğine bir telgraf çekmeye karar verdi... ”²²⁵.

Aynı yayın organı 3 Şubat 1923 tarihli 5 numaralı sayısında, Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti sekreteri Dr. Mehmet Cemil Bey'in La Turkey Nouvel'in yazarıyla cemiyetin amacı, gazetelerde çıkan olumsuz haberler ve başarılı olacakları yolundaki inançlarını dile getirdiği görüşmesini, tekrar yorumsuz bir şekilde aktarmaktadır²²⁶.

Joğovurti Tsayını Gazetesi'nin 7 Şubat 1923 tarihli sayısında, İskenderiye'de yayınlanan Arev adlı gazetede Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti hakkında çıkan bir haber aktarılmaktaydı. Haberde İstanbul Ermenilerinin hakim unsur olan Türklerle bir anlaşma dili bulabilmek için özel bir çaba sarf ettiği, bu amaçla da bir Türk-Ermeni dostluk derneğinin kurulmuş olduğu, derneğin basın ve toplantılar yoluyla geçmişteki olayları irdelemeye, düşmanlık sebeplerini bulmaya çalışarak, gelecekte beraber yaşamak için tüm olasılıkları yaratmaya uğraştığı anlatılmaktaydı²²⁷.

Gazete Türk-Ermeni Dostluk Derneği'nin kuruluş haberini verdikten sonra, genel olarak Ermenilerin durumunu değerlendirirken, özellikle Türkiye sınırları dahilindeki Ermeni nüfusu üzerinde durarak bu konuda yorumlarda bulunmaktadır. Bu yorumlara göre artık sadece İstanbul'da Ermeni kalmıştır. Ermeni bulunsa bile bunların sayısı çok az olduğundan ülkede aktif rol oynayacak durumda değillerdir. Çoğunluğu tüccar ve zanaatkarlardan oluşan İstanbul Ermenileri kendilerine ekonomik açıdan iyi bir yaşam düzeyi sağlamışlardır. Toplumsal yaşamlarında ise pek çok cemaat müessesesine ve vakfa sahiptirler. Şimdi İstanbul Ermenileri zor bir kararın eşiğindedir; ya eski düşmanlıklar sürecektir ve bu sebeple de hiç bilmedikleri diyarlara göç edecekler, ya da mevcut durumla barışıp yüzyıllardır yaşayıp gelişebildikleri kendi yuvalarında

²²⁵ Hayastani Goçnak Dergisi, 27 Ocak 1923, sayı:4, s.118.

²²⁶ Hayastani Goçnak Dergisi, 3 Şubat 1923, sayı:5, s.153.

²²⁷ Joğovurti Tsayını, 7 Şubat 1923, sayı:1323 (4607).

kalacaklardır. Gazete Ermenilerin İstanbul'da kalmalarından yana oluşunu belirterek, İstanbul'dan uzaklaşmaları durumunda göçmen ve yetim sayısının artacağını, Ermeni milletinin olanaklarının da onların en elzem ihtiyaçlarını bile karşılayacak durumda olmadığını ileri sürmektedir. Bu fikrini desteklemek amacı ile de örnek olarak Balkanları göstermektedir. Ayrıca gazete, Ermenileri devlete yararlı bir unsur olarak gören, İstanbul ve Türkiye dahilinde kalmasını arzulayan Türk sayısının da azımsanmayacak kadar çok olduğuna inancını dile getirmektedir. İstanbul Ermenilerinin hiçbir zaman İstanbul'la ilgili bir hayalleri olmadığından bahisle, bu konuyla ilgili Türkiye'ye düşmanlık beslemeleri için bir sebepleri bulunmadığını, bu şehrin bir Ermenistan olmadığı gibi, hiçbir zaman da bir Ermeni şehri olamayacağını izah etmektedir. İstanbul'da Türklerle Ermenilerin bir Dostluk Derneği kurmalarını olumlu bulduğunu “*Her halükarda İstanbul'daki Ermeni yöneticiler haklıdır ve Diaspora'daki (yurtdışı) Ermeniler ve özellikle de Ermeni basını, yayınlarıyla onların işini zorlaştırmamalıdır*”²²⁸ sözleriyle dile getirmektedir.

Kendi soyunun geleceğini düşünen ve belki de onların düşeceği güç durumla tüm Ermenilerin bir sorunla karşılaşacağını düşünen bu görüşün ardından, o güne kadar dostluk derneğinin kuruluşunu tarafsız olarak vermeye yetinen Amerikan Ermeni basınından Hayastani Goçnak 10 Şubat 1923 tarihli sayısında, Süleyman Nazif Bey'in İleri Gazetesi'ndeki uzun makalesine değinilmektedir. Süleyman Nazif Bey'in Ermenilerin Türklere ihtiyacı olduğu kadar Türklerin de Ermenilere ihtiyacı olduğu konusundaki fikirlerinin memnuniyetle karşılandığı dile getirilmektedir. Süleyman Nazif Bey Ermenilerin ve Ermeni Patriklerinin, Patrik Madteos İzmirliyan ve Episkopos Zaven Deryeğyayan hariç, Türklere sadık kaldıklarını, ayrılıkçılara uymadıklarını, meydana gelen olayların yabancıların tahrikiyle veya yabancı uyruklu Ermeniler tarafından yapıldığını anlatmaktadır²²⁹.

İstanbul Ermenilerinin kaderiyle yakından ilgilenmekte olan diasporadaki Ermeniler, hâlâ Ermenilere karşı çok sert bir dil kullanarak sürekli olarak kalabalıkları Ermeni karşıtı olma yönünde etkileyen yazarlar ve düşünürlerle karşı Süleyman Nazif gibi düşünenleri takdir etmektedirler. Ancak bunun yanı sıra Türk dostlarının bir adım daha ileri giderek adaletin borusunu öttürmelerini ve sadece Ermenileri suçlamaktan vaz geçerek binlerce masum Ermeninin kurban gitmesine sebep olan o “*felaket siyasetten*”

²²⁸ Joğovurti Tsaynı, 7 Şubat 1923, sayı:1323 (4607).

²²⁹ Hayastani Goçnak Dergisi, 10 Şubat 1923, sayı:6, s.238.

de aynı tarafsızlıkla bahsetmelerini rica etmektedir. İstanbul'da dostluk ve kardeşlik söylemlerinin yapıldığı bu tarihlerde dahi Anadolu'dan Ermeni yetimlerin, yaşlıların, çocukların uzaklaştırıldığını söyleyerek, bunun sebebi olarak da Türk olmayan unsuru Türkiye'nin mevcudiyeti için tehlikeli bulan İttihatçı politikayı görmektedir²³⁰.

Bu yazılanlardan anlaşıldığı üzere Amerikan Ermenileri İstanbul'da tesis edilen dostluk derneğine karşı olmamakla beraber dikkati daha çok geçmişte yaşanan olaylara çekerek, bunların sorumluluğunun tek tarafa yüklenmeyip objektif değerlendirilmesini arzu etmektedirler. *“Şimdi olan olmuştur, adil ve vatansever Türklerin görevi toplumu bu yönde aydınlatmak ve mümkün olduğunca Ermenilere yapılan kötülüklerin tamirine çalışmaktır”* şeklinde görüşünü noktalamaktadır.

Amerikan Ermenileri bu fikir ve söylemlerini korumaya devam ederek, daha sonraki tarihlerde de yinelemiştir. Türk-Ermeni ilişkilerinin iyileştirilmesini oldukça gerekli gördüklerini ve bu amaçla kurulmuş Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti'ni de haklı bulduklarını söyleyen Hayastani Goçnak yazarları 26 Mayıs 1923 tarihli sayılarında yine de her iki tarafı da eleştirmekten geri durmamaktaydılar. Eleştirilerini yöneltirken de sözü cemiyetin Tokatlıyan Hanı'nda mebuslar ve gazeteciler şerefine verdiği çaya getirerek, özellikle gerek basın mensubu gerekse resmî sıfatlı kişiler tarafından yapılan konuşma ve beyanlarda Ermenilere karşı derin bir güvensizliğin hissedildiğine değinmektedir. Asıl şaşırtıcı olanın da Ermeniler tarafından Türklere yöneltilen asil söylemlere karşı Türk tarafından hiç olmazsa acıma, özür veya güven sözleri içeren tek bir ifadenin duyulmaması olduğuna işaret ederek, böyle bir yaklaşımla birbirlerini anlamamanın imkansızlığını vurgulamaktadır. Bu noktada Türk tarafından çok, Ermenileri eleştirerek, onlara Türklere sevgi söylemlerinde ve hareketlerinde ölçülü ve sağduyulu olmaya çağırmakta, Doğululara özgü bu ölçüsüzlüğün her konuda olduğu gibi milletlerarası ilişkilerde de yarardan çok zarar getireceğini ifade etmektedir. Ermenilerin başkalarına nefret ve intikam gibi anlamsız duygular beslemeden, ancak diğer taraftan da acılarının büyüklüğünün bilincinde olarak ve eğer bu ülkede, Türkiye'de yaşayacaklarsa, doğru ve bilinçli vatandaşlar olarak yaşamaları gerektiğini vurgulamakta, *“Türk ve Ermeni samimi dostluğunun ve birbirini anlamamanın gerçekten*

²³⁰ Hayastani Goçnak Dergisi, 10 Şubat 1923, sayı:6, s.238.

önemli bir mesele olduğu, ancak bunun tek taraflı gayretle mümkün olamayacağı”²³¹ sözleriyle konuya bakışını ortaya koymaktadır.

İstanbul Ermenileri ile diasporadaki Ermenilerin ilişkilerine de değinilen aynı haberde, her iki tarafın birbirlerine karşı görevleri olduğu ve bunların unutulmaması üzerinde durulduktan sonra, özellikle yurt dışındakilerin yayınlar ve dikkatsiz hareketlerle İstanbul’daki Ermeni cemaatinin işini zorlaştırmamaları ve Türk Hükümeti önünde onları zor duruma sokmamaları tavsiye edilmektedir. Dünyanın bir çok yerinde yeni teşkil olunan Ermeni cemaatlerinin nasıl çalışmaya ve kendini bulmaya ihtiyacı varsa, İstanbul Ermenilerinin de aynı ihtiyaca, hakka sahip olduğu vurgulanmaktadır.

Türkiye’deki Ermeni basınında Türk-Ermeni ilişkileri ve özellikle de Cemiyet haberleri devam etmekte, Joğovurti Tsaynı 5 Haziran 1923 tarihli sayısında bu konular hakkında yurtdışından yazılan bir makaleyi aktarma sebebini şu cümlelerle dile getirmekteydi: “... bu makaleyi, konunun diasporada ne kadar önemle kavrandığını ve Türkiye’nin dışında bu konuda ne gibi fikirler ileri sürüldüğünü göstermek için yayınlıyoruz”²³². Makaleyi yazanın adı verilmemekle beraber ciddi fikirleriyle pek çok kişi tarafından tanındığı üstünde durulmaktadır.

Makalesinde yüzyıllardır yan yana yaşamış iki halkın ilişkilerinde olumlu rol oynamak maksadıyla ortaya çıkan Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti’nin kuruluşunun memnuniyet verici olduğunu söyleyen yazar, bunun yeni bir oluşum ve yaşanan son olayların bir sonucu olmadığını, köklerini tarihte aramak gerektiğini ifade etmekteydi. Ayrıca, Türk-Ermeni Teâli adının yeni olduğuna dikkat çekerek, Türk-Ermeni dostluğunun yüzyıllara dayandığını, ancak geçmişte insanların bu ilişkilere belirli bir form ve isim verme gereği hissetmedikleri için gayet doğal olarak yaşadıklarını, bugün ise insanların her şeyi görmeyi ve hissetmeyi istemelerinden dolayı ilişkilere de isim vermek gereksinimi duyduklarını anlatmaktaydı.

Makalenin yazarı görüşlerine devam ederek, Türk basınında bu cemiyete karşı çıkan haberleri ve iki millet arasında dostluğun tekrar tesis edilebileceğine inanmayanları eleştirerek, kendisinin böyle düşünmediğini, çünkü milletlerin yaşamlarını duygularla sürdüremeyeceğini belirtmekteydi. Bu görüşünü ispatlamak için de birbirine düşman milletlerin, menfaatler gerektirdiğinde, savaş meydanlarında ittifak yapışlarını göstermekteydi. Türkler ve Ermeniler de bu kuralın dışında kalamazdı.

²³¹ Hayastani Goçnak Dergisi, 26 Mayıs 1923, sayı:21, s. 657.

²³² Joğovurti Tsaynı, 5 Haziran 1923, sayı:1424 (4704).

Yaşanan yaşanmıştı, kimin suçlu olduğuna tarih karar verecekti. Bugün Ermeniler ve Türkler değiştiremeyecekleri bir gerçek karşısındadırlar, yarınlarda yeni acılar yaşanmaması için de, bu yeni duruma göre her Ermeni ve her Türk bugünkü tavrını belirlemelidir. Her savaşın, her tartışmanın bir sonu olmalıdır zira anlaşmazlıklar ilelebet devam edemez. Zira insanlar ve milletlerin çalışmak ve ilerlemek için barış yapmak zorundadır. Bu sebeple iki milletin aralarındaki dostluğu tekrar canlandırmak için ortaklık etmelerinden doğal bir şey olamazdı. *“Kişilerin ve milletlerin yaşaması için barış şart olduğundan, bu amaca ulaşmak için kurulan Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti'nin başarılı olması için her Türk ve her Ermeni, ilk adımlarda karşılaşılan engellerden yılmayarak destek vermelidir”* şeklinde görüşünü bildiren yazar *“Türkiye topraklarında insanlar yaşamlarını sürdürmek istiyorlarsa aralarında bir anlaşma lisanı bulmalıdırlar çünkü ortada başarılması gereken büyük bir iş vardır ve gecikildiği takdirde daha zor ve başarılması imkansız hale gelecektir. Türk-Ermeni Birliği bir zaruriyettir ve bu birlik Türklere olduğu kadar Ermenilere de yararlı olacaktır. Bu sebeple bu noktayı iyi anlamak gerekir. Birbirimize yaklaşalım, ülkenin barışını sağlamak ve orada yaşayan unsurların iyiliği için güçlerimizi birleştirelim”*²³³ çağrısında bulunmaktaydı.

Hayastani Goçnak 18 Ağustos 1923 tarihli sayısında, Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti'nin 20 Temmuz'da İstanbul mebusları ve onların seçilebilmesi için çalışan Ermeniler şerefine verdiği çay partisinden bahsetmekteydi. Yazıda, Suphi ve Eşref beylerin, Ermenilerle Türklerin birlikte yaşayacakları için dostluğun mutlak gerekliliği konusundaki beyanatları takdir edilirken, diğer taraftan, aynı şahısların eleştirilmekten korktukları için geçmişteki olayların sebeplerini sadece Avrupalılara ve Ermeni komitecilere yükledikleri dile getirilmiştir. Ayrıca Hayastani Goçnak'a göre, aynı şahıslar diasporadaki Ermenilerin dostluk hislerine de kuşkuyla bakmaktadırlar. Yazar, az sayıda olsalar da, Türk-Ermeni dostluğunu destekleyen ve İstanbul Ermenilerine dostça davranan bu aydınları takdir etmekte, ancak onlardan ileri bir adım daha atarak, Türk-Ermeni ilişkileri hakkında tüm gerçekleri açıklamaları gerektiğini söylemektedir. Eğer gerçek bir dostluk kurulacaksa, Türk tarafının da izlenen politikaların yanlışlığını kabul etmesini, birkaç yüz kişinin sorumlu olduğu faaliyetleri sebep göstererek tüm bir soyu silmeye çalışmamalarını tavsiye ederek *“Eğer olan olduysa, belki bugün*

²³³ Joğovurti Tsayni, 5 Haziran 1923, sayı:1424 (4704).

*onarılabilir ve gelecek kurtarılabilir. Türkiye Ermenilerinin kalıntıları korunabilir ve kovulmuş Ermenilere de bir ödeme yapılabilir”*²³⁴ cümlesiyle olaya bakışını dile getirmektedir.

Türk basınında yer alan Ermeniler ve onlarla ilişkiler konusunda suçlayıcı söylemler yurtdışı Ermeni basını tarafından sert dille eleştirilmekteydi. Son Telgraf’ta yayınlanan ve Ermeniler tarafından Mustafa Kemal’e karşı bir suikast düzenleneceği haberini değerlendiren Hayastani Goçnak başyazarı, bu söylentinin belki de Türkler tarafından yayıldığını, bunun temelinde Ermenileri her daim Türkiye’nin düşmanı olduğu yolundaki zihniyetin yattığını yazmaktaydı²³⁵. Dergi İstanbul Ermeni basınına da bu *saçmalıklara* gereğince cevap veremediği için eleştirmektedir. İstanbul Ermenilerinin geçmişi unutmak için her türlü fedakarlığa katlandığını, tek arzularının Türklerle huzur ve dostluk içinde yaşamak olduğu, diaspora Ermenilerinin de onların bu arzularına saygı göstererek Türkleri tahrik edecek bahaneler yaratmamaya özen gösterdiğini sözlerine eklemektedir. Bu sebeple de Ermeni Milli Temsil Heyeti’nin siyasi müracaat ve atılımlardan vazgeçtiğini söylemektedir²³⁶.

Hayrenik Dergisi Mart 1926 tarihli sayısında Türkiye Ermenileriyle ilgili verdiği haberlerde Ermeni Patrikliğinin Ankara ile yakın ilişkiler kurmaya çalışmasını eleştirerek “*yeni sürprizler*”²³⁷ karşında kalabiliriz ifadesini kullanmış ve Patrikhane’nin Ankara ile İstanbul Ermenilerinin tealisi yolunda yeni adımlar atmasının beklendiğini yazmıştır.

Türkiye’deki olayları yakından takip eden yurtdışındaki Ermeni basını, Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti’nin öncülüğünde Ermenilerin azınlık haklarından vazgeçeceği konusıyla ilgili gelişmelerle de yakından ilgilenmiştir. Hayrenik Dergisi Mayıs 1926 tarihli sayısında İstanbul Ermenilerinin yaşamında fırtınalı olayların varlığından söz ederek, azınlık haklarından feragat için toplanan imzalara değinerek bu imzaların amacının “*Türk ve Ermeni adlarını taşıyan soy ve millet ayırımının*” ortadan kaldırılmasının hedeflendiğini dile getirmekteydi. Cemiyet’in iki bin imza toplamayı hedeflerken sadece üç yüz imza toplayabilmesini de “*İstanbul’da üç yüzden fazla milli haysiyetten yoksun Ermeni bulunamamıştır*” şeklinde ifade etmektedir. Dergi daha fazla imza topla-

²³⁴ Hayastani Goçnak Dergisi, 18 Ağustos 1923, sayı:33, s.1027.

²³⁵ Hayastani Goçnak Dergisi, 22 Kasım 1924, sayı:47, s.1476.

²³⁶ Aynı dergi, aynı sayı.

²³⁷ Hayrenik Dergisi, Mart 1926, sayı:41, s.143-244.

nabilmesi için Cemiyet'in Yağubyan ve H. Antreasyan vasıtasıyla Patrikhane'ye başvurduğunu, Patrikhane Cemaat Meclisi'nin ise zaten kendileri tarafından devlete başvuru yapıldığını, ikinci kez başvurmanın anlamsız olduğunu, ayrıca Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti'nin özel amacı olan bir oluşum olduğu ve cemaat işlerine karışmaya hakkı olmadığı şeklinde tepki verdiklerini yazmaktadır. Ancak Dr. Yağubyan ve arkadaşlarının ısrarı üzerine Cemaat Meclis'i konuyla ilgili bir dizi toplantılar yapmış, 24 Mart'ta Surp Yerrortutyun Kilisesi (Üç Horan) Kütüphanesi'nde yapılan karma toplantı esnasında bir grup Ermeni salonu basarak Cemaat Meclisi'nin istifasını istemişlerdir. Meclis ise bir süre oturuma ara vermiş ve herhangi bir cevap vermeden dağılmıştır. İstifa talebinde bulunanlar ise kütüphanede kalarak Patrikhane görevlilerine işlerinin başında kalmalarını, ancak meclis üyeleriyle bağlantı kurmamalarını ihtar etmişlerdir. Aynı grup vali Sami Bey'e de bir heyet göndermiş ve yeni seçim için izin rica etmiştir. Hayrenik Dergisi bu olayları İstanbul Ermeni çevrelerinde kaos olarak değerlendirmekte, olayların başlıca aktörü olarak da *“birkaç kişiden oluşan ve Kemalistlerin elinde karanlık işlere alet olan”*²³⁸ diye nitelendirdiği Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti'ni göstermektedir.

²³⁸ Hayrenik Dergisi, Mayıs 1926, sayı:7 (43), s.135-136.

SONUÇ

Türk-Ermeni unsurları arasında eski dostluğu tekrar tesis etmek için her iki millete mensup aydınlar tarafından 1922 yılında kurulan Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti takip edebildiğimiz beş yıllık sürede amacına ulaşmak için faaliyette bulunmuştur. Cemiyetin ileri gelen yöneticileri, her iki taraftan, daha ziyade dönemin Türk basını tarafından Cemiyete yöneltilen eleştirileri ve endişeleri verdikleri beyanatlarla ve düzenledikleri toplantılarla gidermeye çalışmışlardır. Esasen Cemiyet'in kuruluşu yaşanan acı olaylardan sonra iki unsur arasında yakınlaşmayı arzu eden dönemin hükümeti tarafından da desteklenmiştir

Cemiyetin yöneticileri amaçlarının daha iyi anlaşılabilmesi için bir taraftan basının desteğini almaya çalışırken, diğer taraftan da siyasi faaliyetlerine ağırlık vermiş, Ermeniler'in azınlık haklarından vazgeçtiklerine dair Lozan'da bulunan Türk delegasyonu başkanı İsmet Paşa'ya bir telgraf çekmişlerdir. Cemiyetin kuruluşu Mustafa Kemal Paşa tarafından da memnuniyetle karşılanmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın Cemiyet'in çalışmalarının ülkenin kurtuluşu ve mutluluğuna hizmet ettiği sürece vatanına bağlı ve dost olan herkes tarafından destekleneceğini söylemesi bu memnuniyeti açıkça göstermektedir.

Patriklik tarafından da, Cemiyet'in kuruluşuna ve amacına sıcak bakıldığı görülmekle birlikte, Cemiyet'in Patriklik makamının yetki alanına müdahale girişimi ve bir anlamda Ermeni cemaatinin dînî kurumlar dışındaki sosyal müesseselerini yönetmeye talip olması Patriklik tarafından hoş karşılanmamıştır.

Yurtiçinden ve yurt dışından alınan bütün olumsuz tepkilere rağmen faaliyetlerine devam eden Cemiyet, hedeflerine ulaşamamış olsa da, çok sıkıntılı bir dönemden sonra, Türk-Ermeni ilişkilerinin yakınlaşabileceğini göstermesi bakımından göz ardı edilemeyecek bir hizmette bulunmuştur.

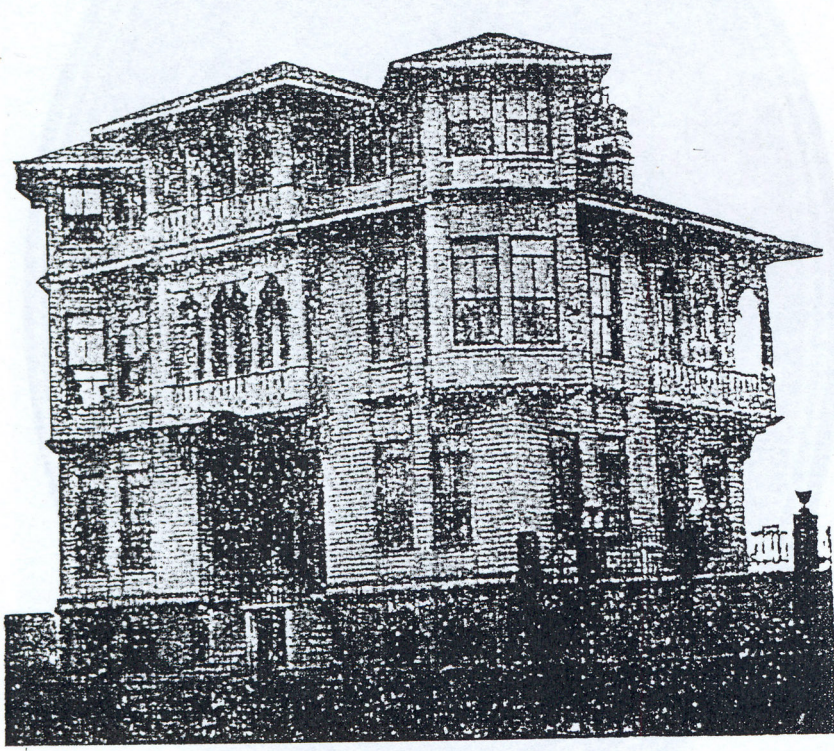
EKLER

- Ek 1 : Garabetyan Okullarının kurucusu Bedros Zeki Garabetyan.
- Ek 2: Garabetyan Okulu.
- Ek 3: Berç Keresteciyan (Türker).
- Ek 4: Dr. Garabet Yağubyan (Yakupyan).
- Ek 5: İstepan Gurdikyan.
- Ek 6: Mihran Boyacıyan.
- Ek 7: Nubar Tozan ve ona ait Modern Eczanesi'nin ilanı.
- Ek 8: Verçin Lur Gazetesi'nin Türk-Ermeni Teâli oluşumunu zamanından önce basına sızdırmasıyla ilgili olarak Ermeni basınının yaptığı toplantı haberi. (19 Mart - 1 Nisan 1920 tarihli Joğovurti Tsaynı Gazetesi).
- Ek 9: Verçin Lur Gazetesi'nin Türk-Ermeni Teâli oluşumunu zamanından önce basına sızdırmasıyla ilgili haber (4/17 Mart 17 Mart 1920 tarihli Joğovurti Tsaynı Gazetesi).
- Ek 10: 29 Teşrin-i Evvel 1338 tarihli Renin Gazetesi'nde yayınlanan "*Türk-Ermeni muhadeneti*" başlıklı yazı.
- Ek 11: Ek 11: Garabetyan Okulu Mezunları Derneği tarafından 23 Aralık 1922 tarihli Joğovurti Tsaynı Gazetesi'ne gönderilen, toplantı tarihini ve gündem maddelerini açıklayan ilan.
- Ek 12: Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti'nin Lozan'da bulunan Türk delegesi başkanı İsmet Paşa'ya çektiği telgrafla ilgili haber (30 Aralık 1922 tarihli Joğovurti Tsaynı Gazetesi).
- Ek 13: Mustafa Kemal Paşa'nın Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti'ne cevabı. (1 Ocak 1923 tarihli Joğovurti Tsaynı Gazetesi).
- Ek 14: Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti'nin 20 Mayıs 1923 tarihinde Tepebaşı Tiyatrosu ve bahçesinde gerçekleştireceği kabulle ilgili ilan. (20 Mayıs 1923 tarihli Joğovurti Tsaynı Gazetesi).
- Ek 15: 21 Temmuz 1923 tarihli Verçin Lur Gazetesi'nde yayınlanan, 20 Temmuz 1923 tarihinde gerçekleştirilen Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti'nin çay partisinden bir fotoğraf.

- Ek 16: 18 Ağustos 1340 (1924) tarihli İleri Gazetesi'nde yer alan "*Ermeniler tamamen Türk olmak istiyorlarmış!*" başlıklı haber.
- Ek 17: Ermenilerin Bursa ve Yalova'ya gidebilecekleri konusunda izin verildiğini bildiren, altında Dr. Yağub ve Veziroğlu Ömer Aziz imzalı telgraf. (15 Nisan 1926 tarihli Marmara Gazetesi).
- Ek 18: Dr. Yağubyan'ın Ermeni okullarında İlköğretimin Türkçe olması konusunda Akşam Gazetesi'ne verdiği beyanat (21 Mayıs 1926 tarihli Marmara Gazetesi).
- Ek 19: 27 Teşrinievvel 1338 tarihli Tevhid-i Efkar Gazetesi'nde yer alan ve Türklerle dostluk konusunda Ermenileri geç kaldıkları için eleştiren "*Geç Kaldılar*" başlıklı yazı.
- Ek 20: 10 Ağustos 1925 tarihli Hağtanak Gazetesi'nin Son Saat Gazetesi'nde aktardığı "Gerçek Ermeniler Kızgın- Zaten Ermenilerin Azınlık haklarından vaz geçeceklerine inanan yoktu" başlıklı haber.
- Ek 21: Ermenilerin azınlık haklarından vazgeçtiklerini gösteren feragat mazbatasının imzalanması ile ilgili olarak Dr. Yağubyan ve H. Antreasyan'ın Patrikhaneye gidişini bildiren haber. (18 Mart 1926 tarihli Marmara Gazetesi).

Ek 1 : Garabetyan Okullarının kurucusu Bedros Zeki Garabetyan.

Ek 2: Garabetyan Okulu.

Ek 3: Berç Keresteciyan (Türker).

Ek 4: Dr. Garabet Yağubyan (Yakupyan).

Ek 5: Istepan Gurdikyan.

Ek 6: Mihran Boyacıyan.

ԴԵՂԱՐԱՆ ՄՕՏԵՐՆ
ՆՈՒՊԱՐ Կ ՔՕԶԱՆ

(Արա, Մալթոյի հաս. քիւ 5)

Մասնաւորաբար կը լանձարուրի Մեքսարինը որ մինչեւ այսօր ջղալին ցաւերու դէմ ճանչցուած դեղերուն ամենէն ազդեցիկն է:

Բացարձակապէս անվնաս՝ գերազանց դեղն է ան ակոսյի, գլխու, կիւ-գլխու միկրէն) զխտի սիւրբիէ) եւ ռի-

մարիզի եւ առհասարակ ամեն տեսակ ջղացաւորուողի, զորս ամենաարագ կերպով կը հանդարտեցնէ:

Մեքսարինը նմանապէս ազդու է լանձնարարելի է, մանաւանդ սկզբնաւորութեան երջանին՝ պաշտոնքան, կոստրոլի, հարբուխի եւ կրիքի պարագաներուն մէջ:

ԳՐՐՄԱՆՈՒԹԵԱՆ ԵՂԱՆԱԿԻ. — Չափահասներու օրը 1—3 քաշէ բաժակ մը ջուրի, լիմօնաժի եւ կամ որ եւէ բնական հեղուկի հետ, առնուազն նաւելի քան որդ ժամ առաջ:

ԴԻՏՈՂՈՒԹԻՒՆ. — Խոհեմութիւն է Սեւաթին չտալ 15 տարեկանէն վար տղոց:

Եւ զտեղի գլխաւոր ղեկաւորներուն մէջ Մեծախնակ վանատուն. — ԴԵՂԱՐԱՆ ՄՕՏԵՐՆ, Բերա

Ek 7: Nubar Tozan ve ona ait Modern Eczanesi'nin ilanı.

ՀԱՅ ՄԱՍՈՒԼԸ

ԵՒ ՀԱՄԱԶԳԱՅԻՆ ԺՈՂՈՎԸ

Հայ մամուլի ներկայացուցիչները
երէկ մասնաւոր նիստ մը գումարեցին
փաստաբան Պ. Պիւքիւճեանի գրասենեակը,
զբաղելու համար Վերջին Լուրի
մասին Համազգային ժողովի հրատարակած
հերքման հերքումը:

Ներկայ էին Տեառք Ե. Միսաքեան Ազատամարտ, Յով. Յակոբեան ժողովուրդի Ձայն, Ե. Զօփուրեան Երկիր, Ե. Թօլանեան Կալիօս, Մ. Սուրեան Առաւօս, Ս. Խորէն Երկուսաբքի, Ե. Օտեան Իգնատ Աղա, Մ. Շամսաճեան Ոսան, Յ. Պիւքիւճեան Իրաւագէտ:

Վերջին Լուրի կողմէ ներկայ էին Պ. Հրաչեայ Տէր Ներսէսեան և Ա. Տէր Յակոբեան: Այս առթիւ ընդունուեցաւ հետեւեալ բանաձեւը:

«Հայ մամուլի ներկայացուցիչները լիազուած ժողովի մը մէջ և նոյն ինքն Վերջին Լուրի խմբագրութեան հրաւերով քննեցին հայ և թուրք մերձեցման մասին ծագած թիրիմացութիւնը և միաձայնութեամբ հետեւալ եզրակացութեան յանդեցան:

1. Նկատելով որ Վերջին Լուրի խմբագրութիւնը անխորհրդաբար հրատարակելով հայ և թուրք մերձեցումի լուրը, անհարկի փութկոտութեան մը գոհ գացած է և թէ յիշեալ թերթի խմբագրութիւնը ընդունած է այս տեսակէտը, խնդիրը փակուած կը նկատէ:

2. Մինչդեռ Պատրիարքարանը պէտք էր գոհանար արդէն հրատարակուած հերքումներով և փակեր հարցը, Համազգային ժողովը անտեղի կերպով միջամտած է հայ մամուլին համար վարկարեկիչ պարսաւազիր մը հրատարակելով և աւելորդ յուզում պատճառելով:

ՀԱՅ ՄԱՍՈՒԼԸ

Հայ մամուլի ներկայացուցիչները

երէկ մասնաւոր նիստ մը գումարեցին

փաստաբան Պ. Պիւքիւճեանի գրասենեակը,

զբաղելու համար Վերջին Լուրի

մասին Համազգային ժողովի հրատարակած

հերքման հերքումը:

Ներկայ էին Տեառք Ե. Միսաքեան Ազատամարտ,

Յով. Յակոբեան ժողովուրդի Ձայն,

Ե. Զօփուրեան Երկիր,

Ե. Թօլանեան Կալիօս,

Մ. Սուրեան Առաւօս,

Ս. Խորէն Երկուսաբքի,

Ե. Օտեան Իգնատ Աղա,

Մ. Շամսաճեան Ոսան,

Յ. Պիւքիւճեան Իրաւագէտ:

Վերջին Լուրի կողմէ ներկայ էին Պ. Հրաչեայ Տէր

Ներսէսեան և Ա. Տէր Յակոբեան:

Այս առթիւ ընդունուեցաւ հետեւեալ բանաձեւը:

«Հայ մամուլի ներկայացուցիչները լիազուած ժողովի

մը մէջ և նոյն ինքն Վերջին Լուրի խմբագրութեան

հրաւերով քննեցին հայ և թուրք մերձեցման մասին

ծագած թիրիմացութիւնը և միաձայնութեամբ հետեւալ

եզրակացութեան յանդեցան:

1. Նկատելով որ Վերջին Լուրի խմբագրութիւնը

անխորհրդաբար հրատարակելով հայ և թուրք մերձեցումի

լուրը, անհարկի փութկոտութեան մը գոհ գացած է և թէ

յիշեալ թերթի խմբագրութիւնը ընդունած է այս տեսակէտը,

խնդիրը փակուած կը նկատէ:

2. Մինչդեռ Պատրիարքարանը պէտք էր գոհանար

արդէն հրատարակուած հերքումներով և փակեր հարցը,

Համազգային ժողովը անտեղի կերպով միջամտած է

հայ մամուլին համար վարկարեկիչ պարսաւազիր մը

հրատարակելով և աւելորդ յուզում պատճառելով:

Ek 8: Verçin Lur Gazetesi'nin Türk-Ermeni Teâli oluşumunu zamanından önce basına sızdırmasıyla ilgili olarak Ermeni basınının yaptığı toplantı haberi. (19 Mart - 1 Nisan 1920 tarihli Joğovurti Tsaynı Gazetesi).

ՆԵՐՔԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

ՀԱՅՆԻԹՈՒՐԲ ՄԵՐ ՁԵՑՈՒՄԻ ԶԸՐՈՅԻՆ ԱՂԲԻՒՐԸ. — Թերթերուն մէջ հրատարակուած հայեւթուրք մեր ձեցումի մը ձեռնարկներուն գորոյցին մասին. ժուռնալ s'Օրիան իր քաղած մասնաւոր տեղեկութեան համաձայն կ'ըսէ թէ՛ Հայոց Պատրիարքարանի գործակատար Համամեան էֆէնտին երբ ներքին գործերու նախարարին դիմեց Հանքէն եկած երկու հեռագիրները հաղորդելու համար, ներքին գործերու նախարար Հազիմ պէյ, ինչպէս նաեւ նոյն պահուն հոն ներկայ եղող Պէքիր Սամի պէյ փափաք յայտնած են երկու ժողովուրդներու միջեւ անկեղծ մերձեցումի մը համար: Հայոց ազգային խորհուրդը թէեւ տեղեակ եղած է այս փափաքին, բայց ոեւէ որոշում չէ տուած այդ մասին:

Ek 9: Verçin Lur Gazetesi'nin Türk-Ermeni Teâli oluşumunu zamanından önce basına sızdırmasıyla ilgili haber (4/17 Mart 17 Mart 1920 tarihli Joğovurti Tsayni Gazetesi).

Տպարան	100	400	200
Գրատեսչություն	100	200	100
Գրատեսչություն	100	200	100
Գրատեսչություն	100	200	100
Գրատեսչություն	100	200	100
Գրատեսչություն	100	200	100
Գրատեսչություն	100	200	100
Գրատեսչություն	100	200	100
Գրատեսչություն	100	200	100
Գրատեսչություն	100	200	100

ԳՐԱԳՐԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԳԵՂԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԳՐԱԳՐԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ
 Գրատեսչություն
 Գրատեսչություն
 Գրատեսչություն
 Գրատեսչություն
 Գրատեսչություն
 Գրատեսչություն
 Գրատեսչություն
 Գրատեսչություն
 Գրատեսչություն
 Գրատեսչություն

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԳԵՂԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԳՐԱԳՐԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ
 ՄԱՍԻՆ ԳՐԱԳՐԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ (ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԳԵՂԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԳՐԱԳՐԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ)

ՀԱՅԵԻԹՈՒՐԲԵՐԻՏԱՍԱՐԴԱՑ ՄՏԱԻՈՐԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐԱԿՑՈՒՅԻՒՆԸ

Կարապետեան Շրջանաւարտներու Միութեան կողմէ հետեւեալ ազգը դրկուած է մեզ հրատարակութեան համար.

Թէև կարգ մը խնդիրներու մասին խորհրդակցութիւններ կատարելու համար 1922 Դեկտ. 17ի կիրակի օրը Ընդհ. Ժողով մը գումարուեցաւ Բերա, Ասմալը Մէսհիտ, Թիւ 33, «Թիանա» պանդոկը գտնուող Միութեան կեդրոնատեղին մէջ, սակայն անդամներուն կարեւոր մէկ մասը մասնակցած չըլլալով այդ նիստին, ներկայ անդամներուն մեծամասնութեան քուէով, որոշուեցաւ ուրիշ օրուան յետաձգել Ընդհ. Ժողովին գումարումը որ տեղի պիտի ունենայ վաղը կիրակի, 24 Դեկտ. 1922, առտուան ժամը 11ին, միեւնոյն տեղը:

Ընդհ. Ժողովին նախորդ նիստին մէջ միաձայնութեամբ տրուած որոշման համաձայն, այս երկրորդ հրտւէրին չպատասխանողները պիտի կորսնցնեն իրենց քուէի և բողոքելու իրաւունքը և ի՛նչ որ ալ ըլլայ ներկաներու թիւը, խորհրդակցութիւնները պիտի շարունակուին և որոշումներ պիտի տրուին:

Օրակարգ

1. Բարեփոխուած կանոնադրին համաձայն, ընտրութիւն պատուակալ նախագահի, և ընդհանուր քննիչի.
2. Վարչական Ժողովին պահած անդամներու տեղ նորերու ընտրութիւն.
3. Ընդհ. Ժողովին կողմէ քննութիւն բարեփոխուած կանոնադրի.
4. Սորհրդակցութիւն Միութեան յառաջդիմութեան ու զարգացման մասին անդամներուն կողմէ եղած առաջարկներուն մասին.
5. Ընդհ. Ժողովին կողմէ պետք ներկայացուած պարագային՝ քննութիւն Վարչական Ժողովի դործառնութեանց և հաշիւներուն:

Օրակարգին մէջ գտնուող խնդիրներու մասին ո՛ր և է բաղձանք կամ առաջարկ ունեցող յարգելի անդամները պետք է որ Ընդհ. Ժողովի գումարումէն առ առաւելն մինչև 24 ժամ առաջ գրաւորապէս տեղեկութիւն հաղորդեն Վարչական Ժողովի նախագահութեան:

* * Կարապետեան Շրջանաւարտներու Միութեան բնական անդամներն ըլլալով հանգերձ, մինչև հիմա չարձանագրուող Կարապետեան Լիստէի շրջանաւարտները և բոլոր նախկին աշակերտներէն կը խնդրուի մինչև 1922 Դեկտ. 24 կիրակի օր դիմել Բերա, Ասմալը Մէսհիտ, Թիւ 33, «Թիանա» պանդոկը, Միութեան կեդրոնատեղին:

Ek 11: Garabetyan Okulu Mezunları Derneği tarafından 23 Aralık 1922 tarihli Joğovurti Tsayını Gazetesi'ne gönderilen, toplantı tarihini ve gündem maddelerini açıklayan ilan.

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՏԵԼԵԳՐԱԿՐԱԿ 1922

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՏԵԼԵԳՐԱԿՐԱԿ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՏԵԼԵԳՐԱԿՐԱԿ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՏԵԼԵԳՐԱԿՐԱԿ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՏԵԼԵԳՐԱԿՐԱԿ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՏԵԼԵԳՐԱԿՐԱԿ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՏԵԼԵԳՐԱԿՐԱԿ

TELEGRAMS

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՏԵԼԵԳՐԱԿՐԱԿ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՏԵԼԵԳՐԱԿՐԱԿ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՏԵԼԵԳՐԱԿՐԱԿ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՏԵԼԵԳՐԱԿՐԱԿ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՏԵԼԵԳՐԱԿՐԱԿ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՏԵԼԵԳՐԱԿՐԱԿ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՏԵԼԵԳՐԱԿՐԱԿ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՏԵԼԵԳՐԱԿՐԱԿ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՏԵԼԵԳՐԱԿՐԱԿ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՏԵԼԵԳՐԱԿՐԱԿ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՏԵԼԵԳՐԱԿՐԱԿ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՏԵԼԵԳՐԱԿՐԱԿ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՏԵԼԵԳՐԱԿՐԱԿ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՏԵԼԵԳՐԱԿՐԱԿ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՏԵԼԵԳՐԱԿՐԱԿ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՏԵԼԵԳՐԱԿՐԱԿ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՏԵԼԵԳՐԱԿՐԱԿ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՏԵԼԵԳՐԱԿՐԱԿ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՏԵԼԵԳՐԱԿՐԱԿ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՏԵԼԵԳՐԱԿՐԱԿ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՏԵԼԵԳՐԱԿՐԱԿ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՏԵԼԵԳՐԱԿՐԱԿ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՏԵԼԵԳՐԱԿՐԱԿ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՏԵԼԵԳՐԱԿՐԱԿ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՏԵԼԵԳՐԱԿՐԱԿ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՏԵԼԵԳՐԱԿՐԱԿ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՏԵԼԵԳՐԱԿՐԱԿ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՏԵԼԵԳՐԱԿՐԱԿ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՏԵԼԵԳՐԱԿՐԱԿ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՏԵԼԵԳՐԱԿՐԱԿ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՏԵԼԵԳՐԱԿՐԱԿ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՏԵԼԵԳՐԱԿՐԱԿ

ՆԱԳԻՐԵՆԻ ԼՈՒՐԵՆ

ԹՈՒՐԿԵՆԻ ԿԱՅ ՄԻՈՒԹԵԱՆ ՀԵՆՈՒՅԻՐԸ ԸՍՄԷԹ ՓԱՇԱՅԻ.—Թուրքեհայ Մտաւորական Ընկերութիւնը նեաեւեալ հեռագիրը ուղղած է Լոզան, թուրք Ա. պատուիրակ Ըսմէթ փաշայի.— «Թուրքիոյ Հայերը, որոնք ուրիշ փափաք չունին, եթէ ոչ մեր հայրենիքին մէջ թուրք տարրին հետ միենոյն հայրենասիրական ղաացումներով ու կատարեալ բարեկամութեամբ ապրիլ, երեք տարի առաջ Պոլսոյ մէջ կազմած էին «Հայեւթուրք Մտաւորական» ընկերակցութիւն մը: Երկրին ամենէն հեղինակաւոր Հայերը իր մէջ բովանդակող այդ Ընկերակցութեան վարչական Խորհուրդը Ընդհանուր Ժողով մը գումարած է 338 Դեկտ. 24ին, ու հոն իբր օրինաւոր վաւերացուցած է սա որոշումը թէ Ձեր բարձր առաջնորդութեամբ միայն հայկական իրաւունքները կրնան պաշտպանուիլ, որոնցմով կը շահագրգռուի Լոզանի Խորհրդաժողովը: Իր նիստերուն մէջ միաձայնութեամբ որոշում տուած է իր ջերմագին շնորհաւորութիւնները յայտնել Ձեր Բարձրապատուութեան որ յայտարարած է թէ հայ տարրը իր ուզած բարօրութիւնը պիտի կրնայ գտնել Թուրքիոյ Ազգ. Մեծ Ժողովին կողմէ կառավարուած թուրք հայրենիքին ամէն կողմերը: Իյս պարագան հղորդուած է Ազգ. Մեծ Ժողովի Պոլսոյ ներկայացուցչութեան»

Ek 12: Türk-Ermeni Teâlî Cemiyeti'nin Lozan'da bulunan Türk delegesi başkanı İsmet Paşa'ya çektiği telgrafla ilgili haber (30 Aralık 1922 tarihli Joğovurti Tsaymı Gazetesi).

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԳԵՂԱՐԱՆՈՒԹՅԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆԻ ԿԱՌԱՅՈՒՄԻ ԿԵՆՏՐՈՆԻ ԿԱՌԱՅՈՒՄԻ
TELEPHONE VERBA 402

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԳԵՂԱՐԱՆՈՒԹՅԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆԻ ԿԱՌԱՅՈՒՄԻ ԿԵՆՏՐՈՆԻ ԿԱՌԱՅՈՒՄԻ
TELEPHONE VERBA 402

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԳԵՂԱՐԱՆՈՒԹՅԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆԻ ԿԱՌԱՅՈՒՄԻ ԿԵՆՏՐՈՆԻ ԿԱՌԱՅՈՒՄԻ
TELEPHONE VERBA 402

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԳԵՂԱՐԱՆՈՒԹՅԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆԻ ԿԱՌԱՅՈՒՄԻ ԿԵՆՏՐՈՆԻ ԿԱՌԱՅՈՒՄԻ
TELEPHONE VERBA 402

ՆԵՐՔԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

ՔԷՄԱԼ ՓԱՇԱՅԻ ՊԱՏԱՍԻԱՆԸ ՀԱՅԵՐԹՈՒՐՔ ԸՆԿԵՐԱԿՑՈՒԹՅԱՆ

Թուրքիոյ Ազգ. Մեծ Ժողովի նախագահ և վերին հրամանատար Մուսթաֆա Քեմալ փաշա հետեւեալ պատասխանը ղրկած է Թուրքիայ Մտաւորական Ընկերակցութեան կողմէ իրեն ուղղուած գրութեան.

«Շատ գոհ մնացի ու զգածուեցայ անձիս և Թուրքիոյ Ազգ. Մեծ Ժողովի կառավարութեան հանդէպ ցոյց տրուած բարեկամական ղգացումներէն ու կապակցութենէն, զոր ցոյց տուած է ձեր Ընկերակցութիւնը, նպատակ ունենալով թուրքիայ տարրերու յիշեւ իրական բարեկամութեան յարատեւումին աշխատել, ուսումնական ու գիտական ջանքեր թափել, կը յայտարարեմ թէ արտաքին ու ներքին գրգռութիւններէ և հրապուրանքներէ ընտու չաղղուող երիտասարդներ, երբ ճշմարիտ հայրենակցի զգացումներով տոգորուած են, ու ջանքեր կը թափեն երկրին փրկութեան ու երջանկութեան, և ուսումնական ու գիտական բաներու համար, այդպիսի Երիտասարդներ միշտ աջակցութիւն ու պաշտպանութիւն պիտի գտնեն հայրենիքին կապուած ու բարեկամ ամէն անձէ: Յաջողութիւն մաղթելով, կը յանձնարարեմ որ երիտասարդ ընկերները Արեւելեան խնդրի անուան արակ դարերէ ի վեր եղած ամէն սեռակարողներն միջամտութեան գաղափարներէն հրաժարին, ու Թուրքիոյ անկեղծ հայրենասէրներ ըլլան:»

Ek 13: Mustafa Kemal Paşa'nın Türk-Ermeni Teâlî Cemiyeti'ne cevabı. (1 Ocak 1923 tarihli Joğovurti Tsaymı Gazetesi).

ԲԵՐԱՅԻ ԿԱՌԱՎԱՐԻՉ Ե. Վ. ԱՍԸՄ ՊԵՏԻ ՀՈՎԱՆՁԱՌՈՐՈՒԹՅԱՆ ՆԵՐՔԵԻ Ի Պ Ա Տ Ի Ի

ԹՈՒՐՔԵԿԻՆԻ ԲԱՐՁՐԱՑՄԱՆ ՄԻՈՒԹԵԱՆ

ԱՆՆԱԽԸՆԹԱՑ ՇՔԵՂ ՑԵՐԵԿՈՅԹ - ԵՐԵԿՈՅԹ

ԹԷՓԷ ՊԱՇԻԻ ԹԱՏՐՈՆԻՆ ԵՒ ՊԱՐՏԷՂԻՆ ՄԷՋ

20 Մայիս 923 ԿԻՐ. ԿԵՍ ՕՐԵ ՎԵՐՅ ԺԱՄՆ 3ԷՆ 12

Յայտագիրը ի մէջ այլոց կը պարունակէ.

Ա. ՎԵՆ. Խալիֆային կողմէ շնորհուած Պալատան Արեւելեան և Արեւմտեան նուագախումբերուն մասնակցութիւնը:

Բ. Թուրքեկայ Բարձրացման Միութեան ֆանֆարը:

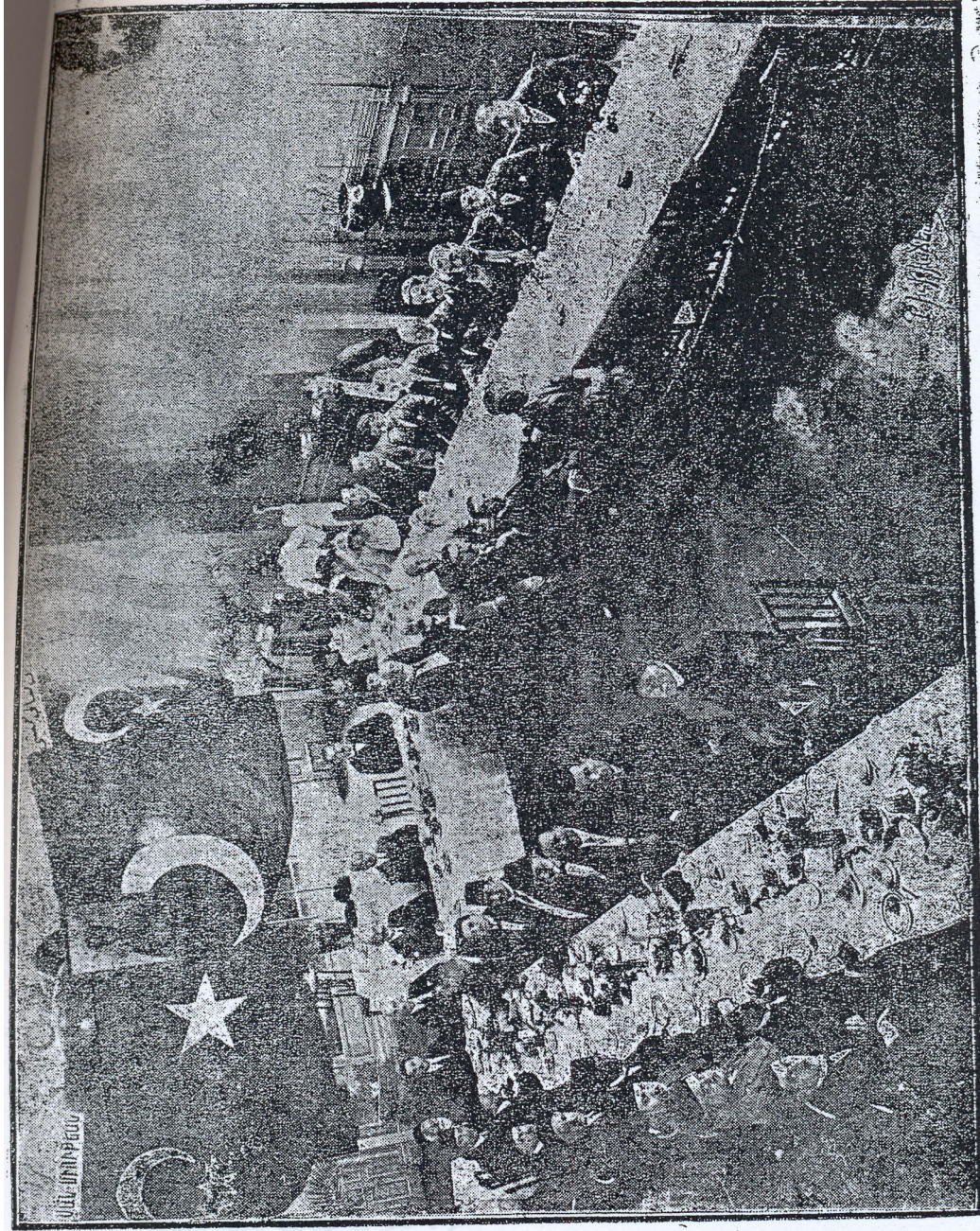
Գ. Բանախօսութիւն:

Դ. Թատրոն:

Ե. Պարատէղի սիրուն լանկնկալներ:

Զ. Հրախաղութիւն ևն. ևն.:

Ek 14: Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti'nin 20 Mayıs 1923 tarihinde Tepebaşı Tiyatrosu ve bahçesinde gerçekleştireceği kabul ile ilgili ilan. (20 Mayıs 1923 tarihli Joğovurti Tsayını Gazetesi).

ՔՈՒՐԿԵՆԻ ԶԱՅ ԲԱՐՁՐԱՅԻՄԱՆ ՄԻՈՒԹԱՆ ԵՐԷՎԱՆԻ ՔԵՆՏՐՈՆԻ ՔՈՒՐԿԵՆԻ ՄԷՋ

Ek 15: 21 Temmuz 1923 tarihli Verçin Lur Gazetesi'nde yayınlanan, 20 Temmuz 1923 tarihinde gerçekleştirilen Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti'nin çay partisinden bir fotoğraf.

ایلر پ

۱۸ اگوستی ۱۹۲۰ - قازان کونفرانس - بوسنیو
ملی، جلدی ۷ - بوسنیو، کونفرانس
ادارستانه: کونفرانس بوسنیو، بوسنیو
نمبر نومبرس: ۲۲۹ - قازان کونفرانس
نمبر ۳ - بوسنیو

نمبر ۲

خبرلر

ارمنیلر تماماً تورک اولمق ایسته یورلر مش!

دون عصمت پاشا طرفندن قبول ایدیلن ارمنی - تورک تمالی جمعیتی رئیس
بر عرضیه تقدیم ایتش و جوتون ارمنیلرک لوزان معاهده سنده کی اقلیتلره
مائد احکامی رد ایتدکلرینی سویله مشدر .

آقره ، ۱۷ (بخار مخصوصزدن) - تورک - ارمنی تمالی جمعیتی رئیس عمر عزیز بک
بوکوف (دوه) خارجیه وکالتنده باش وکیل عصمت پاشا طرفندن قبول ایلش و تورکیا ارمنیلری
نامنه بر عرضیه تقدیم ایتشدور . عمر عزیز بک ارمنیلرک بوتون تشکیلات روحانی ، جسمانی
ومیلاری ایله متدا لوزان معاهده سنده کی اقلیتلره مائد احکامی رد ایدرک نمایه تورکلی قبول
ایله مخصوصنده کی تشکیلی ایتاح ایتشدور .

«توله ن» شرکتک یکی تکلیفاتی

آقره ، ۱۷ (بخار مخصوصزدن) - موسیو «توله ن» بوکوف (دوه) معینی ایله برلکده
شهر امانته کلرک شهر امینی حیدر بکی زیارت ایتش و قبول ایدیلدیجه بکی بعض تکلیفلرده
بولمشدور . ازلجه امانته آقره رایجانه بوزده ایسنی کیمیه چکی ایدیلدیله الفاسی، شرکتنه بوزده
ایتنش برنه بکری نام و برله سنه بدل کشف ایله بدل تحققی آراسنده کی فریکه بوزده اولدی
ایشدور . حیدر بک حکومتله نامسده بولمق
ایتمه دارن (بوکوف)

Ek 16: 18 Ağustos 1340 (1924) tarihli İleri Gazetesi'nde yer alan "Ermeniler tamamen Türk olmak istiyorlarmış!" başlıklı haber.

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԱՐԽԱՆԱԿԻ ԱՊՐԱՆՆԵՐԻ ԱՐԽԱՆԱԿԻ ԵՐԿՐԱՆՆԵՐԻ ԿՈՄԻՏԵ

خطه باقر سرقا، ۱۰
کورد ۱ ټک اوغلی ۱۲۷

مشارف اذکار

پرس ارشدی سیاسی سرقا
۱۲۷ ټک اوغلی ۱۲۷

ՄԱՐՄԱՐԱ

Հիւճուարի
15
ԱՊՐԻԼ 1926
MARMARA
Journal Quotidien Arménien
KALATA, RUE BILAL No 15
CONSTANTINOPLE
Téléphone: PBA 027

ԹՈՒՐԿ ԵՒ ՀԱՅ ՄԻՈՒԹԵԱՆ ԴԻՄՈՒՄԸ

ՀՅՅԵՐԸ ԿՐՆԱՆ ԳՐՈՒՍԱ ԵՒ ԵՍԼՈՎԱ ԵՐԹԱԼ

Երէկ հեռուէն լը հեռագիրը ստացանք էնկիւրիէն . —

Էնկիւրի, 13. — Մեր մասուցած հանրագրութիւնը մեր Հանրապետական կառավարութեան կողմէ լաւ ընդունելութիւն գտած է: Արտասովոր կերպով լաւ ընդունելութեան արժանացանք: Ներքին գործակարգիւնը հարկ եղած հրամանները արտաւ կուտակելութեանց, որ Հայերը կարենան առայժմ մինչեւ Պրուսա, Եւրպա և Եւքաճըզ ուղեւորել ազատօրէն: Հայոց նախաձեռնութեամբ անգի ունեցած այս թայլատութեանն Յայերն ու Հրեաներն ալ պիտի կրնան օգտուիլ: Խոստացուած է թէ, Հայերը առկաւին շատ մը թոյլատուութիւններու պիտի արժանանան, քանի՛ Յոյս առնիրենց բարի մատուցութիւնները:

Sofp. Եաղուպ
Վեգիր օղու Էօմեր Ազիզ

Ek 17: Ermenilerin Bursa ve Yalova'ya gidebilecekleri konusunda izin verildiğini bildiren, altında Dr. Yağub ve Veziroğlu Ömer Aziz imzalı telgraf. (15 Nisan 1926 tarihli Marmara Gazetesi).

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳԱՅԵՐԻ ԿՈՄԻՏԵ

Հայաստանի Գայերի Կոմիտեի Կենտրոնը
 Կոնստանդուպոլիս, Բերսեհի փողոցի 27 համարը

ՊՐԻՆՏՆԵՐԻ ԿՈՄԻՏԵ

Պրինտների Կոմիտեի Կենտրոնը
 Կոնստանդուպոլիս, Բերսեհի փողոցի 27 համարը

Հեռագրային համարը 927

مصارفنا
ՄԱՐՄԱՐԱ

ՈՒՐՐԱՔ

21

ՄԱՅԻՍ 1926

MARMARA
 Journal Quotidien Arménien
 GALATA, RUE BILLOIR No. 10
 CONSTANTINOPLE
 Téléphone: PÉRA 027

**ՏՕՔԹ. ԵԱՂՈՒՊԵԱՆԻ
 ՆՈՐ ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ**

«ՆԱԽԱԿՐԹՈՒԹԻՒՆԸ ԹՈՒՐԲԵՐԵՆՈՎ ԸՆԵԼՈՒ Է»

Տօքթ. Եաղուպեան հետեւեալը յայտարարած է «Ազգամ»-ը, որ այս առթիւ հրատարակած է նաեւ անոր լուսանկարը.

— «Հայերը երկու բան կ'ուզեն.— 1. Թուրքի մը նման թուրք ըլլալ: 2. Ապահովել որ այլեւս թերթերու մէջ չգործածուի սա «դաւաճան հայ» բացատրութիւնը: Այլեւս մէկ կողմ դէնք անցեալ օրերը, եւ իբրեւ եղբայր ապրինք: Ափ մը Հայեր խառնուած կան թրքութեան մէջ, որ բազմաթիւ անգամներ հաստատած է իր ազնուականութիւնը: Այդ ափ մը Հայերը կ'ուզեն թուրք, այն ալ կատարեալ թուրք ըլլալ:

Կարգ մը խնդիրներ կան, որ անյետածգելի են: Նախ Պատրիարքարանը այլեւս միայն կրօնական գործերով զբաղելու է, եւ խառնուելու չէ աշխարհիկ հարցերու: Բազ. Ժողովը պիտի կազմէ իրաւագէտներէ բաղկացեալ մարմին մը, որ պաշտօն պիտի ունենայ ապահովել մեր դպրոցներուն եւ որբանոցներուն մատակարարութիւնը: Այս տեսակ աշխարհիկ հաստատութիւնները պիտի անջատուին Պատրիարքարանէն եւ աշխարհական մարմինի մը միջոցաւ պիտի կառավարուին: Արդէն իրաւագէտներու այդ յանձնաժողովը պիտի խմբագրէ նաեւ մեր հիմնական կազմակերպութեան կանոնագիրը, որ կառավարութեան պիտի մատուցուի: Եւ օրպէս զի այս կանոնագիրը ընդունելի ըլլայ, հայ իրաւագէտները եւ երեւելիները շատ պիտի աշխատին անոր վրայ:

Կատարուելիք գործերը սահմանափակ են.— Բազ. Ժողովը բաժնուելու է Պատրիարքարանէն, լեզուին ուժ տալու է, եւ հայ վարժարաններու մէջ նախակրթութիւնը թուրքերէնով կատարելու է: Բազ. Խորհուրդներն են որ պիտի վարեն դպրոցները:

Պատրիարքարանի Բազ. Ժողովը, որուն մէջ վստահելի անդամներ կան, պէտք է նկատի ունենան թէ, կառավարութիւնը արելի մեծ-թոյլ տուութիւններ պիտի ընէ մեզի, երբ վստահ ըլլայ մեր բարեացակամութեան մասին: Առաջ Հայերը մինչեւ Պօսթաւնը չէին կրնար երթալ. մինչդեռ հիմա կրնան մինչեւ Պրուսա, Եալովա եւ ուրիշ զբօսավայրեր երթալ»:

Ek 18: Dr. Yağubyan'ın Ermeni okullarında İlköğretimin Türkçe olması konusunda Akşam Gazetesi'ne verdiği beyanat (21 Mayıs 1926 tarihli Marmara Gazetesi).

كچ قالدیلر!

تورك - ارمني عئادتني اولورني ايمش ؟

مشروطيت منساب تشكل ايدن ارمني سياسي فراملرينك شوم فماليتلرندن بالذات ارمني هصرينك كوردني ضرر و فلاكتي نظر اتباهه آلائي برطاق اسني ازمينلرگ نوركاره ارمني لر آره سندهي قديم عئادت و مناسبي تايس ايتك و فرنه نامي التنده افراض خصوصيه به خدمت ايدن شصملرگ عئادت مضروسنه نهايت ورمك مقصديه (تورك - ارمني عئادت جيتي) نامي التنده برجهيت تشكيله فرار و بردكارى سويه نيامگده در .

جميته بو غايهني قبول ايدن ازمينلو ايله نوركارنده بعض ذواتك اشتراكي ايجون كتبتلده بولونيله ايمشي .

نوحه افكاره — اوج سندهن بوي بو اسني ارمني لرگ عقاري صجبارده ابدى بوكته ازمينلرگ بايدارني شيمدى اونوندى صا نوردلر ؟

اسني ارمني لرگ تصدلي اكلاشيلورده اونلر ، اوج سنده بزم دشمنق كوستون كنج ارمني لرگ بايدارني اونوندى بومق ، تورك مظفرينده صوكره اونك بوزينه كولك ايمسته بوردل . نقطه بوايكي بوزيليك هيچ برتورك و مسلمان قاناياجدور .

(تورك - ارمني عئادت جيتي) نه هيچ برتورك و مسلمان كيرمه به جكدور . اكر بو جميته كيم صركه صافدلر بولونورسه اونلر شيمديدن محول بربده رزه بوندن صوكره ارمني لرگ ساخته عئادته احتياجهر بوندور .

چونكه بيا بوردور كه تورك فلاكته اوغرا نيجه باشده كنجارني اولق اوزوره بونون ارمني لر هاب مزه دونه جك ، توك مظفر اولونجه ، اونلرگ برنه اشتبار ارمني لر ميدانه چيازق بزي افغال ايتك ايمسته جكدور . تورك شيمدى به ادر چوق الداندى ، ارتق الداعامفه مزم ايمشدر .

الذات اول صوالفت .

سرمري اوانك ائاده وليك

ميدان راسطه : اشجار ، نوزن ، مزل سويك
هراب كرس : اشجار ، نوب الكو ، عيون ، اشجار ، ٢٠

داريلوي	٩	١٣٢١
چما	٧٧	١٣٢٠

١٣٢١
١٣٢٠
١٣٢٠

توتيه مده ايل اوزون و عكوب
سر عزم كتبت گونديليلر .

مسئول الاشجار فرقه

دوج الرميان اولون ايله ايلر . ايله
صدرياشند سركت بون اوزون .

لشمس هر بوزه . . . ايله ارمني لرگي سته . . . ٤٩٧ - ٢٥٢٥

لندره راليو (بالاشينيه) . . . ١٠٠٠ . . . ٧٠٠

ساعت	١٠	١١	١٢	١٣	١٤	١٥	١٦	١٧	١٨	١٩	٢٠
ساعت	١٠	١١	١٢	١٣	١٤	١٥	١٦	١٧	١٨	١٩	٢٠

Ek 19: 27 Teşrinievvel 1338 tarihli Tevhid-i Efkar Gazetesi'nde yer alan ve Türklerle dostluk konusunda Ermenileri geç kaldıkları için eleştiren “Geç Kaldılar” başlıklı yazı.

ՅԵՂՐԵՆԵՅ
 HEKIMIANI DE CONSTANTINOPLE
 Կոնստանդուպոլիսի ՅԵՂՐԵՆԵՅԻ
 ԿՐԻՍՏՈՍԻԱՆՆԵՐԻ
 Հասցիս Յեղի Փողոցի, Ե. ք. 10 Հեռ. Բ. 462

HAGHTANAK
 Hebdomadaire Arménien
 Propriétaire: GARABED N. MAKASDJIAN
 Près du Tunnel Rue Billor Eski Pousa Houn
 Téléphone: Fica 452
 Galatia Constantinople

ՅԵՂՐԵՆԵՅ

«**ՍԱՏՆԱՅ**»
 سانس، اقتصادي، ايتشاش ارميني، هفتايي
 سانس ايتشاش : ارميني، اقتصادي
 هفتايي، اقتصادي، ايتشاش ارميني، سانس

Տպարանը գտնվում է Կոնստանդուպոլիսի Յեղի Փողոցի, Ե. ք. 10 Հեռ. Բ. 462

Թիվ	214	Վերջին	214
Թիվ	200	Վերջին	150
Թիվ	49	Վերջին	25
Թիվ	5	Վերջին	2

ՎԵՐՁԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

ՃԾՄԱՐԻՏ ՀԱՅԵՐԸ ԶԱՅՐԱՅԱԾ ԵՆ

ԱՐԴԵՆ ՀԱՆՏԱՑՈՂ ՉԿԱՐ ՈՐ
 ՀՅՅԵՐԸ ՓՈՔՐԱՄԱՍՆՈՒԹԵԱՆՑ ԻՐԱՒՈՒՆՔՆԵՐԸ
 ՊԻՏԻ ՀՐԱԺԱՐԻՆ

Վերջինից խորագիրներուն ապկ երէկ իրիկուան «Սոն Սաաթ» կը գրէ. —

Երէկ գրած էինք թէ Թուրքիայ Բարձրացման Միութեան քարտուղարը կուսակալին այցելելով յայտարարած է որ Հայերը մտադրութիւն ունին հրաժարելու Լօզանի դաշնագրին համաձայն իրենց տրուած փոքրամասնութեանց իրաւունքներէն: Սակայն, մենք աւելցուցած էինք թէ յուսալի չէ որ Հայերը այդ մտադրութեան համամիտ ըլլան: Արդարև շատ մը Հայեր, որոնց հետ շփման մէջ գտնուեցանք, մեր համոզումը կ'ամրապնդեն ու կ'ապացուցանեն թէ անոնք տակաւին կը պահեն իրենց մտայնութիւնը: Հայերը երբեք մտքերնուն չեն անցըներ փոքրամասնութեանց իրաւունքներէն հրաժարիլ, և նոյն իսկ կը զարմանան թէ այդպիսի մտադրութիւն մը յայտնուած է: Մենք շատ լաւ գիտենք մեր Հայ հայրենակիցներուն ի՞նչ ըլլալը, և կը կռահենք թէ անոնք ի՞նչ գաղափար ու բաղձանք կը սնուցանեն իրենց մէջ: հակառակ արտաքին բոլոր ցոյցերուն: Անոնք բուռն յարձակումներ կը գործեն Թուրքիայ Բարձրացման Միութեան վրայ ու լրագրողներն ալ կը քննադատեն զայն:

Ek 20: 10 Ağustos 1925 tarihli Hağtanak Gazetesi'nin Son Saat Gazetesi'nde aktardığı “Gerçek Ermeniler Kızgın- Zaten Ermenilerin Azınlık haklarından vaz geçeceklerine inanan yoktu” başlıklı haber.

ՅՈՒՐԲ ԵՒ ՀԱՅ ՄԻՈՒԹԻՒՆԸ
Թուրք և Հայ Միութեան կողմէ
երէկ Պատրիարքարան գացին Տօք.
Եղուպեան և Պ. Հ. Անդրէասեան,
ու տեսակցեցան վարչութեան հետ:
Ինչպէս յայտնի է, խնդիրը կը
դառնայ հանրագրութեան մը օտարագրուելուն շուրջ: Տօքթ. Եղուպեան յանձնարարեց որ հրահանգ արուի թեղ. Խորհուրդներուն, որպէս զի այդ հանրագրութիւնը տարագրել տան եկեղեցի եկող Հայերու:
Սօսակցութիւնները մինչեւ ուշ ատեն շարունակուած են:

Ek 21: Ermenilerin azınlık haklarından vazgeçtiklerini gösteren feragat mazbatasının imzalanması ile ilgili olarak Dr. Yağubyan ve H. Antreasyan'ın Patrikhaneye gidişini bildiren haber. (18 Mart 1926 tarihli Marmara Gazetesi).

KAYNAKLAR

KİTAPLAR

ANDONYAN, Aram. **Badgerazart Intartsak Badmutyun Balkanyan Baderazmin [Balkan Harbinin Resimli Geniş Tarihi]**. cilt V. O. Arzuman Basımevi. İstanbul, 1913.

ARTINIAN, Vartan. **Osmanlı Devleti'nde Ermeni Anayasası'nın Doğuşu 1839-1863**. Çeviren Zülal Kılıç. Aras Yayıncılık. İstanbul, 2004.

AZADYAN, Toros. **Dadyan Sülalesi ve Tanınmış Simaları**. Varol Matbaası. İstanbul, 1952.

----- **Jamanak 40. Yıl Hatırası 1908-1948**. Becid Basımevi. İstanbul, 1948.

AZADYAN T. -M.Koçunyan. **Armağan Türkiye Cumhuriyeti 15. Yıl Dönümü** [y.y]. İstanbul, 1938.

Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar. Cilt 19. Ankara, 2001.

Azkayin Sahmanatrutyun Hayots [Nizamname-i Milleti Ermeniyan]. Zare B. Berberyan Basımevi. İstanbul, 1908.

BEYDİLLİ, Kemal. **II. Mahmut Devrinde Katolik Ermeni Cemaati ve Kilisesi'nin Tanınması (1830)**. Harvard Üniversitesi, 1995.

ÇAMÇYAN, P. Mikayel. **Hayots Badmutyun** [Ermeni Tarihi]. cilt II. Pietro Valvaziani Basımevi. Venedik, 1785.

DER YEĞYAYAN, Zaven (Başepiskopos). **Badriarkagan Huşeris Vaverakirner yev Vıgayutyunner [Patriklik Anılarım Belgeler ve Tanıklıklar]**. Nor Asdğ Matbaası. Kahire, 1947.

ERGİN, Osman Nuri. **Türkiye Maarif Tarihi**. cilt I-2. Eser Matbaası. İstanbul, 1977.

GENCER, Ali İhsan - Sabahattin ÖZEL. **Türk İnkılâp Tarihi**. Der Yayınları. İstanbul, 2001.

GOSDİKİYAN H. - H. Silvanyan. **Hay Barperagan Mamuli Madenakrutyun** [Ermeni Periyodik Yayınlar Bibliyografyası]. Erivan, 1970.

HANESYAN, Mardiros. **Haryur Kisan ve Hink Amya Hopelyan Perayi S. Yerrortutyun Yegeğetsvo 1807-1932** [Pera S. Yerrortutyun Kilisesi'nin 125. Yıl Jübilesi]. Selamet Matbaası. İstanbul, 1932.

Istepan H. Gurdikyan Biyografik Çizgiler. Taniel Hovhannesyan Matbaası. İstanbul, [t.y].

KOÇAŞ, Sadi. **Tarih Boyunca Ermeniler ve Türk-Ermeni İlişkileri**. Altınok Matbaası. Ankara, 1967.

KÖMÜRÇİYAN, Eremya Çelebi. **İsdambolo Badmutyun [İstanbul Tarihi]**. cilt I. Viyana, 1913.

MENEVİŞYAN, P. Kapriyel. **Azkapanutyun Aznıvagan Zarmin Düzyants**. [Asil Düzyan Ailesinin Hikayesi]. Mehitarist Basımevi. Viyana, 1890.

MÜCELLİDOĞLU, Ali Çankaya. **Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler**. Mars Matbaası. Ankara, 1968.

PAMUKÇİYAN, Kevork. **Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar - Zamanlar, Mekânlar, İnsanlar**. cilt III. Aras Yayıncılık. İstanbul, 2003.

----- **Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar - Biyografileriyle Ermeniler**, cilt IV. Aras Yayıncılık. İstanbul, 2003.

SİMEON, **Tarihte Ermeniler 1608-1619**. çeviri Hrand. D. Antreasyan. Çivi yazıları. İstanbul, 1999.

TANÖR, Bülent. **Kurtuluş Kuruluş, Çağdaş Matbaacılık ve Yayıncılık**. İstanbul, 2000.

TUĞLACI, Pars. **Osmanlı Mimarlığında Batılılaşma Dönemi ve Balyan Ailesi**. İnkılap ve Aka Yayınevi. İstanbul, 1981.

----- **Dadyan Ailesi'nin Osmanlı Toplum, Ekonomi ve Siyaset Hayatındaki Rolü**. Pars Yayıncılık. İstanbul, 1993.

Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti Nizâm-nâme-i Esâsîsi. Cihan Biraderler Matbaası. İstanbul, 1339-1341.

URAS, Esat. **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**. Yeni Matbaa. Ankara, 1950.

YARMAN, Arsen. **Osmanlı Sağlık Hizmetlerinde Ermeniler ve Surp Pırgıç Ermeni Hastanesi Tarihi**. Surp Pırgıç Ermeni Hastanesi Vakfı Yayınları. İstanbul, 2001.

ZARTARYAN, V. K. [derl], **Hişadagaran** [Anı Kitabı]. cilt II. V. ve B. Zartaryan Kardeşler Matbaası. İstanbul, 1911.

SÜRELİ YAYINLAR

A-Makaleler

ALBOYACIYAN, Arşak. “Azkayin Sahmanatruytyunı, İr Dzakumı Yev Girargutyunı”, [Milli Nizamname, Başlangıcı ve Tatbiki], **Intartsag Oraytsuyts Azkayin Hivantanotzi-1910** [Ermeni Hastanesi Kapsamlı Takvimi-1910]. H. Mateosyan Basımevi. İstanbul. 1910, s.76-528.

ASADUR, Hırant. “Gosdantnubolso Hayerı Yev İrentz Badriarknerı” [İstanbul Ermenileri ve Patrikleri]. **Intartzag Oratzuytz Azkayin Hivantanotzi** [Ermeni Hastanesi Kapsamlı Takvimi]. Der Minasyan Matbaası. İstanbul, 1901, s.77-258.

DER-YEĞYAYAN, Başepiskopos Zaven, “Antranik Gontak Amen. S. Badrairk Hor” [Patrik Hazretlerinin İlk Genelgesi], **Dacar**, sayı:13. İstanbul, 1914.

GENCER, Ali İhsan. “İhtilâlcı Ermeniler’in -Kaza İhtilâl Teşkilatı-Talimatnâmesi”. **Tarih Enstitüsü Dergisi**. Hatıra Sayısı. Sayı: 13 (1987), s.577-606.

“Badriarkutyun Hayots Turkiyo”, **Intartsag Oraytsuyts Azkayin Hivantanotzi-1924 (Ermeni Hastanesi Kapsamlı Takvimi-1924)**, H. Mateosyan Basımevi. İstanbul, 1924. s. 37-41.

KÜRŞAT, Cengiz. “Türk-Ermeni Taali (Dostluk) Cemiyeti”. **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**. Cilt XIII. Sayı: 77-78, .s. 17-20.

LAPÇİNCİNYAN, Teotoros. **Teotik Yıllığı 1912**, V. ve H.Der Nersesyan matbaası. İstanbul, 1912.

MESROB Kevork. “Hayrı Arvestneru Daradziç” [Zanaatları Yayan Ermeniler]. **Hayrenik Dergisi**, New York, Sayı: 5. Mart 1925.s.121-126.

ÖZEL, Sabahattin. “Meis Adası ve Başlangıçtan Günümüze Meis Sorunu”. **Silahlı Kuvvetler Dergisi**. İstanbul, Sayı:345. Temmuz 1995. s. 3-8.

-----“Balkan ve Birinci Dünya Savaşları Arasındaki Dönemde Osmanlı Devleti Rusya İlişkileri”, **Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, İstanbul, 1998. s.237-256.

PAMUKÇİYAN, Kevork. “Türk Devleti ve Kültürüne Ermenilerin Hizmetleri”. **Şoğagat**, Sayı: 2 (Temmuz-Aralık 1962), s. 54-58.

SARIYILDIZ, Gülден. “Osmanlı Devleti’nde Protestan Ermeni Milleti ve Kilisesinin Tanınması”. **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**. Sayı: 2(2002), s. 249-267.

T.B.M.M Tutanak Dergisi, C:1, s.263.

ULU, Cafer, “Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti ve Nizamnamesi”. **Ermeni Araştırmaları**. Ankara. 2004, Sayı: 12-13 (kış 2003-ilkbahar 2004), s. 141-158.

B-Gazeteler

Avedis Gazetesi,	27 Kasım 1924, Sayı:3; 28 Aralık 1924, Sayı: 30; 29 Ocak 1925, Sayı:56; 31 Ocak 1925, Sayı:58.
Aztarar Gazetesi,	29 Mart 1927, Sayı:94; 7 Şubat 1928, Sayı: 363.
Hağtanak Gazetesi,	6 Nisan 1925, Sayı:1; 10 Ağustos 1925, Sayı:19.
Halk Gazetesi,	15 Ocak 1926, Sayı:47.
Hay Usanoğ Dergisi,	Nişan Babikyan Matbaası, İstanbul, 1911.
Hayastani Goçnak,	27 Ocak 1923, Sayı: 4; 3 Şubat 1923, Sayı: 5; 26 Mayıs 1923, Sayı: 21; 18 Ağustos 1923, Sayı: 33; 22 Kasım 1924, Sayı: 47; 10 Şubat 1923, Sayı: 6; 26 Mayıs 1926, Sayı:657.
Hayrenik Dergisi,	Mart 1926, Sayı: 41; Mayıs 1926, Sayı: 43.

- İkdam Gazetesi, 22 Nisan 1340,Sayı:9720.
- Joğovurti Tsaynı Gazetesi, 4/17 Mart 1920, Sayı:435; 19 Mart/1 Nisan 1920, Sayı:447; 28 Ekim 1922, Sayı: 4522; 22 Aralık 1922, Sayı: 4569; 26 Aralık 1922, Sayı: 4572; 29 Aralık 1922, Sayı: 4575; 30 Aralık 1922, Sayı: 4576; 1 Ocak 1923, Sayı: 4578; 7 Şubat 1923, Sayı: 4607; 14 Şubat 1923, Sayı: 4613; 20 Şubat 1923, Sayı: 4618; 24 Şubat 1923, Sayı: 4622; 25 Şubat 1923, Sayı: 4623; 27 Şubat 1923, Sayı: 4624; 8 Mayıs 1923, Sayı: 4680; 18 Mayıs 1923, Sayı: 4689;19 Mayıs 1923, Sayı: 4690; 20 Mayıs 1923, Sayı: 4691; 27 Mayıs 1923, Sayı: 4697; 5 Haziran 1923, Sayı: 4704; 30 Haziran 1923, Sayı: 4726; 1 Temmuz 1923, Sayı: 4727; 6 Temmuz 1923, Sayı: 4731; 8 Temmuz 1923, Sayı: 4733; 25 Temmuz 1923, Sayı: 4747; 28 Temmuz 1923, Sayı: 4751; 3 Ağustos 1923, Sayı:4755; 10 Ağustos 1923, Sayı: 4761; 11 Ağustos 1923, Sayı: 4762; 2 Eylül 1923, Sayı: 4781; 26 Eylül 1923, Sayı: 4801; 23 Ekim 1923, Sayı: 4834; 25 Ekim 1923, Sayı: 4836; 25 Aralık 1923, Sayı: 4887; 21 Mayıs 1924, Sayı: 5000; 5 Haziran 1924, Sayı: 5013; 1 Temmuz 1924, Sayı: 5035; 2 Temmuz 1924, Sayı: 5036; 4 Temmuz 1924, Sayı: 5038; 6 Temmuz 1924, Sayı: 5040; 9 Temmuz 1924, Sayı:5052; 13 Temmuz 1924, Sayı: 5046;17 Temmuz 1924, Sayı: 5049; 19 Ağustos 1924, Sayı: 5077; 24 Ağustos 1924, Sayı: 5082; 27 Ağustos 1924, Sayı: 5084; 21 Eylül 1924, Sayı: 5106; 26 Eylül 1924, Sayı: 5110 (1825).
- Manzume-i Efkâr Gazetesi 28-10 Eylül 1908, Sayı: 2212; 14-27 Ağustos 1909, Sayı: 3905.
- Marmara Gazetesi, 9 Ağustos 1925, Sayı: 245; 23 Ağustos 1925, Sayı: 257; 28 Ağustos 1925, Sayı: 261; 6 Eylül 1925, Sayı: 269; 1 Eylül 1925, Sayı:264; 15 Eylül 1925, Sayı: 276; 25 Eylül 1925, Sayı: 285; 20 Ekim 1925, Sayı: 306; 15 Ocak 1926,

- Sayı: 410; 13 mart 1926, Sayı: 428; 17 Mart 1926, Sayı: 431; 18 Mart 1926, Sayı: 432; 20 Mart 1926, Sayı: 434; 21 Mart 1926, Sayı: 435; 28 Mart 1926, Sayı: 441; 11 Nisan 1926, Sayı: 453; 15 Nisan 1926, Sayı: 456; 17 Nisan 1926, Sayı: 458; 20 Nisan 1926, Sayı: 460; 21 Mayıs 1926, Sayı: 487; 11 Haziran 1926, Sayı: 505; 20 Ağustos 1926; Sayı: 569; 1 Ağustos 1926, Sayı: 552; 6 Ekim 1926, Sayı: 609.
- Nor Lur Gazetesi, 24 Mayıs 1926, Sayı: 535; 13 Aralık 1937, Sayı: 6055; 14 Aralık 1937, Sayı: 6056; 15 Aralık 1937, Sayı: 6057; 16 Aralık 1937, Sayı: 6058.
- Püzantion Gazetesi, 13-26 Ağustos, Sayı: 4510.
- Renin Gazetesi, 26 Teşrin-i Evvel 1338 (26 Ekim 1922), Sayı 13.
- Surp Pırgiç Ermeni Hastanesi Aylık Dergisi, Aralık 1998, Sayı 590.
- Surp Pırgiç Ermeni Hastanesi Yıllığı 1939.
- Tevhid-i Efkâr Gazetesi 6 Teşrinevvel 1341, Sayı:520.
- Verçin Lur Gazetesi, 21 Temmuz 1923, Sayı: 2856.

Ansiklopedi ve Lûgatler

DEVELLİOĞLU, Ferit. Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat. 6.baskı. Aydın Kitabevi. Ankara, 1984.

Haygagan Sovedagan Hanrakidaran [Sovyet Ermenistan Ansiklopedisi], cilt III. Erivan, 1977; cilt VI. Erivan, 1980.

ÖZCAN, Abdülkadir. “Abdurrahman Şeref”. **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**. cilt I. İstanbul. 1988.

Şemsettin Sami. **Kamus-ı Türkî**. Çağrı Yayınları. İstanbul. 1978.